

**JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
PEDAGOGICKÁ FAKULTA**

Diplomová práce

České Budějovice

2011

Michaela Kršková

**JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
PEDAGOGICKÁ FAKULTA**

KATEDRA PEDAGOGIKY A PSYCHOLOGIE

**Percepce seniorů adolescenty
Diplomová práce**

České Budějovice 2011

Vedoucí diplomové práce:

Mgr. Jana Kouřilová

Vypracovala:

Michaela Kršková

Čestné prohlášení:

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě - v úpravě vzniklé vypuštěním vyznačených částí archivovaných ... fakultou elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích dne 12.4.2011

Michaela Kršková

Poděkování:

Touto cestou bych ráda poděkovala své vedoucí diplomové práce paní Mgr. Janě Kouřilové za její odbornou pomoc, hodnotné rady a ochotu v průběhu vypracovávání diplomové práce.

Zároveň bych chtěla poděkovat za vstřícný přístup obou zúčastněných základních škol, jak ZŠ Za Branou v Pacově, tak ZŠ Dukelská v Českých Budějovicích, které mi umožnily tento výzkum zrealizovat.

Můj dík také patří žákům 8. tříd, za jejichž nemalého přispění tato práce vznikla.

Anotace

Tato diplomová práce se snaží nastínit pohled současných adolescentů na staré osoby. Zaměřuje se především na postoje a názory, které utvářejí obraz seniora v dnešní společnosti. V teoretické části, kterou tvoří čtyři kapitoly, se nacházejí základní pojmy prohlubující všeobecné povědomí o dané problematice. V první části se objevují důležité pojmy, kterými jsou: adolescence, stáří a percepce. Další dvě kapitoly již zahrnují hlubší charakteristiku obou vývojových období – adolescenci a stáří. Ty popisují fyzické i psychické aspekty a tendence, které jsou pro obě dvě etapy typické (vztah jedince k sobě samému, adaptace na stáří, životní spokojenost a vitalita v seniorském věku). Zároveň je zde pozornost zaměřena na proces socializace, který umožňuje širší začlenění adolescentů do společenského života. Této oblasti se bezprostředně dotýká sféra sociálních vztahů zahrnující jak dospívající, tak i seniory. Tyto vztahy se odehrávají převážně v rodině, mezi příbuznými, kamarády či vrstevníky, a postupem času se jejich intenzita různě mění. Důležitým a dnes hodně diskutovaným tématem je diskriminace starých lidí, která tvoří závěrečný bod. Poslední kapitola se zabývá významem dětské kresby a sleduje prvky, které tento význam utvářejí (barvy, velikost postavy, kvalita čáry). Součástí tohoto oddílu je výzkum vnímání starých lidí dětmi, který byl proveden v USA. Praktická část přibližuje výtvarné zpracování seniorů žáky 8. tříd, které je následně doplněno o informace plynoucí z dotazníkového šetření. Závěr patří vzájemnému porovnání výsledků z obou zkoumání.

Klíčová slova: adolescence, senior, dětská kresba, percepce seniorů

Abstract

This thesis tries to show a view of current adolescents on older people. It focuses especially on attitudes and opinions which create an image of a senior in nowadays society. The theoretical part which is divided into four chapters includes basic terms – these are widening general knowledge about discussed problematics. The most important terms appear in the first part – adolescence, old age and perception. They describe physical and psychical aspects and tendencies that are typical of both stages (relationship of an individual to himself or herself, adaptation to ageing, satisfaction in life and vitality in elderly). Attention is drawn to socialization process which allows larger integration of adolescents into social life. This area is strongly connected to the area of social relationships including both adolescents and seniors. Such relationships can be seen especially in families, among relatives, friends or peers and their intensity changes over time. Very important and highly debated topic is also discrimination of older people. This topic forms the final part of this thesis. The last chapter deals with meanings of children`s drawing and follows units which form this meaning (colours, size of figure, quality of lines). This part also includes a research of perception of seniors which was made in the USA. The practical part shows seniors graphically pictured by students of the eighth classes. These pictures are completed by information obtained from questionnaires. The conclusion compares results of both researches.

Key words: adolescent, senior, children`s drawing, perception of seniors.

Obsah

ÚVOD	1
TEORETICKÁ ČÁST	2
1. Uvedení do problematiky tématu	2
1.1. Pojem adolescence.....	2
1.2. Pojem stáří.....	2
1.3. Pojem percepce.....	3
2. Období adolescence.....	3
2.1. Adolescence jako čas proměn.....	3
2.2. Teoretické přístupy k dospívání	4
2.3. Diferenciace dospívání	5
2.4. Socializační aspekty adolescence	6
2.5. Oblast vztahů	8
2.5.1. Proměna vztahů	8
2.5.2. Vztah dospívajícího k sobě.....	8
2.5.3. Vztahy v rodině	9
2.5.4. Vztahy k sourozencům	11
2.5.5. Vztahy k vrstevníkům.....	11
2.5.6. Přátelské vztahy	14
2.6. Sociální percepce a komunikace.....	14
2.7. Morální a hodnotový vývoj	15
3. Období stáří.....	17
3.1. Ukazatele stáří	17
3.2. Tělesné aspekty stáří a jejich důsledky.....	18
3.3. Psychické aspekty stáří.....	19
3.4. Adaptace na stáří	20
3.5. Životní spokojenost a vitalita ve stáří.....	21
3.6. Mýty o stáří.....	22
3.7. Obraz stáří ve společnosti.....	23
3.8. Citové vztahy ve stáří	25
3.9. Starý člověk v rodině.....	26
3.9.1. Rodina a její význam v životě starého člověka	26
3.9.2. Role starého člověka v rodině	28
3.9.3. Vztah k dětem a vnoučatům	28
3.10. Diskriminace starých lidí	30
4. Dětská kresba	32
4.1. Význam dětské kresby.....	32
4.2. Důležité prvky kresby.....	33
4.2.1. Kvalita čáry	33
4.2.2. Umístění kresby.....	33
4.2.3. Začátek kreslení.....	33
4.2.4. Velikost postavy	33

4.2.5. Symbolika barev	34
4.3. Dětské kresby starých lidí.....	34
PRAKTICKÁ ČÁST.....	36
1. Cíl	36
2. Hypotézy	36
3. Výzkumný vzorek	36
4. Výzkumné metody	37
5. Sběr dat.....	37
5.1. Dotazník	37
5.2. Kresba.....	39
6. Zpracování dat	40
6.1. Dotazník	40
6.2. Kresba.....	40
7. Výsledky a jejich interpretace	41
7.1. Výsledky kresby a jejich interpretace.....	41
7.1.1. Pohlaví postav	41
7.1.2. Barevné provedení.....	42
7.1.3. Prostředí.....	45
7.1.4. Atributy stáří.....	49
7.1.5. Aktivita a pasivita.....	62
7.1.6. Celkový dojem při pohledu na věk starého člověka	63
7.2. Výsledky dotazníku a jejich interpretace.....	64
7.2.1. Věk starého člověka.....	65
7.2.2. Charakteristické rysy starého člověka	66
7.2.3. Co starý člověk dovede a nesvede.	70
7.2.4. Co starý člověk má a nemá?	71
7.2.5. Když se řekne „starý člověk“, co si vybavíš.	73
7.2.6. Kontakt se starým člověkem.....	73
7.2.7. Postoje žáků k seniorům	73
8. Porovnání výsledků dotazníku a kresby	74
9. Ověření hypotéz	77
10. Závěr praktické části	78
ZÁVĚR.....	80
LITERATURA	82
SEZNAM PŘÍLOH	85

Úvod

Oblast mezilidských vztahů je natolik složitá, že není možné omezit její jednotlivé složky pouze na vazby mezi vrstevníky, ale je nutné oprostit se od této představy a ponořit se hlouběji pod povrch mezigenerační problematiky. Což v reálném životě zahrnuje nejen vztahy mezi dětmi a jejich rodiči nebo pedagogy, ale i navazování kontaktů dětí se starší částí populace, v rámci které dominují převážně senioři.

Stáří je vnímáno většinou společností jako negativní jev. Jev, který je v přímém protikladu k pojmu mládí. Z čehož plyne představa stáří jako kontrastního prvku k fyzické aktivitě, vitalitě, zdraví, radosti či mentální svěžesti. Ale jedná se o oprávněné soudy? Nezakládá se tento fakt pouze na stereotypních předsudcích, které vidí staré lidi jen jako nemocné, nesoběstačné osoby, jejichž přítomnost je ostatním spíše na obtíž? Proč neuvažovat o stáří jako o další etapě života, která s sebou přináší opět něco nového a zajímavého?

A právě z těchto důvodů jsem se rozhodla, po pečlivých úvahách, zaměřit svou diplomovou práci na vnímání starých lidí společností. Za cílovou skupinu, která bude v hledáčku mého zkoumání, jsem si zvolila žáky druhého stupně základní školy, jejichž pohled na svět se neustále vyvíjí, mění, a tím dochází k postupnému utváření obrazu celé společnosti.

Teoretická část je zaměřena převážně na postupný vhled do oblasti života adolescentů, jejich fyzického, psychického a sociálního vývoje. Následuje tematika stáří a postojů společnosti k této skupině. Závěrečná kapitola je věnována výtvarnému projevu se zaměřením na kresbu lidské postavy.

Praktická část zahrnuje výzkum, který má prostřednictvím kresby a dotazníku odhalit vnímání seniorů žáky 8. tříd, kteří navštěvují základní školu sídlící buď ve velkém, nebo v malém městě.

Teoretická část

1. Uvedení do problematiky tématu

1.1. Pojem adolescence

O adolescenci neboli dospívání můžeme říci, že je nedílnou součástí a významnou etapou celoživotního utváření každého jedince. Přitom nese svůj subjektivní a objektivní význam.

Muuss konstatuje, že „*pojem adolescence je odvozen z latinského slovesa adolescere (dorůstat, dospívat, mohutnět). Jako termín označující určité období života člověka bylo použito poprvé v 15. století.*“¹ V českém prostředí se častěji místo pojmu adolescent, který je typický spíše pro oblast psychologie, užívá slova dospívající či v širším kontextu mládež.

Adolescence představuje jakýsi pomyslný most mezi dětstvím a dospělostí, v jehož rámci můžeme rozlišovat tři fáze:

- 1) adolescence časná - 10 (11) – 13 let
- 2) adolescence střední - 14-16 let
- 3) adolescence pozdní – 17-20 let

Každá z těchto tří fází má svůj typický charakter ovlivňující průběh tohoto období. Pro tuto práci bude významné období časná a střední adolescence.

1.2. Pojem stáří

*„Pod pojmem stárnutí se zpravidla rozumí souhrn změn ve struktuře a funkcích organismu, které podmiňují jeho zvýšenou zranitelnost a pokles schopnosti a výkonnosti jedince a které kulminují v terminálním stádiu a ve smrti.“*²

Na stáří je nahlíženo jako na závěrečnou etapu lidského života, která se často označuje jako postvývojová, poněvadž už byly realizovány veškeré skryté schopnosti rozvoje. Na jedné straně poskytuje nadhled a životní moudrost, pocit naplnění, ovšem na druhé straně staří lidé zaznamenávají úbytek energie a celkovou transformaci osobnosti orientovanou ke konci života.

V rámci této etapy se vydělují dvě období:

- 1) období raného stáří – 60-75 let

---

¹ Muuss, 1989 in Macek, Petr *Adolescence*. Praha: Portál, 2003, s. 9

² Langmeier, Josef, Krejčířová, Dana *Vývojová psychologie*. Praha: Grada Publishing, 1998, s. 184

2) období pravého stáří – 75 let a více

1.3. Pojem percepce

V *Psychologickém slovníku* pojem percepce nalezneme pod heslem vnímání, kde je vysvětleno jako „*percepce, čítí, smyslové vnímání, u člověka zejména očima, v širším významu též chápání situace.*“³

Z pohledu asocianistické psychologie se fakticky jedná o proces zobrazování reálného prostředí skrze smyslové orgány, jehož podobu dotvářejí emoce, postoje, hodnoty, získané zkušenosti atd.

„*Vývojově jde o základní složku orientace organismu v životním prostředí, vytváření mentálních obsahů prostřednictvím sensorických údajů,*“⁴ při kterém dochází k vzájemnému ovlivňování učení a vrozených činitelů. Podle *U. Neissera* „*vnímání nemění vnější svět, ale mění vnímajícího, a tak přímo n. nepřímo ovlivňuje jeho činnost.*“⁵

2. Období adolescence

2.1. Adolescence jako čas proměn

Tato etapa lidského života přináší celkovou proměnu osobnosti ve všech jejích sférách, které zahrnují somatickou, psychickou či sociální oblast. Většina změn se odehrává na základě biologických vlivů, které jsou v přímém kontaktu se sociálními a psychickými faktory. V rámci tohoto procesu dochází k dokončení pohlavního zrání, k fyzickému a duševnímu růstu a sociálnímu učení. Navíc se znatelně rozvíjejí základní schopnosti, které zahrnují mezi jinými např. i seberegulaci a sebereflexi.

Z objektivního hlediska je období adolescence vnímáno jako přípravné období na budoucí role, v němž jedinec hledá, zkouší, hodnotí, dělá chyby a napравuje svá pochybení. Ze subjektivního hlediska může být adolescence prožívána různými způsoby. Důležitá je reflexe vlastní osobnosti – vlastních prožitků a pocitů, které vedou k pochopení vlastní jedinečnosti a hodnoty.

---

³Hartl, Pavel, Hartlová Helena *Psychologický slovník*. Praha:Portál, 2000, s. 673

⁴Hartl, Pavel, Hartlová Helena: tamtéž. s. 673

⁵Neisser, 1976 in Hartl, Pavel, Hartlová Helena *Psychologický slovník*. Praha:Portál, 2000, s. 673

2.2. Teoretické přístupy k dospívání

Prvním komplexním pojetím, které snažilo vyložit adolescenci jako vývojové období, byla koncepce G. S Halla. Hallova teorie „*líčí adolescenci jako nevyhnutelný a dramatický střet protikladných tendencí v člověku*“.⁶ Toto období je nutné respektovat jako nezbytné a přirozené.

Z pohledu psychoanalytické psychologie se dospívání vyznačuje pohlavním dozráváním a začínající sexuální aktivitou. *Sigmund Freud*⁷ pojmenoval toto období jako genitální fázi, kdy sexuální potřeby ovlivňují směřování osobnosti, které již nejsou orientovány na rodiče, ale směřují k náhradnímu objektu – chlapce či dívku. Ve vztahu k rodičům se následně adolescent může projevovat nepřátelským chováním a původně tak vnitřní konflikt přeroste v interpersonální podobu. Naopak *Anna Freudová*⁸ zastává názor, že pro dospívání je charakteristický růst pudových tendencí, při kterém dochází k porušení osobnostní rovnováhy. Rovnováhy mezi dvě části osobnosti id a egem, která u dospívajících vede ke snaze tuto nerovnováhu určitým způsobem kompenzovat pomocí dvou obranných mechanismů: intelektualizace a asketismu. Intelektualizace se projevuje zájmem o různé teoretické poznatky, filosofické otázky, o umění a schopností vést nekonečně dlouhé debaty. Naopak asketismus má za následek potlačování pudových potřeb a nadměrným zvýšením sebekontroly. Obě formy jsou v dnešní době k vidění.

V případě psychosociálních teorií lze hovořit o dospívání jako o umění se vyrovnat se změnami, které jsou dány dozráváním a sociálními podmínkami, které se vyznačují záporným nebo kladným vlivem. Jedním z představitelů této teorie je *Erik Erikson*⁹, který životní cyklus rozdělil do **osmi stádií**, které na sebe navazují a vzájemně se doplňují. Pátým stádiem v pořadí je požadavek hledání a vytvoření vlastní identity, vlastního já. Pro dospívání je nezbytně důležité, jaký obraz o sobě samém si jedinec vytvoří a jakým způsobem bude k sobě přistupovat. Eriksonovy požadavky mají spíše psychosociální aspekt. Jedním z nich, je osamostatnění se od rodiny.

Teorie sociálního učení vyjadřuje myšlenku rozvíjení určitých schopností a dovedností, které jsou pro toto období typické. Společnost klade na jedince jisté

---

⁶ Macek, Petr *Adolescence*. Praha: Portál, 2003, s. 14

⁷ Freud, 1946 in Macek, Petr *Adolescence*. Praha: Portál, 2003, s. 14

⁸ Freudová, 1946 in Macek, Petr *Adolescence*. Praha: Portál, 2003, s. 14

⁹ Erikson, 1986 in Macek, Petr *Adolescence*. Praha: Portál, 2003, s. 18-19

nároky, které musí splňovat, a aby dostal jejího očekávání je nucen osvojit si nové role. Tím pádem dochází ke změně životního prostoru dospívajícího, který má za následek nejasnost vytyčených pravidel.

Každý z výše zmiňovaných názorů potvrzuje důležitost biologických činitelů pro rozvoj dospívajícího jedince, zvláště pak pro jeho pohlavní dozrání a počátek sexuality. Rovněž toto období doprovází citová rozkolísanost a záporné citové ladění, které se projevuje zejména ve vazbě k dospělým.

Adolescence poskytuje jedinci otevřený prostor a je pouze na něm samotném, jak tento potenciál dokáže využít a zaplnit jeho obsah.

2.3. Diferenciace dospívání

Období dospívání se pro svou značnou odlišnost v biologické, psychické a sociální oblasti rozčleňuje na tři fáze (časnou, střední a pozdní), o kterých byla již zmínka na začátku práce.

Časná dospělost se projevuje v rozmezí od deseti (jedenácti) do třinácti let, ve kterém mají hlavní slovo zejména pubertální změny. Nejvýraznější změnou je tělesné dospívání, které nastartuje pohlavní dozrání. Navenek se tento akcent odráží ve zvýšeném zájmu o vrstevníky opačného pohlaví, jehož zaměření je posilováno výrazným pohlavním pudem a sekundárními pohlavními znaky. Tělesný rozvoj je impulsem pro další změny, které mají souvislost s připraveností jedince. V návaznosti na celkový vývoj dochází k obratu ve způsobu myšlení, emočního prožívání, na který mají velký vliv hormonální změny. Dospívající se čím dál tím více zbavuje závislosti na rodičích a významným bodem se pro něj stávají kontakty s kamarády. Rovněž nastupují první lásky a počáteční experimentace s partnerskými vztahy.

Pro střední adolescenci je příznačný čtrnáctý až šestnáctý rok života, který se vyznačuje hledáním osobní identity, což zahrnuje objevování vlastní jedinečnosti a autentičnosti. Mladí jedinci se snaží odlišit od zbytku společnosti svým specifickým životním stylem – jinak se oblékají, poslouchají různé hudební žánry, vyznávají jiné hodnoty atd.. Významný sociální mezník představuje ukončení povinné školní docházky a určení dalšího profesního zaměření, které bude mít vliv na budoucí sociální statut adolescentů. Též nastává proměna v pohledu na svět, který se již nezdá jako výhradně dobrý a bezpečný, ale přináší obavy a pocit

nejistoty. Proto se významnou úlohou této fáze stává dosažení nové přijatelné pozice a tím pádem nalezení ztracené jistoty.

Pozdní adolescence se vymezuje mezi sedmnáctým až dvacátým rokem a nejznatelněji směřuje přímo k dospělosti a pohlavnímu dozrání. Většinou bývá ukončen proces vzdělávání a nastupuje hledání pracovního místa, které nabízí ekonomickou samostatnost a nezávislost. Zvyšuje se snaha o potvrzení sociální identity - potřeba někam patřit, účastnit se něčeho, sdílet něco. Vztahy s rodiči nabývají stabilního rázu a jedinec se zaměřuje na hledání partnera. Cílem pozdní adolescence je rozvoj vlastní identity a porozumění sám sobě.

2.4. Socializační aspekty adolescence

Období dospívání není jen důležitou etapou v životě jednotlivce, ale zároveň se vyznačuje změnou vztahů k lidem. Nabývá určité společenské hodnoty. V rámci sociologie dochází k začleňování společenských rolí do osoby dospívajícího a tento proces se nazývá socializace.

Macek definuje socializaci „jako proces vývoje osobnosti v konkrétním materiálním a sociálním prostředí, které je charakteristické pro určitou společnost. *Vzájemný vztah mezi jednotlivcem a společností je podle socializační teorie primárně určován společností.*“¹⁰ Jedinec se sice snaží určovat vlastní pravidla, ale při tom naráží na zákony vyplývající z hlavního postavení institucí, mezi které by například patřila škola.

Různí odborníci vnímají socializační proces různým způsobem. Odlišný přístup k této problematice poskytl *Zdeněk Helus*¹¹, který vytvořil **čtyři pojetí socializace**.

První pojetí se nazývá **hodnotově normativní**. Opírá se o společenskou smlouvu o vlastních hodnotách, normách, přesvědčeních. Významné postavení mají sociální normy, jež jsou zastoupeny sociálními institucemi, mezi které spadá rodina, výchovné a vzdělávací instituce, přirozenými autoritami.

Další složkou socializace je **mezilidsky vztahové** pojetí, které se realizuje na základě mezilidské interakce a je ovlivněna hodnotově normativním faktory, do kterých se také promítá individualita každého jedince. Ta určuje jak sociální komunikaci, tak proces sociálního učení, kdy dochází k osvojování sociálních rolí.

---

¹⁰ Macek, Petr *Adolescence*. Praha: Portál, 2003, s. 37

¹¹ Helus, 1973 in Macek, Petr *Adolescence*. Praha: Portál, 2003, s. 37-38

Mezilidsky vztahové pojetí představuje skupinu konfliktů, které pramení ze změny náplně rolí.

*„Výsledkem kooperativní činnosti probíhající na základě hodnotově normativních principů v přímé interakci lidí, je třetí, tzv. **rezultativní složka systému**“¹²* Nespadají sem pouze materiální hodnoty, ale rovněž kultura a jedinci.

Čtvrtým a posledním pojetím je pojetí **osobnostní**, které zahrnuje zcela výjimečné namíchání osobnostních charakteristik jedince a jeho reakci na předcházející tři pojetí socializace.

Pro osobnostní růst jedince mají velký význam sociální skupiny a instituce, které už tu byly dříve, ale došlo k postupné transformaci jejich významu a vlivu.

Rodina je sociální skupinou, která neustále představuje pro dospívajícího silné sociální zázemí, z jehož vlivu se jedinec snaží vymanit a osamostatnit. Snaha po osamostatnění se je proces, který bývá často velmi intenzivní a pro rodiče se stává nepochopitelný. Ale pro vývoj psychiky adolescentů je nesmírně zásadní. Rodičovská pozice již nenese znaky absolutní nadřazenosti, čemuž odpovídá i proměna autority obou rodičů.

Důležitou skupinu v životě dospívajícího představuje vrstevnická skupina, která je založena na hierarchických vztazích. Jedinec se s ní identifikuje a přijímá sociální a citovou oporu, díky které je schopen navazovat přátelské a partnerské vztahy. Často zde panují pevné konformní vazby. Značná část společenské podpory plyne z iniciativy přátel a kamarádů.

Nedílnou součástí sociálního spektra je instituce školy, jejíž působení ovlivňuje budoucí sociální zařazení jedince. Školní úspěšnost je jedním z činitelů, který rozhoduje o možnostech dalšího studia.

Marie Vágnerová (2005) v knize Vývojová psychologie I. hovoří o tom, že v průběhu vývojového procesu jedinec přijímá jisté sociální role, které se během života rozvíjejí a mění v závislosti na chování a změny zevnějšku. „Novou rolí je:

- *Role dospívajícího, která je dána biologicky a potvrzena viditelnými sekundárními pohlavními znaky, jenž mají i nějakou erotickou hodnotu.*
- *Role člena party, resp. skupiny, s níž se dospívající ztotožňuje a získává tak určitou sociální hodnotu.*

---

¹² Helus, 1973 in Macek, Petr *Adolescence*. Praha: Portál, 2003, s. 38

- *Role blízkého člověka, kamaráda, na něhož se lze spolehnout a který je z hlediska sdílení důvěrných prožitků výlučný.* ¹³

Dospívající usiluje o hledání nových významů v získané roli nebo pátrá po roli jiné.

2.5. Oblast vztahů

2.5.1. Proměna vztahů

V období adolescence dochází ke změně vztahů k rodině, k vrstevníkům a k lidem z blízkého okolí. *„Sociální vztahy v adolescenci jsou důležitým zdrojem vytváření vlastního sebeobrazu, sebehodnocení nebo sebeuplatnění. Zároveň je však sebehodnocení, především pro chlapce, spojeno s autonomií, sebezprosazováním a orientací na výkon.“* ¹⁴

Tyto vazby se však neobejdou bez prolomení rodinných a sociálních pravidel nebo jejich vědomého přijetí. Typickým znakem je časté experimentování v rámci mezilidských interakcí, do nichž se promítá neochota podřídit se nadřazené autoritě. Touto autoritou mohou být buď rodiče, nebo pedagogové. Dospívající se snaží oponovat názorům dospělých, staví se vůči nim do negativní pozice. V rozhovoru s dospělými se snaží vznášet opodstatněné argumenty, které mu umožňují získat pocit jistoty, že se jim dokáže vyrovnat. Jeho postojové zaměření vychází ze snahy po absolutní spravedlnosti a rovnoprávnosti. *„Boj, který dospívající svádí, je více než bojem proti konkrétním osobám (ač o něj jde také) spíše sdělením světu i sobě samému. Tím hlavním je hledání nové identity, nového vnímání sebe sama, ale i nového respektu ze strany okolí. A ten by se měl vztahovat k vlastnosti nebo činnosti, kterou si dospívající zvolil jako důležitou a jež přináší pozitivní vazbu směrem k jeho nové nacházené identitě.“* ¹⁵

2.5.2. Vztah dospívajícího k sobě

Dospívání patří do vývojové etapy, pro niž je zásadní pohled jedince na sebe samého, pohled na svou osobu jako na nositele rozličných rolí a jako na

¹³ Vágnerová, Marie *Vývojová psychologie I. Dětství a dospívání*. Praha: Karolinum, 2005, s. 348

¹⁴ Snopek Mojmir, Hublová, Veronika *Sociální opora a její vztah k životní spokojenosti, sebehodnocení a osobnostní u adolescentů rodové rozdíly*. Československá psychologie Praha: Academia, 2008, roč. 52, č.5, s. 507

¹⁵ Heider, David *Význam hranic v dospívání*. Psychologie Dnes, 2007, 13. roč., č. 1, s. 28

protagonistu, který se v jisté situaci chová určitým způsobem mu vlastním. Toto vnímání své vlastní osoby se rozvíjí s postupným poznáváním své osobnosti, které napomáhá k uvědomění si svých vlastních pocitů a prožitků ve spojení s hodnocením sebe samého. Toto sebepojetí se ustaluje a nabývá stabilnějších rozměrů. Na jeho formování se na jedné straně podílí pohled okolí na jedince, většinou se jedná o členy vrstevnické skupiny, a na straně druhé jeho podobu dotvářejí společenské normy.

V průběhu adolescence se do popředí dostává představa ideálního já - toho, jací bychom chtěli být, a jací bychom měli být podle názoru druhých, která převažuje nad reálným, skutečným já. Obě složky by měly být v rovnováze. Pokud mezi nimi nastane velký rozdíl a dospívající nedokáže naplnit požadavky okolí, zažívá pocity zklamání ze sebe samého, pocity viny a úzkosti. Sebepojetí se diferenciuje až v době střední a pozdní adolescence, kdy se rozšiřuje schopnost abstraktního myšlení. Poté je jedinec schopen odhalit souvislosti mezi rolemi, které zastává.

Z pohledu pohlaví se rozdíly v sebepojetí až tolik neliší. Mezi významné aspekty patří: výkonové charakteristiky, charakteristiky určující mezilidské vztahy a v neposlední řadě charakterové vlastnosti.

V souvislosti se sebepojetím je nutné se rovněž zmínit o sebehodnocení, které je výsledkem vnímání vlastního chování, prožívání, sociálního porovnávání a má přímou vazbu na vlastní já. Sebehodnocení se během adolescence ustaluje a je méně náchylné na změny. Pro dospívajícího se důležitým stává hodnocení vlastních výkonů, zejména toho školního. To, co v dětství bylo pro jedince úspěchem a přinášelo dotyčnému uspokojení, se v průběhu dospívání může projevit jako negativní a naopak.

Tudíž můžeme konstatovat, že na kvalitu vývoje osobnosti má nezastupitelný vliv objevení a uznání vlastní hodnoty, která by měla především pramenit z osobního poznání a nikoliv z názoru druhých.

2.5.3. Vztahy v rodině

Rodina má v životě každé osoby své nezastupitelné místo. A toto privilegium platí i v případě dospívajícího jedince. Jeho vazby na jednotlivé členy procházejí nezadržitelnou proměnou, nastává tzv. *individuace*. Individuace se užívá „*pro označení vývojového procesu, ve kterém jedinec formuje vztahy s okolními lidmi, zbavuje se primární závislosti a vytváří vlastní jedinečnost ve smyslu osobních*

*charakteristik a relativní samostatnosti*¹⁶.“ Tento proces lze chápat jako cestu k nezávislosti a svébytnosti, která trvá po celý život.

Adolescent se snaží vymanit z rodičovského vlivu, nechce být rodiči manipulován, a proto jeho cílem je oprostit se od těchto omezujících vazeb a nastolených pravidel. Vytržení se z vázanosti na rodinu patří k jednomu z hlavních cílů dospívání. „*Osamostatňování se od rodiny je spojené s proměnou citové vazby k rodičům, ale většinou nevede k jejich destrukci [...]*”¹⁷ Dospívající stále potřebuje mít pocit jistoty a bezpečí, který mu rodina nabízí, ale tato potřeba již nemá primární podobu. Toto dočasné období změn, pro které je charakteristické oslabení nefunkční závislosti dítěte na rodičích, s sebou přináší negaci toho, co do tohoto okamžiku platilo.

Běžným jevem bývá, že rodiče kladou na svého dospívajícího potomka čím dál tím větší požadavky, aniž by mu byli schopni přiznat více práv a větší samostatnost. Naopak nemají zájem slyšet jeho názor a vyžadují poslušnost. Tím dochází ke stavu, kdy dospívající nechápe, proč by měl mít více povinností, a přitom by jeho práva měla zůstat neměnná. To vše může plynout ze strachu rodičů o dítě, které vnímají jako nezralé nebo se jim tento způsob jednání zdá nejpříjemnější.

Adolescent se snaží změnit své dosavadní místo v rodině, chce být chápán jako dospělá osoba, ale svou nezralostí a nevyrovnaností, jež vede k potřebě demonstrovat samostatnost a schopnost svobodného rozhodování, dává najevo nezpůsobilost k přijetí vlastní zodpovědnosti. Snaha po sebeprosazení se se může vůči rodičům projevit až negativisticky. Zvláště v případě, pokud jedinec trvá na svém názoru jen z toho důvodu, že rodiče zastávají zcela jiné mínění. Za normálních okolností však adolescenti udržují se svými rodiči pozitivní vztahy, pouze dochází ke změnám ve vnějším způsobu chování.

Jelikož rodiče tráví s dospívajícími méně času, mění se kvalita a schopnost jejich vzájemné komunikace a interakce, do které se promítá napětí pramenící z rozdílných potřeb a postojů. V tomto případě je důležitý zájem rodičů o své děti, jejich angažovanost, rodičovské vedení a autorita. „*Konflikty nevadí, když mají adolescenti pocit, že mohou svobodně vyjadřovat názory a že se na ně bere ohled.*”¹⁸

---

¹⁶ Heider, David *Význam hranic v dospívání*. Psychologie Dnes, 2007, 13. roč., č. 1, s. 29

¹⁷ Vágnerová, Marie *Vývojová psychologie I. Dětství a dospívání*. Praha: Karolinum, Univerzita Karlova, 2005, s. 350

¹⁸ Macek, Petr *Adolescence*. Praha: Portál, 2003, s.5 4

„Adolescence je nejen obdobím svárů uvnitř rodiny, ale také uvědoměním si každého člena, že jeho vlastní život postupuje do další fáze a že se s tím nedá nic dělat. Boj mezi jednotlivými členy je také bojem se sebou samým s pocitem ztráty dítěte a rodiče takového, na jakého jsme byli po dlouhá léta zvyklí.“¹⁹

Rodiče představují pro své dospívající děti model jistého způsobu a stylu života. *„Řada studií ukazuje, že adolescenti se svou hodnotovou orientací více podobají vlastním rodičům než svým přátelům.“²⁰* Tudíž se ukazuje, že dospívající chápou své rodiče jako významné osoby, které mají vliv na jejich život.

2.5.4. Vztahy k sourozencům

Vzájemný vztah k sourozencům v době adolescence nabývá na intenzitě, na jehož průběh má vliv, zda-li jsou sourozenci stejné věkové skupiny či nikoliv, a jestli jsou stejného pohlaví. Pokud je jejich věkový rozdíl minimální, vazby mezi nimi jsou pevnější, jelikož mohou sdílet stejné postoje, hodnoty, zájmy, potřeby a smyšlení. Zároveň mají aktivní vliv na rodinnou socializaci, především na ostatní sourozence. Pubescent dává přednost sourozenci stejného pohlaví.

Těsnější vazby na sourozence mívají většinou dívky, především pokud se vyskytuje jen jeden sourozenec. Podle různých výzkumů se uvádí, že za nejméně vhodnou sourozeneckou konstelaci z hlediska věku je rozdíl 2-3 roky, který znamená soupeření a zhoršování vztahů.

Velký vliv na adolescenta mívají starší sourozenci, kteří představují jakýsi pomyslný most mezi světem dospívání a dospělostí. Jedinec je nevnímá jako vrstevníka, ale jako člena rodiny, což velmi posiluje význam rodičů.

2.5.5. Vztahy k vrstevníkům

Touha po získání samostatnosti nutí adolescenty hledat jiné sociální skupiny než je rodina. Pro toto období je velmi nezbytné oddělovat vrstevnické vazby od konkrétních přátelských a partnerských vztahů. Význam vrstevníků plyne z potřeby s někým sdílet podobné problémy, názory, hodnoty, jistý styl života, a rovněž zaujímat rovnocenné postavení. Díky tomu lze tento typ vazby svým způsobem vnímat jako ojedinělý. Členy skupiny pojí stejná zkušenost, stejná životní pozice a nejistota.

---

¹⁹ Heider, David *Význam hranic v dospívání*. Psychologie Dnes, 2007, 13. roč., č. 1, s. 26-29

²⁰ Macek, Petr *Adolescence*. Praha: Portál, 2003, s. 55

Vrstevnícká skupina napomáhá k utváření individuální identity jedince, který se díky tomuto procesu ztotožňuje se skupinovou identitou, v níž nachází oporu při osamostatňování. Ve vazbě na vrstevníky adolescent ztrácí pocit osobní zodpovědnosti, a naopak vzrůstá jeho sebevědomí a sebejistota. Začleněním se do skupiny si adolescent osvojuje sociální status a pocit vlastní hodnoty. Pokud skupina dospívajícího nepřijme za svého člena, ulpívá na něm většinou jakýsi příznak sociálního stigmatu, a tudíž je jedinec nucen hledat jiné způsoby, které by vedly k jeho pozitivnějšímu ohodnocení. Může využívat uplácení, lichocení, vnučování se. „Mnohdy pak nejde o volbu kamarádů pro jejich atraktivitu, ale z důvodů potřeby mít alespoň někoho [...]. Sociálně neúspěšné jedince přijímají opět spíše ti, kteří rovněž mají omezenější výběr [...]. Potřeba být někým akceptován je tak intenzivní, že se jedinec výměnou za její uspokojení vzdává dosavadních hodnot a rolí.“²¹ Naopak obliba u vrstevníků s sebou přináší větší sebehodnocení.

Podoba vrstevníckých vztahů se ale během dospívání proměňuje. „Pro posouzení vývoje vrstevníckých vztahů během adolescence se jako užitečná jeví dřívější klasifikace B. Dunphyho.“²² Ten rozděluje vývoj těchto vztahů do **pěti fází**.

První fáze probíhající v časně adolescenci dává vznik malým skupinám, tzv. *partám*. Tyto party mívají tři až deset členů, kteří jsou obvykle blízko sebe. Vládou zde neformální vztahy, které vynikají velkou soudržností. V rámci pohlavního složení jsou tyto party často striktně vymezeny, buďto v nich figurují dívky nebo chlapci. Skupina je zpravidla vedena vůdčím jedincem s charakteristickými mužskými či ženskými znaky, které jsou předmětem obdivu ostatních členů.

Druhá fáze se běžně odehrává v době střední adolescence, kdy dívky a chlapci přicházejí do styku ve větších skupinách, jejichž velikost se pohybuje v rozmezí mezi patnácti až třiceti členy. Skupina se stává místem, kde jsou navazovány heterosexuální erotické vazby.

Ve třetí fázi se vlivem společných akcí rozvíjejí první partnerské heterosexuální vztahy, s jejichž pomocí se jedinec dostává z vlivu původních malých skupin. Prvním, kdo obvykle opouští skupinu, je vůdce. Velká skupina se proto nachází v procesu vývoje a změn.

---

²¹ Vágnerová, Marie *Vývojová psychologie I. Dětství a dospívání*. Praha: Karolinum, Univerzita Karlova, 2005, s. 375

²² Dunphy, 1963 in Macek, Petr *Adolescence*. Praha: Portál, 2003, s. 57

Čtvrtá fáze se zakládá na předcházejícím procesu a nově vzniklé partnerské dvojice podmiňují vznik heterosexuálních malých skupin. Tyto skupinky se integrují a vytvářejí opětovně velké skupiny.

Pátá fáze, která přichází v období pozdní adolescence, znamená rozpad velkých skupin a upevnění hlubšího přátelství mezi páry v malých skupinách.

Podle *Lloyda*²³ má skupina vrstevníků důležitý význam pro vývoj heterosexuálního sociálního chování.

Kontakt s vrstevníky může vést k uspokojování některých duševních potřeb, například potřeby smysluplného učení, jistoty a bezpečí, potřeby být akceptován, potřeby určit si vlastní pravidla.

Každá skupina má svá vlastní pravidla a své hodnoty, které musí být jejími členy akceptovány. Tato skutečnost platí i v případě dospívajících. Chování vrstevníků se tak stává zdrojem norem chování, které se projevuje v procesu rozhodování, v osvojování si nových rolí, v napodobování a ve vnímání vlastního chování. V některých případech, kdy rodiče pro své dospívající děti nepředstavují modely chování, tuto roli přejímají jejich vrstevníci. „*Sílu standardu má i skupinová konformita, která v určitém stupni chrání adolescenty před požadavky autorit. Argument typu „dělá to tak každý, koho znám“ má v diskuzích s dospělými svou váhu.*“ (*Lloyd, 1985*)²⁴ Vrstevnická konformita má často největší význam v časně a střední adolescenci. Je vázána na sociální prestiž, pocit vlastní hodnoty, soudržnost skupiny a rozdělení rolí. Projevuje se v oblékání, ve způsobu mluvy, v rolích.

Z hlediska pohlaví se prestiž a akceptace jeví významnější pro chlapce než pro dívky.

Podle *Marie Vágnerové* (2005) socializace v rámci vrstevnické skupiny „vede postupně k větší individualizaci a k dalšímu osamostatňování [...]. Zkušenost s vrstevníky přispívá i k rozvoji individuální identity každého jedince [...]. Průběh socializace v kontextu skupiny lze rozdělit do několika fází:

- *Začíná vstupem a adaptací na skupinu, postupně čím dál víc vnitřně diferenciovanou.*
- *Pokračuje přijetím skupinové identity, kdy se dospívající se skupinou ztotožňuje, akceptuje její pravidla a projevuje ve skupině značnou konformitu.*

---

²³ Lloyd, 1985 in Macek, Petr *Adolescence*. Praha: Portál, 2003, s. 58

²⁴ Lloyd, 1985 in Macek, Petr: tamtéž, s. 58

- *Silná vazba na skupinu po určité době splní svou vývojovou úlohu a dochází k postupnému odpoutávání a osamostatňování. To se projevuje poklesem konformity a větší kritičností ke skupinovým názorům s normám, aktivitám, vzájemným vztahům apod. Postupně dochází k další diferenciaci a ke změnám ve skupinové struktuře a hierarchii.*²⁵

2.5.6. Přátelské vztahy

Přátelství v období adolescence představuje pro dospívající možnost navázat hlubší vazby založené na vzájemnosti a intimitě, akceptaci a kladném hodnocení. Adolescent v přátelských vazbách nachází citovou oporu a pochopení, které odráží nutnost sdílení vnitřních pocitů a důvěry. Potřeba přátelských vztahů se odkrývá na samém začátku puberty, to je mezi jedenáctým a dvanáctým rokem života. Nejenže se jedinec emočně realizuje, ale zároveň se rozvíjí i proces jeho vlastního sebepoznání.

Podoba přátelství u dívek a chlapců se výrazně liší, ale nelze tento fakt vztahovat na všechny případy. *Macek* (2003) konstatuje, že pro dívky se přátelství stává důležitým okamžikem v jejich životě, především v období střední adolescence, tedy mezi čtrnáctým až šestnáctým rokem. Ty převážně vyhledávají otevřenost a upřímnost, sdílení pocitů a důvěru. Právě proto je jejich okruh blízkých přátel úzký, ale zato bohatý na kvalitnější vztahy a častěji zahrnuje osoby stejného pohlaví, tedy dívky. Chlapci naopak mívají kvantitativně větší počet přátel, ale jejich vzájemné vztahy se pohybují na povrchnější linii, nevyznačují se přílišnou emoční hloubkou. Podle odborníků tato skutečnost ukazuje na poměrně menší sociální zralost oproti dívkám. Přátelství chlapců se v samých začátcích zakládá na společných aktivitách a zájmech, na hodnotě výkonu, na rozličných sociálních dovednostech, na pevném postavení, respektu, humoru atd. Kvalitativní vztahy získávají větší význam až ve střední a pozdní adolescenci.

2.6. Sociální percepce a komunikace

„Sociální hodnocení, tj. způsob uvažování o jiných lidech, se mění v závislosti na celkové změně myšlení. Dospívající jsou schopni posuzovat lidi podle podstatnějších

---

²⁵ Vágnerová, Marie *Vývojová psychologie I. Dětství a dospívání*. Praha: Karolinum, Univerzita Karlova, 2005, s. 377-378

vlastností než dříve, už se v takové míře nezaměřují na vnější projevy, aktuální chování, subjektivně významné vlastnosti či nějaké nápadnosti.“²⁶ Jejich zájem není spojen jen s uspokojením vlastních potřeb, ale i se snahou po poznání druhých lidí na základě přesnějšího a více diferenciovaného posouzení jejich osoby. Z čehož vyplývá, že jejich názor se neopírá pouze o to, jací se jim druzí jeví na první pohled, ale z komplexnějšího chápání člověka jako individua. Zvýšená kritičnost v jejich názorech se objevuje především v době střední adolescence a často je jen stěží korigována autoritou.

V období rané adolescence dochází k vzájemnému neporozumění mezi dospívajícími a dospělými, ve kterém má své místo napětí a konflikt. Potřeba komunikace je přítomna na obou stranách. Adolescent chce být chápán jako rovnocenný komunikační partner, a tak si často pomocí argumentů a kritiky toto místo touží vydobýt. Naopak dospělí si svým autoritativním činem, který plyne ze znechucení, netrpělivosti a únavy, kazí cestu k vzájemnému pochopení. Výsledkem je negativismus a ublíženost dospívajícího.

Pro komunikaci s vrstevníky je typický vlastní styl dorozumívání, který využívá nejrůznějších obrátů a výrazů, jež jsou pro svět dospělých jen těžko srozumitelné. Verbální prostředky, jako např. výrazová kliše, vulgární oslovení, nacházejí silnou oporu v mimojazykovém vyjádření, které zahrnuje hihňání, strkání, grimasování, které je doplněno o další komunikační kód např. prostřednictvím oblečení, zájmů, hodnot.

V období pozdní adolescence se komunikační ráz dospívajících mění a svými vyjadřovacími prostředky se blíží běžné normě komunikace.

2.7. Morální a hodnotový vývoj

Přijmutí mravních pravidel a společenských hodnot hraje klíčovou roli v procesu socializace. Podle *E. Eriksona*²⁷ je možno adolescenci vnímat jako pomyslné pojitko mezi morálkou dítěte, která je určována vnějšími pravidly na základě autorit, a morálním přesvědčením dospělých, jež vyplývá ze všeobecně přijatých etických pravidel. Adolescent prostřednictvím tohoto procesu získává povědomí o nových

---

²⁶ Vágnerová, Marie *Vývojová psychologie I. Dětství a dospívání*. Praha: Karolinum, Univerzita Karlova, 2005, s. 393

²⁷ Erikson, 1986 in Macek, Petr *Adolescence*. Praha: Portál, 2003, s. 66

morálních hodnotách, kterými jsou poctivost a opravdovost. Ty naplňují svůj význam ve chvílích, kdy je jedinec konfrontován s odlišnými morálními postoji.²⁸

S tím, jak dospívající objevuje nové mezilidské vztahy a vazby rovněž souvisí rozvíjení osobní morálky a povědomí o tom, co je špatné, a co je naopak správné. Podle dvou odborníků *K. L. Seiferta a R. J. Hoffnunga*²⁹ se morálka v době dospívání rozvíjí na dvou základních rovinách. **První** tvoří rozvoj konkrétního a abstraktního uvažování, které v sobě zahrnuje úvahy o spravedlnosti, dobru a zlu. Dospívající se tak dostává do situace, kdy je nucen přehodnotit své dosavadní postoje a hodnoty. V důsledcích může dojít k rostoucímu konfliktu s dospělými. **Druhá rovina** v sobě skrývá měnící se sociální vztahy k přátelům, k rodině a nastává okamžik, který přináší do života dospívajícího pochopení sociálních hodnot, např. strach o své nejbližší.

*L. Kohlberg*³⁰ ve své **kognitivní teorii morálního vývoje** mluví o tzv. *konvenční morálce*, se kterou se dospívající setkává v kontaktu s druhými lidmi v rámci jejich jednání. Adolescent se tak své blízké snaží přesvědčit o tom, že je dobrý. Dospívající tímto způsobem získává představu spravedlnosti, pravidel a povinností. Lze konstatovat, že povědomí o morálce dnešních adolescentů je propojeno s určitými událostmi, se situacemi a zkušenostmi, váže se na širší společenský kontext.

Za typické znaky morálního postoje dospívajících označuje *Marie Vágnerová* (2005) tyto:

- „*Adolescenti mají potřebu uvažovat o morálních principech a zaujímat k nim vlastní stanovisko.*
- *Mají tendence k absolutizujícím a akcentovaným závěrům.*
- *Mají sklon vyžadovat dodržování uznávaných principů, někdy až v absolutní a nekompromisní míře [...]*³¹

Z hlediska vývoje přechází jedinec z roviny, jež je zaměřena převážně na svou osobu do roviny, která se vyznačuje zájmem o druhé. Dospívající se nachází v silovém působení dvou tlaků. Na jedné straně cítí potřebu sebevymezení a vědomí vlastní individuality, ale na straně druhé se otvírá prostor pro morální zásady

²⁸Perlmutter, Shapiro, 1987 in Macek, Petr *Adolescence*. Praha: Portál, 2003, s. 66

²⁹Seifert, Hoffnung, 1991 in Macek, Petr *Adolescence*. Praha: Portál, 2003, s. 66

³⁰Kohlberg, 1976 in Macek, Petr *Adolescence*. Praha: Portál, 2003, s. 66

³¹Vágnerová, Marie *Vývojová psychologie I. Dětství a dospívání*. Praha: Karolinum, Univerzita Karlova, 2005, s. 397

a přijetí vlastní hodnoty, jež spočívá v orientaci na druhé. Tato orientace vede k vědomí vlastní odpovědnosti nejen za sebe, ale i za ostatní a napomáhá dotvořit svědomí.

Důležitou podmínkou pro pochopení morálních norem a hodnot v době dospívání se stává jejich akceptace ze strany dospívajících a schopnost řídit podle nich své jednání a chování. Tento požadavek může být ovlivněn nezralostí jedince a jeho psychickou nestabilitou či zkušenostmi, jež se vztahují k neplnění norem ze strany rodičů.

Z výzkumu³², který proběhl v roce 2001, a jehož obsah se zaměřoval na věkovou skupinu 14 až 16 let, vyplývá, že dospívající na cestě k uvědomění si sebe sama hledají oporu v pravidlech a normách. S největší pravděpodobností tato situace vychází z trendu současné doby, ve které se o spoustě věcí rozhoduje na základě síly a moci.

3. Období stáří

3.1. Ukazatele stáří

Stáří má své charakteristické rysy, které jsou znatelné navenek. Lze je hodnotit a chápat z různých hledisek. V rámci událostí, které se staly v relativně vzdálené době, se v odborné literatuře hovoří o **vzdálených efektech stárnutí** (například ztráta zraku v důsledku úrazu v dětství) a o **časově blízkých efektech stárnutí** (ztráta zraku jako následek ubývání schopnosti smyslového vnímání). Jiný pohled na stárnutí lze získat z pozorování tzv. **univerzálních znaků stárnutí**, jež zahrnuje všechny seniory a z tzv. **probalistického stárnutí**, které se týká pouze jednoho jedince. V neposlední řadě stárnutí lze označit jako tzv. **primární** a **sekundární stárnutí**. Pro primární stárnutí jsou typické tělesné změny, naopak sekundární stárnutí se vyznačuje změnami, které se ve stáří vyskytují nejčastěji, ale jsou pouze jeho průvodním jevem.

Stárnutí je dlouhodobý proces, jenž je charakterizován postupnými fyziologickými a psychologickými změnami, které přecházejí z období středního věku do období stáří. Problematické se ale ukázalo, stanovit okamžik, ve kterém se jedinec stává starým. Nejčastěji používaným ukazatelem stáří bývá **kalendářní** neboli **chronologický věk**, který poukazuje na to, jak je daná osoba stará. Měřítkem

---

³² Kramulová, Daniela *Být dospělým už mladé neláká*. Psychologie Dnes, 2010, 16. roč., č.5, s.11

stárnutí může rovněž být **sociální věk**. „Vztahuje se ke společenskému očekávání chování přiměřeného určitému biologickému věku.“³³ Z čehož vyplývá, že stáří je zde ve vztahu k věku vnímáno jako spíše jako poklidné až usedlé a bývá spojováno s odchodem do důchodu. „Většina gerontologů (badatelů studující stárnutí) pro označení začátku, ... volí hodnoty mezi šedesáti a šedesáti pěti lety (například Bromley, 1988; Decker, 1980; Kermis, 1983; Rebok, 1987; Ward, 1984). Nedělají to jen kvůli vyhovění západním stereotypům, ale také z toho důvodu, že zhruba v období mezního věku dochází k evidentním fyzickým a psychologickým změnám [...]“³⁴

V neposlední řadě za indikátor stáří lze považovat **biologický věk**, neboli věk psychologický, který se zaměřuje na tělesné a psychické znaky procesu stárnutí.

3.2. Tělesné aspekty stáří a jejich důsledky

Stáří je přirozenou součástí života každého jedince a zároveň představuje poslední vývojovou etapu lidské existence. Jeho vnější projevy jsou znatelné a zřejmé na první pohled. Obvykle s rostoucím věkem klesá vitalita a energie. Dochází ke zmenšování výšky postavy a proměňuje se i tělesná váha. Pokožka ztrácí svou pružnost a nabývá vrásčité až svraštělé podoby s viditelnými pigmentovými skvrnami. To se týká obličeje, čela, krku a rukou. S úbytkem melaninu dochází k šedivění vlasů, a také k jejich řídnutí. Stáří s sebou přináší i vypadávání zbylého zubního chrupu. Kostí jsou křehčí a náchylnější k úrazům. Svalstvo přichází o svou svalovou hmotu a ochabuje. Stáří postihuje také vnitřní orgány, což se projevuje v jejich nedostatečném fungování.

Často dochází ke zhoršení zdravotního stavu a s tím souvisí i ztráta některých schopností, které dříve plně fungovaly. Ubývá schopnosti smyslového vnímání a mozek tímto způsobem přichází o plné prožívání okolního světa. Tento úbytek se nejvíce projevuje ve zhoršení zrakové a sluchové percepce. Zrak je nejvíce zasažen z hlediska zrakové akomodace, která se projevuje ve snížení zrakové ostrosti a vetchozrakosti, dále pak ve schopnosti vnímat pouze intenzivní světlo. Staří lidé potřebují více času, aby dokázali zpracovat zrakový materiál. Sluch s přibývajícím věkem ztrácí na své kvalitě a jeho orgány se prodělávají transformací. „Většina lidí

---

³³ Stuart-Hamilton, Ian *Psychologie stárnutí*. Praha: Portál, 1999, s. 19

³⁴ Stuart-Hamilton, Ian: tamtéž, s. 20

*starších osmdesáti let v rámci běžné konverzace neslyší dobře zhruba 25% slov.*³⁵

V důsledku těchto negativních změn dochází k poklesu výkonu při některých činnostech, ke snížení dostupnosti komunikace a k následným komunikačním šumům. Tím se zvětšuje nebezpečí úrazů. Chůze se zpomaluje a do pozadí ustupuje výrazná gestikulace. Tempo řeči bývá pomalejší a váhavější.

3.3. Psychické aspekty stáří

Stáří se neprojevuje pouze na fyzické úrovni, ale také po stránce psychické. Ta může mít předpoklady jak biologické, tak i psychosociální. Většinou se navzájem prolínají.

Vladimír Pacovský mluví o tom, že „pro kvalitu psychiky ve stáří má zřejmě větší význam osobnost člověka a její úroveň než kalendářní věk. Rozhodující není, že někdo je starý, ale kdo stárne.“³⁶ Charakteristické rysy člověka nabývají ve stáří výraznějších kontur. Ve společenském vědomí se traduje, že například kdo byl šetrný, ve stáří tato vlastnost přerůstá v lakomost. Obecně ale toto tvrzení neplatí pro všechny staré lidi. „Introverze se může stupňovat v samotářství. Extravert se často stává povrchním, žvanivým, obtížným, stereotypním [...]. Z úzkostného člověka se ve stáří může stát obtížný hypochondr [...].“³⁷

Stáří s sebou přináší zpětnou transformaci některých psychických kvalit. Což ve svých důsledcích znamená například snížení pamětních dovedností. Staří lidé si nejčastěji v paměti uchovávají minulé zážitky, kdežto ty současné snadno vypouštějí. Plyne z toho také špatná schopnost vštěpování a zpětného vybavování informací. Na základě průzkumů bylo zjištěno, že s rostoucím věkem se rovněž snižuje inteligence a tvořivost.

Některé psychické dovednosti ale s vyšším věkem zůstávají stejné. To se týká především slovní zásoby a jazykových schopností. Naopak existuje celá řada dovedností, jejichž funkce se vlivem přibývajícím věku nezhoršuje, ale dochází k jejich posílení. Tento fakt se vztahuje například k upevňování vytrvalosti, ke zvyšování trpělivosti a k pochopení pohnutek jednání stejně starých lidí. Stáří se projevuje rovněž v ustálení názorů a vztahů, v důkladnosti a systematičnosti.

³⁵ Lindenberger, 2006 in Gruss, Peter *Perspektivy stárnutí*. Praha: Portál, 2009, s. 144

³⁶ Pacovský, Vladimír *O stárnutí a stáří*. Praha: Avicenum, 1990, s. 39

³⁷ Pacovský, Vladimír: tamtéž, s. 39

3.4. Adaptace na stáří

Stáří se často projevuje nezájmem rozvíjet vnitřní potenciál, a proto se lidé v tomto věku snaží udržet svůj získaný dosavadní stav, a tak se vyhnout nepříjemným situacím a potížím. Ve stáří klesá schopnost celkové přizpůsobivosti. Staré osoby jsou nedůvěřivé vůči novým věcem, ale i vůči rozhovoru s neznámými lidmi. V důsledku špatného zraku, sluchu a snížené pohyblivosti se bojí toho, že budou oklamáni a ošizeni, proto se často chovají podezřívavě a bojí se opětovně zeptat na jistou informaci, jelikož nechtějí navenek ukazovat svou neschopnost.

Podle *Vladimíra Pacovského* (1990) existuje **pět typů strategií**, které staří lidé využívají, aby se vyrovnali se svým věkem.

1. **Konstruktivní strategie** - Tato strategie v sobě zahrnuje akceptování a přijetí svého věku starým člověkem, který se snaží být soběstačný, uskutečňuje své plány, je přizpůsobivý a tolerantní. Nelituje svého dosavadního života.
2. **Strategie závislosti** – Zde se starý člověk projevuje spíše pasivně až závisle. „*Krédem takového člověka je „necht', ať se postarají.*“³⁸ Často předává povinnosti a odpovědnost mladším, což se projevuje i v jeho radostném odchodu do důchodu. Ve vztazích s ostatními se projevuje jeho neochota navazovat nové vztahy, poznávat nové lidi.
3. **Obranná strategie** – Objevuje se obvykle u osob, které měli dříve společenskou a pracovní prestiž. Snaží se zachovat si soběstačnost, a proto odmítají pomoc od druhých. Tak se zbavují myšlenek na stáří.
4. **Strategie nepřátelství** – Tyto osoby se již dříve vyznačují tendencí svalovat své neúspěchy na ostatní. Obvykle bývají agresivní a podezřívaví. Ustavičně si na něco stěžují.
5. **Strategie sebenenávisti** – Zahrnuje staré osoby, kteří nepřátelství a agresivitu obracejí proti sobě. Se svým dosavadním životem nejsou spokojeni a vidí v něm jen své naprosté selhání. Bývají pasivní a odevzdaní smrti.

---

³⁸ Pacovský, Vladimír *O stárnutí a stáří*. Praha: Avicenum, 1990, s. 41

3.5. Životní spokojenost a vitalita ve stáří

Životní spokojenost je jedním z významných ukazatelů celkového emočního naladění. Vyznačuje se typickým subjektivním nábojem, jehož charakter lze vyjádřit skrze **tři složky** – životní spokojenost, kladné nebo negativní emoce. Rané stáří s sebou přináší menší očekávání, a tím i mírnější hodnocení svého života. Životní harmonie a spokojenost v době odchodu do penze není u každého člověka totožná, jedni reagují pozitivními pocity, druzí naopak odmítají roli důchodce. Ustálenost spokojenosti se projevuje v přijetí procesu stárnutí a jeho případných změn. Na základě mnoha výzkumů bylo zjištěno, že aktivní účast na společenském životě ve stáří, je pro staré lidi tou nejvhodnější strategií, jak kvalitně strávit zbytek své existence a tím dosáhnout, co možná nejvyšší životní spokojenosti. Lidé, kteří se straní společenskému ruchu, většinou navazují na již dříve zaběhnutý způsob života. Tudíž lze říci, že se nejedná o jejich bezpodmínečnou reakci na stáří.

„Podle teorie psychosociálního vývoje E. H. Eriksona (2002) je hlavním vývojovým úkolem stáří dosáhnout integrity v pojetí vlastního života. Dosažení integrity se projevuje přijetím svého života, jeho pojetím jako celku, který měl určitý smysl. Starý člověk potřebuje hodnotit svůj život pozitivně, jako ukončené dílo, aby mohl přijmout i jeho konec.“³⁹ A právě z těchto důvodů by si jedinec na stáří měl všimnout spíše kladných aspektů, a naopak by se měl vyhnout zápornému mínění, které často směřuje ke strachu a obavám.

„Četné studie potvrdily, že očekávání opravdu ovlivňuje stárnutí. Nepříjemné symptomy stáří se ve větší míře projevují u těch, kteří si myslí, že už mají život za sebou, a očekávají sestup začínající penzí a končící smrtí. Zdravější a plni energie jsou naopak ti, kteří o letech nepřemýšlejí, jsou aktivní a věří, že na ně ještě mnoho příjemných životních zážitků čeká.“⁴⁰

Fyziologové i lékaři se shodli na tom, že i sebevíce namáhavá činnost, má blahodárné účinky na zdraví. Pokud starý člověk stále o něco usiluje a o něco se snaží, nachází v sobě pomyslný hnací motor, který ho ustavičně popohání vpřed a podněcuje jeho tvořivost a produktivitu.

Spokojenost ve stáří může být ovlivněna některými faktory, např. zdravotním stavem a úrovní soběstačnosti, ekonomickou situací, společenským způsobem

³⁹ Vágnerová, Marie *Vývojová psychologie II*. Praha: Karolinum, 2007, s. 299

⁴⁰ Prášilová, Halka *Starý mladý, nebo mladý starý?*. Psychologie Dnes, 2002, 8. roč., č. 2, s. 19

života, základními životními jistotami a také přijetím odchodu z pracovního procesu.

V pozdním stáří pocit životní spokojenosti nabývá jiných rozměrů. Přináší úbytek pozitivních emocí, naopak křivka záporných emocí zůstává relativně stejná. Kladné pocity jsou určovány situacemi, s nimiž je starý člověk konfrontován, a které často s sebou přinášejí újmy a zátěže. U některých starých lidí převládá viditelná životní spokojenost, která mívá spíše podobu symbolického přijetí reálného faktu, že stěží lze očekávat nějaké zlepšení. Zdroj této skutečnosti představuje citová vyspělost a adaptační schopnosti.

3.6. Mýty o stáří

Na základě existujících a neustále vznikajících mýtů o stáří je možno vyvozovat pohled společnosti na staré lidi a jejího přístupu jako ke členům stejného společenství, který se odráží v utváření a sebepojetí stáří.

Prvním mýtem, který zde vyvstává, je **mýtus falešných představ**, jehož základy jsou vystavěny na přesvědčení, že starý člověk usiluje o ekonomicko-materiální zabezpečení. Společnost tak přistupuje k seniorům jako k jedincům, jejichž osobní spokojenost je vázána na materiální předpoklady.

Druhý **mýtus zjednodušené demografie** vznikl na základě vžitě myšlenky, že jedinec přichází do seniorského věku v okamžiku, jakmile odejde do důchodu. Tato skutečnost ukazuje na fakt, že společnost spojuje pojmy starý člověk a důchod v jeden nerozdělitelný celek. Důchod se zde stává určujícím rysem stárnutí.

Třetí mýtus je **mýtem homogenity** a vytváří jednotný obraz stáří, jenž je společný všem starým lidem a vychází ze stejnorodé vnější podoby.

Pevně ukotvený je společenský **mýtus neužitého času**, který se dívá na stáří jako na dobu „nicnedělání“. Nebere v úvahu prioritu starého člověka na zasloužený odpočinek. Naopak ho degraduje na jedince, kterého lze jednoduše přehlížet a snižovat jeho vážnost.

Na tento mýtus navazuje **mýtus ignorace**, který se projevuje v každodenním životě.

Za zmínku rovněž stojí **mýtus o arterioskleróze**, jenž je prezentována jako nemoc starých lidí, z kterých vytváří zapomnětlivé, senilní staříky. A mýtus o schematismu a automatismu, jenž seniory staví na podřadné pracovní příležitosti.

Posledním mýtem, který je svým způsobem neoprávněným, je **mýtus o úbytku sexu**. Staří lidé jsou většinou stavěni do pozic neschopnosti sexuálních aktivit. Pokud se starší lidé drží za ruce či se opět zamilují, veřejnost tyto projevy chápe spíše jako směšné a nevhodné k věku.

Všechna tato tvrzení nevyznívají pro stáří optimisticky. Často jsou tyto mýty konstruktem předsudků. *Helena Haškovcová (1989) se v rámci tématu o předsudcích přiklání k teorii sociální psychologie, která definuje předsudek jako postoj jistého, určitého a charakteristického druhu. Dá se říci, že předsudek reprezentuje víceméně ustálený vztah člověka nebo skupiny lidí vůči někomu nebo něčemu. Takový postoj má několik částí; zahrnuje názorovou, citovou a konečně důležitou jednající složku.*⁴¹

3.7. Obraz stáří ve společnosti

Společnost se v dřívějších dobách dívala na stáří jako na všeobecně přijímaný fakt, který byl však spíše hodnocen záporně, než-li kladně. Dokud se jevilo jako méně očekávané, že se člověk dožije vysokého věku, bylo na stáří nahlíženo jako na individuální záležitost, která si zaslouží úctu a respekt. Stáří se často přisuzovalo privilegium moudrosti a zkušenosti, které se nacházelo v rukou starců. Záporného přístupu se mu dostávalo v souvislosti s faktem, že starý člověk se stával ekonomicky nadbytečným členem, s nímž přicházela nouze a bída. S tím ale přicházela ruku v ruce nutnost podrobit se vůli mladší generace. Proto už v době středověku se stavěly chudobince nebo starobince, kde staří lidé dožívaly poslední chvíle svého života. *Gruss (2009) potvrzuje fakt, že se lidé v tehdejších dobách nedoživali příliš vysokého věku, tudíž i střední délka života oproti současnosti byla nižší. Ale díky stále rostoucí dlouhověkosti se stáří ukotvilo v podvědomí lidí a získalo rys společenského fenoménu. Svůj podíl na tomto procesu rovněž měla vlna migrace a urbanizace, změny ve výrobní oblasti, transformace v rodinných vztazích, a také celková proměna životního cyklu. Což mělo za následek odsun starého člověka na periferii společenského života.*

Současná společnost vyjadřuje ke starým lidem spíše negativní postoje – odmítání a podceňování. Stáří je proto také vnímáno jako etapa, v němž jedince postihují nemoci, postupné chřadnutí a degenerování. Naopak kladně je hodnocen

---

⁴¹ Haškovcová, Helena *Fenomén stáří*. Praha: Panorama, 1989, s. 32

ten stav, kdy si starý člověk alespoň z části zachoval to, co dříve získal. Zkušenosti a schopnosti seniorů nepředstavují pro společnost příliš velký potenciál, který by mohl být dále rozvinut. Tudíž se tak starý člověk dostává do pozice, která brání v jeho dalším využití.

Hodnotového žebříčku současné doby se hlavního slova ujímá pojmy jako mladý a mládí, které jsou často spojovány se samými pozitivy – naděje, navazování vztahů, životaschopnost, vývoj. Naopak stáří je většinou dáváno do negativních souvislostí se ztrátou energie, blízkých lidí, vitality, ochabováním organismu. Pro stáří zde není příliš prostoru, což vede k výraznému znevýhodnění starých osob. Etické pravidlo, jež nabádá k úctě stáří, postupně ztrácí svůj prvotní význam, a na jeho místo přichází nezodpovědnost a lhostejnost k vlastním rodičům.

V zásadě lze říci, že společnost ví, jak by se měla chovat ke starým lidem, rovněž si je vědoma nutnosti pomoci této skupině, ale vzhledem ke svému emočnímu repertoáru tyto požadavky není schopna zcela naplnit.

„Pro starého člověka, který usiluje o zdravé a pozitivní stáří, je velmi důležité, jak vidí sám sebe a jak ho vnímá okolí. Stáří má společné rysy, avšak zabarvení stáří konkrétního člověka závisí na úhlu pohledu. Jestliže jsme si o stáří vytvořili negativní představu, všímáme si u starého člověka pouze negativních stránek jeho stáří. Náš kontakt s ním bude podvědomě tímto negativním odstínem poznamenán... Vytvoříme-li si však o stáří vyváženější představu tím, že vedle zřetelných negativních stránek budeme hledat i stránky pozitivní, připravíme pozitivní klima pro dialog, spolupráci a konkrétní pomoc.“⁴²

Problematika stáří představuje v rámci dnešní západní Evropy alarmující celospolečenský aspekt, který se odvíjí z hlediska demografického vývoje na základě prodlužování délky života, a tím postupného stárnutí populace. V důsledku toho se trendem nynější společnosti stává neustále se zvyšující věk jejího obyvatelstva, a tím narůstá počet starších lidí.

Dennodenně jsme konfrontováni se situacemi, kdy se postarší člověk rozčiluje, že mu nikdo neuvolní místo v autobuse. Nebo naopak vynášejí soudy o tom, kam ten dnešní svět spěje. Tím kolem sebe vytvářejí dojem něčeho, čemu se většina společnosti chce vyhnout. Mladí si nepřipouštějí, že by někdy v budoucnu mohli

---

⁴² Prášilová, Halka *Starý mladý, nebo mladý starý?*. Psychologie Dnes, 2002, 8. roč., č. 2, s.18-19

dozrát do věku, kdy o nich všeobecně bude platit, že jsou staří. Chceme žít věčně, ale přesto se bráníme myšlence, že i my jednou zestárneme.

Na základě výzkumu pod názvem *Věková diskriminace - ageismus*⁴³, který byl zveřejněn deníkem Právo, se ukazuje, že starší část obyvatelstva je vnímána čtvrtinou populace ve věku od patnácti do devětatvaceti let spíše jako přítěž. A to jak po stránce sociální, tak i hospodářské. Podle sociologických odborníků negativní postoje mladé generace vůči starším lidem vycházejí z vlastní existenciální nespokojenosti. Tato záporná stanoviska jsou navíc prohlubována veřejnou politickou sférou v rámci snahy o důchodovou reformu a médií, která zprostředkovávají mnohdy spíše pejorativní obraz seniorů. Při tom za starého a neproduktivního je dnes považován již padesátiletý člověk, který se teprve pohybuje před důchodovým věkem. A jsou to právě tito lidé, kteří stěží hledají práci, jelikož je na ně nahlíženo jako na jedince, které nejvíce trápí zdravotní problémy a nemají vztah k technice.

3.8. Citové vztahy ve stáří

Intenzita emočních vazeb k blízkým lidem v průběhu stáří zůstává relativně stabilní. Odchod do důchodu představuje jistou separaci od okolního světa, odloučení od společenského dění. Nároky na dovednosti a schopnosti starých lidí pozbývají svého významu, a proto dochází k jejich ustrnutí, v krajním případě až k jejich ztrátě, a tím i k izolaci. Jejich život se odehrává z velké části v okruhu těch nejbližších. Z tohoto důvodu významnou roli v životě starého člověka sehrává právě rodina a přátelé. Právě oni jsou představiteli jistoty a bezpečí.

Pro starší seniory je typická snaha po udržení stálých a pevných citových vazeb, které působí jako zdroj celkové pomoci a podpory. Důležitá je kvalita vztahů, nikoliv jejich kvantita. Znatelná ztráta sil, úbytek životní spokojenosti, smrt blízkých a vrstevníků přispívají k eliminaci těchto vztahů a kontaktů. Starý člověk tím přichází nejenom o osoby, s nimiž ho spojovalo hluboké, někdy až celoživotní pouto, ale i o emocionální oporu, jenž je představována těmi, se kterými by se mohl podílet o své zážitky z předešlého života. Ztráta vazeb na blízké osoby s sebou přináší osamělost, která se stává typickým znakem pozdního stáří. Pocit osamělosti

---

⁴³ Vavroň, Jiří *Čtvrtina mladých lidí chápe seniory jako přítěž, která jim bere peníze.* <http://www.novinky.cz/ekonomika/198755-ctvrtina-mladych-chape-seniory-jako-pritez-ktera-jim-bere-penize.html> (staženo: 30. 4. 2010)

může být motivem k segregování se od společenského života a ztráty vazeb na své okolí. Indikátorem samoty a izolace mohou být: separace od rodiny, fyzický a psychický stav, zdravotní problémy nebo komplikovaný soukromí život. K pocíťování osamělosti stačí jen jeden z těchto faktorů. Obranu může starý člověk hledat v rodině, v sousedských vazbách, v dobrovolnické činnosti, v domácích zvířatech, v klubech seniorů, v televizi či telefonu.

Podle Marie Vágnerové (2007) se vazby starých lidí odehrávají na poli „několika sociálních skupin:

- **Rodina** je nejvýznamnější sociální skupinou, může zahrnovat nejenom soužití s partnerem, ale i kontakt s rodinami dětí a sourozenců.
- **Přátelé a známí ze sousedství**, popřípadě lidé, s nimiž senioři sdílejí nějaké aktivity, představují možnost dalších sociálních kontaktů a někdy i hlubších vztahů, které mohou mít užitečný kompenzační význam, zejména pokud by vlastní rodina neexistovala nebo neplnila své funkce. Starší člověk si může v rámci těchto kontaktů udržet mnohé sociální kompetence, které v rámci rodiny nepotřebuje, a tudíž ani nevyužívá.
- **Společenství obyvatel určité instituce**, jako je např. nemocnice (zejména LDN) či domov důchodců, v jehož rámci starší člověk sdílí s ostatními totéž teritorium a určitý styl života, a může si tak i zde vytvořit hlubší vztahy.⁴⁴

Změna životní situace, například odchod do domova důchodců, přenechání bytu dětem, s sebou může přinést osvojení si nových návyků, zároveň přijetí nové role a také navázání nových vazeb.

3.9. Starý člověk v rodině

3.9.1. Rodina a její význam v životě starého člověka

Rodina tvoří jednu z hlavních priorit společenského života, jejíž podoba vychází ze společné koexistence rodičů a dětí. Představuje komplexní soubor jednotlivých elementů, které jsou založeny na pevných vzájemných vazbách. Její úloha vyplývá z biologických, výchovných, socializačních, emocionálních a ekonomických předpokladů.

---

⁴⁴ Vágnerová, Marie *Vývojová psychologie II*. Praha: Karolinum, 2007, s.350

Dříve společnost spíše preferovala vícegenerační rodinné soužití založené na užších a pevnějších vztazích, v němž spolu pohromadě žili jak prarodiče a rodiče, tak i jejich děti s partnery. Tato společné koexistence s sebou přinášela nutnost empatie a omezení vlastních potřeb.

Současné chápání rodiny prochází mnoha změnami, které souvisí s osamostatňováním jejích členů. Trendem dnešní doby se stala rodina, již tvoří pouze rodiče a děti. Přesto si udržuje statut základní společenské jednotky, která chrání a pečuje o své příslušníky, rovněž vystupuje jako pomocník v obtížných a krizových situacích, především ve vztahu ke starým lidem.

Rodinný život představuje pro seniory důležitý moment jejich existence, i když se často ocitají v prostorové i sociální izolovanosti od svých dětí. V mnohých případech si staří lidé snaží zachovat svou vlastní domácnost. Na základě *výzkumu*⁴⁵ bylo zjištěno, že v mnohých západních zemích staré osoby oceňují, když jejich potomci žijí poblíž, ale přesto si snaží zachovat svůj osobní prostor - samostatnost a nezávislý život. Rodinní příslušníci ve vztahu ke starým lidem vystupují jako zdroj životní spokojenosti a pomocná ruka v nouzi. Pomoc potomků tu nemusí být vnímána pouze v kladném smyslu slova, ale i jako negativní jev a to ve chvíli, kdy se stává projevem závislosti a neschopnosti postarat se o sebe samého. Tento moment může být doprovázen depresemi.

Jak uvádí *Pacovský* (1990), přijdou okamžiky, kdy starý člověk je odkázán na své blízké, očekává jejich podporu, ale ruku v ruce s tím přichází porušení rodinných vztahů. Členové rodiny prožívají ambivalentní pocity. Na jedné straně své rodiče či příbuzné milují a chtějí, aby byli naplněni jejich potřeby a přání, zároveň ale odmítají možnost ústavní pomoci. Na druhé straně však přicházejí obavy, že jim nebudou schopni zajistit kvalitní a potřebnou péči, nechtějí si připustit obraz nemohoucího rodiče, mají strach z reakcí svého okolí nebo ze ztráty svého dosavadního života, jejich prožívání je naplněno úzkostí ze smrti. Občas jsou tyto postoje doplněny o pocity nenávisti a pomsty, jež mohou vyústit ke špatnému zacházení se starým člověkem. Vyváženost těchto postojů a pocitů bude později rozhodovat o kvalitě společnéhožití se starým člověkem. Pro obě strany je důležité, aby rodina chtěla, uměla a mohla o starého člověka pečovat.

---

⁴⁵ Prášilová, Halka *Starý mladý, nebo mladý starý?*. Psychologie Dnes, 2002, 8. roč., č. 2, s.18-19

3.9.2. Role starého člověka v rodině

Starý člověk v rodině zaujímá svou nepostradatelnou úlohu. Doufá v to, že nebude svým potomkům lhostejný, a naopak projevuje zájem o problémy celé rodiny i v pokročilém věku, které se vztahují také na materiální pomoc.

Role, které starý člověk sehrává, mají subjektivní povahu. Jejich změny vycházejí z biologických či sociálních aspektů. Některé role mohou být přijaty, jiné zcela odmítnuty. V této souvislosti se dá říci, že staří lidé mohou v rodině zastávat dvojí roli. Buďto sehrávají kladnou roli babiček či dědečků, nebo zápornou roli závislého nemocného člověka, o kterého je nutné se nějakým způsobem postarat. Nepostradatelná je i jejich role výchovná, díky níž si na základě vyprávění babiček a dědečků mladí osvojují hlubší smysl morálních zásad. Zároveň ve svých blízkých apelují na odpovědnost vůči rodině a svému okolí.

3.9.3. Vztah k dětem a vnoučatům

Vztah mezi seniory a jejich dospělými dětmi bývá na počátku zpravidla stabilizovaný a vyvážený. V průběhu jejich postupného stárnutí dochází k eliminaci rozporů a konfliktů, a naopak přibývá pozitivních reakcí a vazeb. Podoba vztahu stárnoucích rodičů a jejich potomků se utváří na základě již prožitého dětství, životního stylu dětí. Zároveň se do něj promítá zdravotní stav rodičů, vzdělání, a zda-li v obou generacích vystupují mužské či ženské protějšky. Kvalita těchto vazeb bývá jejichmi protagonisty hodnocena odlišně. Rodiče mají tendenci si vztah se svými dětmi idealizovat, kdežto jejich dospělí potomci ho dokáží vidět střízlivěji. Vzájemné emoční pouto mezi rodiči a jejich dětmi se vyvíjí a zachovává během celého života. Jeho intenzita závisí na míře společných kontaktů, na vzdálenosti bydliště a na rozsahu shody v názorech, postojích a hodnotách. Je zřejmé, že se zde projeví mezigeneračně rozdílné pohledy na danou situaci, které nemusí vždy vyústit v otevřený konflikt, ale mohou mít podobu jistého napětí mezi účastníky komunikace. Jistým příkladem může být fakt, že senioři se naučili během doby žít skromně, a tak není divu, že kritizují mladé lidi za rozmařilý život nad své poměry. Naopak mladí se brání tím, že současná společnost je zcela odlišná a nabízí nové možnosti. Nechtějí trpělivě šetřit, ale mít vše ihned.

Na vztah s dospělými dětmi může působit i snížení některých kompetencí seniorů, která se projevuje ve vzájemné závislosti. Děti si uvědomují, že nastal čas, kdy se budou muset o své stárnoucí rodiče postarat. Ti se však často k tomuto

problému staví ambivalentně. Nechtějí připustit, že by jejich pomoc potřebovali, a tak se stali břemenem pro své děti. Ale úbytek schopností jim nedává jinou možnost než závislost na svých dětech přijmout.

Vztah prarodičů a jejich vnoučat má vzhledem k jejich věku a roli zcela odlišnou podobu. Nabývá spíše emocionálního charakteru, jehož součástí bývají intenzivní pečovatelské a ochranné sklony, větší míra výchovné tolerance a omezenější kritický přístup. Díky tomu se tyto vztahy vyznačují minimem konfliktů a intenzivnější vazbou. Staří lidé ztvárňují nositele rodinné tradice, své moudrosti a zkušenosti dále zprostředkovávají nejmladší generaci. O konkrétních změnách jejich vzájemného vztahu do určité míry rozhoduje věk. V období dětství vnoučata vnímají své prarodiče jako důležité osoby, chovají se k nim s respektem a s neskrývaným obdivem. Vytváří se mezi nimi emocionálně silné pouto. Dospívání s sebou přináší změny, především větší potřebu samostatnosti a vymanění se ze závislosti na rodině. Tyto proměny se dotýkají i vztahu se svými prarodiči. Ubývá společně strávených chvil, mladí už tak často nevyhledávají přítomnost babiček či dědečků, vytrácí se zájem o dříve sdílené záliby a ochota naslouchat radám. Vznikají tak rozdíly v hodnotovém žebříčku. Staří lidé si tyto proměny mohou leckdy špatně vyložit. Dostávají se pocity nevděčnosti, emocionální újmy a vlastní nedůležitosti. Cestu k udržení či získání zájmu a lásky svých vnoučat prarodiče často vidí v peněžní podpoře, která bývá ze strany dospívajícího vnímána jako samozřejmý fakt, emocionální složka se při tom nijak nemění. Postupně s tím, jak prarodiče stárnou, si mladí lidé čím dál tím více uvědomují svou míru odpovědnosti za starého člověka. Bývají k jejich chování tolerantnější a benevolentnější než samotní rodiče. V tomto životním období dochází k částečné resuscitaci solidarity vnoučat se svými prarodiči, o něž se jsou ochotni a schopni postarat. S jejich smrtí zároveň pomyslně končí etapa dětství.

Lze tedy konstatovat, že vazba mezi stárnoucími rodiči a jejich potomky s sebou přináší podstatu rodinné identity, citovou podporu, sebepoznání a zdroj informací. Děti a vnuci poskytují seniorům mnohé podněty a informace, díky kterým získávají bližší pohled na současný chod společenského života, a tak překonávají hranice své generační skupiny. Rovněž se jim stávají emoční oporou a jistotou, v níž nechybí trocha sentimentu a vděčnosti za projevený zájem o jejich osobu. Přesto senioři od svých nejbližších očekávají respekt, možnost uchovat si své soukromí a soběstačnost, která tvoří spolu se sebeúctou důležitý moment jejich samostatného

života. Rodina představuje prostředek seberealizace starých lidí. Senioři svým potomkům předávají své zkušenosti, moudrosti, snaží se je ochraňovat a co nejvíce pomáhat, někdy jimi mohou až nevědomky manipulovat a nepřiměřeně zasahovat do jejich stávajícího života. Úbytek schopností omezuje seniory dosahovat kvalitních fyzických a psychických výkonů, proto tento aspekt přenášejí na své děti a vnuky, jejichž úspěchy či neúspěchy silně emočně prožívají a vnímají je jako svoje vlastní. Děti a vnuci se tak stávají symbolickými pokračovateli života starých lidí.

3.10. Diskriminace starých lidí

Soudobá společnost se transformovala do podoby, mezi jejíž charakteristické znaky patří snaha vytěsnit ze středu společenského povědomí pojem stáří a nahradit ho více akceptovatelnějším pojmem mládí. V souvislosti s tím, tak narůstá množství případů, v nichž se mluví o tzv. *diskriminaci starých lidí*. Diskriminace je z obecného hlediska takový způsob chování, který omezuje či zcela neguje rovnoprávnost příslušníků dané skupiny vůči ostatním. V tomto případě se jedná o znevýhodňování a ponižování starých lidí, kdy se neberou v potaz jejich osobnostní vlastnosti, ale vžitá a stereotypně dané předsudky.

Touto cestou se tak dostáváme **k problematice ageismu**. *Lucie Vidovičová* (2008) ve své knize *Stárnutí, věk a diskriminace – nové souvislosti* podává výklad tohoto pojmu. „*Ageismus je ideologie založená na sdíleném přesvědčení o kvalitativní nerovnosti jednotlivých fází lidského životního cyklu, manifestovaná skrze proces systematické, symbolické i reálné stereotypizace a diskriminace osob a skupin na základě jejich chronologického věku a/nebo na jejich příslušnosti k určité kohortě/generaci.*“⁴⁶ Ageismus není pouze jevem dnešní doby, ale existuje ve všech západních zemích od počátku růstu středního věku obyvatelstva. Byl však dlouho tabuizovaným a neznámým slovem. Problém diskriminace starých lidí spadá do oblasti sociálně patologických jevů, které se manifestují prostřednictvím chování jednotlivých osob. v rámci společenského života. Tyto projevy ovlivňují mezilidské vztahy a to na poli občanského, společenského a sociálního soužití. Definice ageismu *Jiřího Orta* (2004) odvozuje toto slovo „*od anglického slova **age**,*

---

⁴⁶ Vidovičová, Lucie *Stárnutí, věk a diskriminace – nové souvislosti*. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2008, s. 113

*znamenantící věk, ale i stáří. Samotný jev ageismus má celou škálu projevů.*⁴⁷

Prvním, kdo veřejně použil tento pojem, byl Robert Butler v USA ve spojení s věkovou diskriminací.

Na tento typ diskriminace lze nahlížet z několika pohledů. V první řadě ageismus vystupuje jako nová podoba nesnášenlivosti, v tomto případě zaměřená proti starým lidem. Rovněž ho lze vnímat jako určitou formu zaujatosti, stereotypního chování nebo jako postoj, v němž se odráží pohrdání, negativismus, odpor a snaha po izolování starých neschopných osob. V neposlední řadě se ageismus může profilovat jako zvrácená ideologie, která přichází s myšlenkou nerovnosti jednotlivých životných etap.

Podle prof. Z. Kalvacha⁴⁸ se původ ageismu nachází ve čtyřech oblastech - **historický** (vžité přesvědčení o neschopnosti starých lidí), **ekonomický** (obava z jejich ekonomického zajištění), **odborný** (týká se převážně oblastí medicíny) a **společenský** (společnost se k seniorům staví pasivně, nemá vypracovaný program služeb). Tento systém lze doplnit o okruhy – **individuální** (strach ze smrti), **sociální** (má své počátky ve společenské atmosféře – pohrdání zkušenostmi starých lidí a jejich segregace), **demografické** (neustálé navyšování starých lidí vyvolává možnost generačních konfliktů, obavy o blahobyť) a **kulturní** (nerespektování starých osob v rámci hrubého jazyka, neapných vtipů, jejich obrazu v médiích).

V roce 2008 probíhal projekt *Povaha a prevence diskriminace seniorů v ČR*⁴⁹, který byl realizován za iniciativy občanského sdružení ŽIVOTA 90 a Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity. Jeho cílem bylo na základě dialogu se seniory získat odpovědi na některé otázky týkající se diskriminace starých lidí v české společnosti. Tyto odpovědi se staly určujícím materiálem výzkumné zprávy pod názvem **My jsme si stáří nezavinili, to čeká každého... Povaha a prevence diskriminace seniorů v ČR**. Z rozhovoru vyplynulo, že mezi vnější činitele, kteří participují momenty ageismu, patří například ateismus, neúcta ke starým lidem, absence empatie a solidárnosti, morální úpadek společnosti, zvětšující se mezigenerační propast, znehodnocení tradic, upřednostňování individualismu

---

⁴⁷ Ort, Jiří *Kapitoly ze sociologie stáří*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelista Purkyně, Pedagogická fakulta, 2004, s. 60

⁴⁸ Ort, Jiří *Kapitoly ze sociologie stáří*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelista Purkyně, Pedagogická fakulta, 2004, s. 61

⁴⁹ „*My jsme si stáří nezavinili.*“ *Povaha a prevence diskriminace seniorů v ČR*. Generace, 11. roč., č. 1, 2009, s. 10-11

a samostatnosti. Vnitřní činitele ageismu senioři vidí sami v sobě – ve špatné výchově svých potomků, v neustálém kritizování mladé generace, ve svém pasivním postoji. Situace, v kterých se staří lidé cítili být diskriminováni, se odehrávaly v rámci lékařského prostředí, úřadu, běžné komunikace nebo moderní techniky. V závěru je řečeno, že problém ageismu nespočívá jen v přístupu dnešní společnosti, ale k jeho částečnému odstranění je zapotřebí zapojení jak rodiny a širší sociální sféry, tak i samotných seniorů.

4. Dětská kresba

Vzhledem k tomu, že výsledky této práce z velké části vycházejí z analýzy výtvarného projevu dospívajících, neměla by zde být opomenuta kapitola, která by pojednávala o podstatě dětské kresby a jejích základních attributech.

4.1. Význam dětské kresby

Kresba představuje jeden z možných vyjadřovacích prostředků, který odhaluje osobnostní složku jedince – citovou vyrovnanost, druh temperamentu a individuální pohotovost. Mísí se v ní prvky reality s přáními a touhami. Dětská kresba nahrazuje jazykovou komunikaci a stává se zdrojem poznatků o pocitech dětí, o jejich problémech, zájmech a vlastních stanoviscích. Tato metoda spadá do oblasti výtvarných technik, které pracují s přirozeným výtvarným potenciálem každého člověka, zejména pak tím dětským, a umožňují rozvíjet jeho kreativní myšlení a fantazii. U adolescentů a dospělých objevují tendence k bojkotování práce, což má za následek zkrácení produkovaných informací a snížení schopnosti správné interpretace výtvarného projevu. Proto zde svou významnou roli sehrává samotný výběr tématu, v jehož ztvárnění se mohou objevovat prvky, které budou stálé, neměnné nebo naopak dojde k jejich různému variování a upravování.

Dětská kresba své největší uplatnění našla ve zjišťování myšlenkové vyspělosti jedince, ve zprostředkování toho, co dítě není schopno formulovat skrze slova a v neposlední řadě se kresba stala pomocníkem při získávání informací o pohledu jedince na své tělo a jeho zakotvení v prostředí. Jako jedna z mála metod dokáže reprodukovat momentální citové rozpoložení, v co nejkonkrétnější podobě. Tedy na základě výtvarného projevu, který se odrazí jak v přístupu jedince k samotnému aktu kreslení, tak v jeho obsahovém naplnění.

4.2. Důležité prvky kresby

Kresba jako jeden z možných vyjadřovacích prostředků je založena na vnímání. Což odkazuje na fakt, že v rámci její interpretace je nutné si všimnout jistých detailů, díky nimž se lze přiblížit k částečnému pochopení dětského respondenta. Jak uvádí *Marie Vágnerová (2006)*, důležitými aspekty, které vyžadují velkou část pozornosti, jsou například: kvalita čáry, umístění kresby, začátek kreslení, velikost postavy, symbolika barev, propracovanost obrázku, opomenutí některých tělesných atributů - hlavy, těla, paží, rukou a nohou.

4.2.1. Kvalita čáry

Vzhled a úprava čáry, kterou dítě používá při tvoření obrázku, mnoho prozrazuje o jeho vlastní osobě. Při jejím hlubším rozboru můžeme odhalit náznaky úzkosti, deprese, vnitřní rozkolísanosti, ale i psychické blokace ve vztahu k prostředí, ve kterém jedinec žije. Záleží na tom, zda-li je čára nakreslena tence či naopak silně, má-li souvislé upravené či přerušované a rozetřené kontury

4.2.2. Umístění kresby

Svou velkou úlohu rovněž hraje umístění obrázku, které vypovídá o vyrovnanosti či nevyrovnanosti dítěte. Pozorovatel sleduje, jakým způsobem respondent dokáže svou činností kresebnou plochu zaplnit. Například pokud se na obrázku objeví miniaturní postavička umístěná v rohu papíru, může tento fakt naznačovat problémy v tom, jak jedinec vidí sám sebe nebo jeho vnitřní rozkolísanost.

4.2.3. Začátek kreslení

Postup, kterým dítě začíná kreslit svůj obrázek, může naznačovat možné problémy ve vývoji jeho osobnosti. Některé případy ukazují na tendence k vzdorovitosti, k negativnímu myšlení, k neochotě přizpůsobit se daným podmínkám nebo k nedostatečné komunikační dovednosti.

4.2.4. Velikost postavy

Obraz postavy může svou výraznou velikostí upozorňovat na obtíže, které jsou spojené s respondentovou zkreslenou představou o sobě samém či s problémy v kontaktu s okolním prostředím.

4.2.5. Symbolika barev

Barva podle *David* (2001) koresponduje svou hustotou, intenzitou, odstíny významně s celkovým vnějším i vnitřním působením obrázku a přiřazuje mu jisté hodnotící hledisko. Některé barevné kombinace mohou být vyvážené, jiné naopak mohou vyznít neúměrným až šokujícím dojmem. Absence barevných prvků je schopna poukazovat na emoční vyprahlost nebo asociální sklony. Při interpretaci je významné přihlížet i k věku respondenta.

4.3. Dětské kresby starých lidí

V rámci výzkumu vnímání starých lidí společností bylo provedeno několik studií, které se vycházely z pohledu dětského recipienta na populaci seniorů, a jejichž výsledky ukázaly na fakt, že děti jsou schopny přebírat stereotypní postoje ke starým lidem. Tyto postoje však mohou mít svůj velký podíl na utváření vztahu mezi seniorem a dítětem či dospívajícím. Důležitým projektem, který se za využití účinných technik pokusil ověřit, zda u dětí přetrvávají naučené představy o starých lidech, byl americký výzkum *Dětské kresby starých lidí*.⁵⁰ Tento výzkum provedla v devadesátých letech dvacátého století trojice výzkumných pracovníků - **Joseph A. Weber, Kathy Cooper** a **Jenny L. Hesser** – na dětech mladšího školního věku. Prvotním cílem bylo na základě kresby a následné vzájemné diskuze získat, co nejvíce informací, které by pomohly nalézt nový pohled na stáří.

Zkoumanými objekty se stali žáci 3. a 4. třídy v Midwestern town, jejichž věk se pohyboval v rozmezí od 8 do 11 let. Poměr pohlaví byl celkem vyrovnaný – dívky (47,9%) a chlapci (52,1%). Hlavními kritérii, která se pro interpretaci obrázku stala určujícími, byla: obličej, propracovanost postavy a její zakotvení v prostředí. Obrázky ukázaly, že více jak polovina respondentů (58,6%) vidí staré lidi jako aktivní, plně životního elánu, které se mohou plně věnovat nejrůznějším činnostem, od hudby přes tanec až ke sportu. Oproti tomu zbylá část dětí zobrazila seniory s vozíky, s chodítky nebo s berlemi. Věk všech těchto osob odpovídal reálnému vnímání stáří v rozmezí od 50 do 199 let. Průměrný věk starého člověka se tak pohyboval kolem 87,5 let. Rovněž vyšlo najevo, že podstatná část chlapců a dívek nepokládá staré osoby za opuštěné jedince bez kontaktu na své okolí, ale naopak

---

⁵⁰ Weber Joseph, Cooper Kathy, Hesser Jenny *Childrens drawings of elderly: Young ideas abandon old age stereotypes*. Art Therapy: Yournal of the American Art Therapy Association, 1996, roč. 13, č. 2, s. 114-117

45,8% respondentů je zachytilo jako usměvavé a šťastné ve společnosti různých lidí rozličného věku. Oproti tomu neutrální výraz vyjádřilo 33,3% respondentů a smutný výraz nakreslilo 20,8% zkoumaných dětí. Barevnost jednotlivých obrázků se vymežila na odstíny jasně žluté, zelené, modré a oranžové. Častým jevem, který se opakoval u mnoha kreseb, byla postava, která se objevovala bez prostředí nebo jen samostatně stojící. Na některých obrázcích byly pouze znázorněny hlavy přes celou šířku papíru.

Výsledky této studie jsou proto překvapující. Nejenže se dostávají do opozice vůči dosavadním výzkumům tohoto typu, ale dokonce přináší nový inovativní pohled na dětské myšlení a vnímání. Ukazuje se, že děti se i přes okolní vlivy dokáží podívat na stáří jako na šťastné, optimistické, plné životní energie. Utvářejí si vlastní obraz, v němž bychom jen stěží hledali nemocné, vetché a senilní stařečky a stařenky, ale naopak objevíme svět stáří v jeho nejjasnějších barvách a odstínech.

Praktická část

1. Cíl

Cílem výzkumné práce je zjistit, jakým způsobem žáci 8 tříd, konkrétně ze základní školy ve velkém městě a v malém městě, nahlízejí na staré osoby.

Prostřednictvím dotazníků a výtvarného projevu je zkoumáno, jaké typické charakteristiky a znaky seniorům žáci přisuzují. Zda-li se pohled žáků navštěvujících základní školu ve velkém městě shoduje s postojem žáků z malého města, a nebo zda-li se naopak zcela rozchází.

2. Hypotézy

Žáci budou nahlížet na seniory spíše jako na pasivní a nemocné osoby.

Kresby žáků nebudou příliš barevné, častěji se objeví odstíny šedé.

Žáci z velkého města umístí staré osoby do odlišného prostředí než žáci z města malého.

Žáci z malého města budou mít kladnější a bližší vztah k seniorům než žáci z velkého města.

3. Výzkumný vzorek

Výzkum se mi podařilo provést na dvou základních školách, na nichž jsem měla možnost působit jako praktikantka. Jedná se o školy, které se liší umístěním svého zázemí, tj. první se nalézá v malém městě (cca 5 500 obyvatel) a druhá se naopak vyskytuje ve městě velkém (cca 95 tis. obyvatel).

Výzkumný vzorek reprezentovaly dvě skupiny žáků. První skupina se skládala z žáků, kteří navštěvovali 8. ročník Základní školy Za Branou v Pacově, tedy školu na malém městě. Druhou skupinu tvořili taktéž žáci 8. třídy, ale ze Základní školy Dukelská v Českých Budějovicích, což odpovídá škole z města velkého.

Obě třídy čítaly po 20 žácích (viz. tab. č. 1). Z hlediska pohlaví v případě první skupiny byl počet chlapců a dívek naprosto vyrovnaný a to v poměru 10 chlapců (50%) ku 10 dívkám (50%) z celkového počtu 20 osob. Druhá skupina se vyznačovala podobnou strukturou s mírnou převahou na straně chlapců, jejichž počet dosáhl 11 (55%) oproti 9 dívkám (45%). Z toho plyne, že obě pohlaví byla v rámci výzkumu přiměřeně zastoupena, tj. 21 osob mužského pohlaví (52,5%) a 19 osob ženského pohlaví (47,5%) z celkového počtu 40 respondentů.

	ZŠ Za Branou	ZŠ Dukelská
Celkový počet žáků	20	20
<i>dívky</i>	10 (50%)	9 (45%)
<i>chlapci</i>	10 (50%)	11 (55%)

Tab. č. 1: Celkový počet žáků

Věk žáků se vzhledem k faktu, že všichni navštěvovali 8. ročník základní školy, pohyboval v rozmezí od 13 let do 15 let a 4 měsíců. Průměrný věk respondentů v první skupině byl 13 let a 6 měsíců a v druhé skupině se věkový průměr vyhraňoval kolem 13 let a 8 měsíců (viz. tab. č. 2).

	ZŠ Za Branou	ZŠ Dukelská
Věk respondentů	13;0 – 14;6	13;0 – 15;4
<i>průměrný věk</i>	13;6	13;8
<i>dívky</i>	13;6	13;5
<i>chlapci</i>	13;7	14;1

Tab. č. 2: Věková struktura

4. Výzkumné metody

Pro tuto studii jsem si zvolila dvě výzkumné metody, konkrétně dotazník a kresbu, které byly aplikovány na vzorek 40 respondentů, a s jejichž pomocí jsem zároveň mohla získat výpovědně hodnotné informace.

5. Sběr dat

5.1. Dotazník

Pro výzkumnou práci nepředstavoval dotazník prvořadý zdroj informací. Byl sestaven tak, aby jeho hlavní úkol spočíval v získání, co nejvíce konkrétních údajů, které by doplnily a verbálně zformulovaly postoje žáků vyplývající z kresby. Za tímto účelem mu byla dána nestandardizovaná podoba, tak aby otázky, a zároveň i jednotlivé odpovědi korespondovaly s kresbou. Což dokládá první otázka, která se týká představy žáků o tom, *od kolika let se dá člověk označit za starého*, a která zároveň poukazuje na věkové pojetí seniora v rámci jeho výtvarného ztvárnění.

Při vypracovávání dotazníku jsem se nechala inspirovat již existujícím dotazníkem, který se objevil v tematicky podobné práci, kterou napsala *Jaroslava Kadlecová*, bývalá studentka pedagogické fakulty⁵¹. Zároveň jsem čerpala z podnětů vedoucí své diplomové práce a také z *průzkumu*⁵², který proběhl začátkem roku 2005 v Ústeckém kraji. Na organizaci tohoto výzkumu se podílelo Dobrovolnické centrum, o. s., které v rámci projektu *Obdivuhodní senioři* chtěla zmapovat život starých osob v dnešní soudobé společnosti.

Dotazník byl koncipován tak, aby jednotlivé otázky co nejkonkrétněji postihly představy žáků o starších osobách (viz. příloha č. 1). V záhlaví dotazníku se nacházely údaje o jménu, datu narození, které bylo důležité pro stanovení přesného věku korespondentů, a zda-li se jedná o chlapce či dívku. Následující část již zahrnovala 12 otázek, které měly především otevřený charakter, čehož mohli respondenti využít a formulovat tak jednotlivé odpovědi pomocí vlastních slov a pojmů. K takovýmto otázkám by patřily například otázky typu: „*Co starý člověk dovede?*“, „*Co starý člověk má?*“, „*Když se řekne starý člověk, co si vybavíš?*“, „*Nachází se ve tvém okolí nějaký starý člověk? Pokud ano, tak kdo?*“, „*Co já dovedu a starý člověk ne?*“

Kromě těchto formulací se v dotazníku také vyskytovaly i uzavřené otázky. Jedna z nich se zaměřovala na myšlenku „*Jaký starý člověk je?*“. Byla postavena na základě 11 párů protikladných pojmů (hezký – ošklivý). Respondentovi tímto způsobem bylo umožněno zvolit si na tzv. *číselné škále* (od **1** do **5**) příslušné číslo, které bylo nejbližší k pojmu, jež vyjadřovalo jeho mínění. Touto formou se dalo zjistit, jestli je starý člověk vnímán jako pasivní nebo aktivní, chytrý nebo hloupý, zdravý či nemocný atd.

Další uzavřená otázka, která byla do dotazníku zařazena, se týkala času stráveného se starými lidmi a respondentovi nabízela k výběru jednu z 5 možností. Získané odpovědi měli odhalit, zda-li se žáci stýkají se starými lidmi, a pokud ano, tak přibližně jak často.

Poslední otázku tvořilo 10 tvrzení, která určitým způsobem vypovídala o starých lidech. K nim se rovněž vázaly 4 zadané odpovědi (rozhodně souhlasím, souhlasím,

---

⁵¹ Kadlecová, Jaroslava *Percepce seniorů dětmi*. Diplomová práce. České Budějovice: Jihočeská univerzita, Pedagogická fakulta, 2009

⁵² Černá, Lenka *Obdivuhodní senioři: průvodce projektem*.

http://www.hest.cz/ruzne/Obdivuhodni_seniori.pdf (staženo: 26. 10. 2010)

nesouhlasím, rozhodně nesouhlasím) a záleželo na žácích, se kterou z nabídnutých možností se ztotožnili.

Dotazníky žákům 8. tříd jsem po dohodě s příslušnou školou zadávala v běžné vyučovací hodině, která poskytovala čas a prostor na práci. Šetření byli v obou případech přítomni i samotní učitelé. Školy si nekladly žádné požadavky, které by znemožňovaly vypracování dotazníků. Pouze v jednom případě paní ředitelka měla výhrady k tomu, aby žáci uváděli své celé jméno. Tudíž na místo příjmení se napsalo pouze jeho počáteční písmeno.

Vyplňování dotazníku předcházelo před výtvarným zpracováním tématu, které vyžadovalo větší časový interval. Než se žáci pustili do práce, na kterou měli vymezenou dobu 10-15 minut, jsem jednotlivé otázky přečetla a zodpověděla případné dotazy. Někteřím žákům dělalo problém si uvědomit, co starý člověk má, nebo naopak co nemá. Jiní si nevěděli rady v případě číselné škály. Veškeré nejasnosti jsem se snažila vysvětlit s ohledem na zachování korektnosti celého výzkumu.

5.2. Kresba

V rámci výzkumu sehrála kresba velmi významnou roli, jelikož to byla právě ona, která měla za úkol postihnout představy a postoje adolescentů ke starým osobám. Samotná kresba, jak už jsem se zmínila, následovala až po vyplnění dotazníku. Což mohlo z mého pohledu přispět k tomu, že si žáci nejprve uvědomili, jaké základní atributy se váží ke starému člověku a tyto myšlenky mohli následně přenést do výtvarného ztvárnění.

Obě skupiny byly rozděleny do dvojic. Každý obdržel prázdný papír, který si na zadní stranu podepsal, dále sadu 10 pastelek včetně obyčejné tužky. Tím měla být zajištěna objektivnost a relevantnost kresby. K dispozici byla rovněž guma, kterou mohli využívat oba žáci ze dvojice a ořezávatko. Úkolem bylo nakreslit starého člověka, tak jak si ho oni představují – *co má, jaký je, kde se nachází, co dělá*.

Zprvu byli žáci nadšeni, že si budou malovat, ale jakmile se dozvěděli téma, u některých radost opadla. Často se vyskytovali dotazy typu: *Jak to mám namalovat?, A co když neumím kreslit?, Co starý člověk vlastně má?*. Na tyto otázky jsem se snažila reagovat neutrálně. Nechala jsem žáky, aby si sami zkusili zapřemýšlet a přijít na způsob, jak starého člověka zobrazit. Také jsem jim sdělila, že se nehodnotí umělecká stránka obrázku, ale pojetí a snaha. Jediné do čeho jsem zasahovala, bylo

korigování jejich práce. Snažila jsem se žáky usměřňovat v jejich chování a nabádat je k tomu, aby si vše v daném čase dostatečně rozvrhli.

Některým trvalo déle, než začali malovat, hledali radu u souseda. Jiní se naopak do obrázku vrhli naplno. Obě skupiny si ke kreslení vybrali jako první tužku, kterou využili k načrtnutí obrázku. Až následně použili barevné pastelky. Také jsem zaregistrovala časté používání gummy. V několika případech se stalo, že žáci měli problémy v rámci omezeného časového úseku s dokončením zadaného úkolu.

6. Zpracování dat

6.1. Dotazník

Údaje v dotaznících jsem zpracovávala z hlediska kvantitativní a kvalitativní metody v souvislosti s jejich provázaností s kresbou.

Celkové vyhodnocování probíhalo na základě vyhledávání četnosti shodných či podobných odpovědí. Zároveň jsem se však snažila postihnout odlišnosti, které se v dotazníku objevovaly, a nabízely tak rozdílný pohled na celou problematiku (viz. příloha č. 2 a příloha č. 3)

6.2. Kresba

V rámci vyhodnocování jednotlivých kreseb jsem se zabývala těmi faktory, které se ukázaly být pro tuto práci klíčovými. Z tohoto důvodu jsem se rozhodla pro aplikaci kvantitativní a kvalitativní metody.

V první řadě jsem se snažila posoudit věkové ztvárnění postav. Zda-li lze z obrázků na první pohled určit, že se jedná o staré osoby, nebo jestli se naopak pojetí stáří vymyká věkově vymezenému období. Dále jsem sledovala, v jakém prostředí se senioři vyskytují. Zajímalo mě, zda-li jsou jednotlivé postavy pevně zakotveny v nějakém konkrétním prostoru (park, domov důchodců, rodina), nebo zda-li se naopak vyskytují bez stálého umístění. Také jsem věnovala pozornost přítomnosti interakcí na jiné osoby, zvířata nebo věci, popřípadě způsobu vzájemného propojení.

Rovněž mým cílem bylo zjistit, v jakém poměru jsou vyobrazena obě pohlaví, zároveň jsem usilovala o vymezení barevné struktury jednotlivých obrázků a výskytu podstatných i druhotných atributů indikujících stáří - hůl, vrásky, šedé vlasy, brýle, vousy, úsměv, celkový vzhled a příroda.

7. Výsledky a jejich interpretace

7.1. Výsledky kresby a jejich interpretace

Výsledky práce se zakládají nejen na pozorování důležitých částí obrázků, ale také na vnímání kresby jako celistvého výtvarného projevu, tj. *celkového dojmu z obrázku*. Tudíž jsem se snažila postihnout jak detaily společné pro všechny kresby, tak i rysy, které odlišují představu starého člověka od ostatních. Získané poznatky byly rovněž porovnány s odpověďmi vyplývajících z dotazníkového šetření.

7.1.1. Pohlaví postav

Pohlavím jednotlivých postav jsem se zabývala z důvodu snahy získat adekvátní informace, které by ukázaly, jestli jsou staří lidé respondenty vnímáni jako jedna osoba bez odkazu na ženské či mužské atributy, nebo zda-li jim jsou přisuzovány odlišné sekundární pohlavní znaky (prsa, delší vlasy, šaty, sukně, šátek, pleš, vousy)

Jelikož se u žáků ZŠ Dukelská častěji objevovalo více postav na jedné kresbě (viz. obr. č. 1), dalo se předpokládat, že se výsledky budou lišit. Navíc větší město by mělo nabízet širší spektrum obyvatel. Opak je pravdou. Na 20 kresbách se objevovalo 8 osob ženského pohlaví, 11 osob mužského pohlaví a 4 osoby se ukázaly být neidentifikovatelné. Žáci ZŠ Za Branou nakreslili 5 osob ženského pohlaví, 14 osob mužského pohlaví a jednu postavu neurčitého pohlaví (viz. obr. č. 2). Obě třídy se tedy ve svém pohledu na pohlavní rozlišení starších osob ve větší míře shodly.

Obr. č. 1: Více postav různého pohlaví

Obr. č. 2: Neurčité pohlaví

Z výsledků se dá usuzovat, že žáci na staré lidi pohlížejí spíše jako na příslušníky mužského pohlaví (62,5%) než ženského (32,5%). Ostatní

neidentifikovatelné postavy zastupují 12,5% z celkového počtu 40 obrázků (viz. tab. č. 3)

	ZŠ Za Branou	ZŠ Dukelská
<i>ženské pohlaví</i>	5	8
<i>mužské pohlaví</i>	14	11
<i>neurčité pohlaví</i>	1	4

Tab. č. 3: Rozlišení pohlaví osob

Tato skutečnost může být způsobena tím, že se respondenti dostávají častěji do kontaktu se staršími muži. Nebo svou roli mohl sehrát náhodně zvolený výběr pohlaví osob. Přitom by se dalo spíše očekávat, že dívky raději ztvární starší ženy a chlapani naopak starší muže. Navíc v rámci všeobecného povědomí o starých lidech převládá obraz starého člověka v podobě seniorky než seniora, jelikož ženy se dožívají vyššího věku než muži, a tím pádem roste i jejich počet v populaci. Přesto výsledky ukazují něco zcela odlišného.

7.1.2. Barevné provedení

Z hlediska využití barev si mohli žáci vybrat z devíti pastelek (bílá, žlutá, fialová, oranžová, červená, modrá, zelená, hnědá a černá) a jedné obyčejné tužky. Už při prvním pohledu bylo zřejmé, že naprostá většina respondentů z obou skupin (100%) si ke kreslení nejprve zvolila obyčejnou tužku, kterou použila k načrtnutí obrázku. A až následně se ke slovu dostaly pastelky. Tento fakt přisuzují silně zakořeněnému stereotypu, který je dětem vštěpován již od školky, a to si napřed obrázek předkreslit tužkou a následně ho dovybarvit pastelkami. Respondenti mohli rovněž pociťovat obavy z možného zničení obrázku, a proto raději použili tužku, která se odstraňuje snadněji než barevná pastelka. Možná kdybychom se již od malička učili být v malování spontánnější, nemuseli bychom hledat oporu v tužce a pustili bychom se do kreativnějších postupů. Na druhou stranu na obyčejné tužce není nic špatného a pro někoho mohla být momentálním nástrojem pro vyjádření aktuálního pohledu na svět a společnost.

Rozptyl barev se pohyboval od černobílého provedení kresby, při kterém byla použita pouze tužka nebo černá pastelka, po práci s co nejširším barevným spektrem, které se pohybovalo v rozmezí od čtyř do devíti barev. Nejpoužívanějšími barvami se staly modrá, oranžová, černá, hnědá a zelená.

	ZŠ Za Branou	ZŠ Dukelská
<i>tužka</i>	20	20
<i>černá</i>	19	17
<i>hnědá</i>	19	16
<i>modrá</i>	20	16
<i>zelená</i>	18	14
<i>oranžová</i>	19	13
<i>žlutá</i>	12	11
<i>červená</i>	15	7
<i>fialová</i>	10	5
<i>bílá</i>	1	1

Tab. č. 4: Barevné spektrum

Jak ukazuje tabulka č. 4, frekvence jednotlivých barev je u žáků ze ZŠ Za Branou podstatně vyšší než u žáků ze ZŠ Dukelská. Tento výsledek dokazuje i podstatný fakt, že mezi kresbami žáků ZŠ Dukelská nalezneme jednu zcela v černobílého provedení (viz. obr. č. 3) a dvě, na nichž postavy nemají vybarveny hlavu, ruce, krk a nohy.

Obr. č. 3: Černobílé provedení

Což v porovnání s obrázkem žáků ZŠ Za Branou vystupuje jako zásadní odchylka. Je zarážející, že i když postava starého člověka byla základním momentem, od kterého se odvíjelo další ztvárnění kresby, nechali přesto respondenti důležité tělesné atributy nevybarveny. Tím zároveň došlo ke kontrastnímu vnímání celého obrázku. Svou roli mohla sehrát roztržitost, nechť k samotné činnosti nebo bariéra

ve vztahu k seniorům. Je nutné poukázat na tři obrázky žáků ZŠ Za Branou, na nichž se objevuje částečně nevybarvené pozadí. To bych však přičítala spíše špatnému časovému rozvržení práce, které vedlo k následnému nedokončení kresby.

Nejčastěji se na obrázcích vyskytovaly studené barvy jako zelená, hnědá, modrá, které tvořily součást pozadí (koruny stromů, trávu, květiny) nebo oděvu. Díky tomu kresba nabyla na atmosféře pozdního věku a odcházejícího mládí (hnědé stromy bez listů).

Naopak teplých barev se vyskytovalo o něco méně. Přesto si v kresbách našly své místo (viz. obr. č. 4). V některých případech se dokonce staly jejich dominantou – žlutá (slunce), červená (rty, střechy domů, ovocné plody), oranžová (barva kůže), fialová (omítka domu, brýle). Z velké části dozajista vynikaly také jako barva oděvu (fialové kapsy, žluté a oranžové kalhoty). Což ukazuje starého člověka ve zcela novém světle, a vyvrací tak dlouho vžitou představu seniora ve vybledlém, obnošeném ošacení. Tyto teplé barvy se rovněž staly příznakem podzimu (stromy obalené oranžovožlutým listím), se kterým přichází konec léta a začíná zcela nové období.

Obr. č. 4: Výskyt teplých barev

Sytost barev se obrázek od obrázku lišila, ale v závěru silnější odstíny (67,5%) převážily nad těmi slabšími (32,5%). Což ve výsledku naznačuje, že ne všichni staří lidé jsou viděni jako slabí a na pokraji svých sil, ale stále mají kolem sebe dostatek barevných momentů, v nichž je stále spousta energie a elánu.

Při srovnávání kreseb z obou skupin bylo patrné, že ačkoliv si více jak polovina všech respondentů zvolila ke své práci alespoň jednu z pastelek, ve výsledku rozmanitější barevné spektrum převážilo na straně žáků ze ZŠ Za Branou. Z 20 kreseb se 18 obrázků dalo označit za barevně pestré, i když ne vždy vynikaly svou sytostí. Naopak v druhé skupině pouze 11 obrázků obsahovalo rozmanitější

barevnou škálu. Zbytek tvořily většinou nevýrazné barvy, které tak svým provedením doplňovaly stáří a pasivitu postav (obr. č. 5). Je zcela možné, že tito žáci nemají příliš blízký vztah k osobám vyššího věku, což se mohlo promítnout do obrázků.

Obr. č. 5: Nevýrazné barvy

7.1.3. Prostředí

Pod pojmem prostředí je myšleno vše, co se týká zobrazení postavy starého člověka, tj. *jeho vazeb na další osoby a zachycení detailních rysů nacházejících se v okolním prostoru.*

Základním předpokladem pro vyhodnocování kreseb se stala postava seniora, která představovala stěžejní bod celé práce, a od které se odvíjela následná interpretace zbylých částí obrázku. Z tohoto důvodu mě zajímalo, jestli se u respondentů projevovaly tendence zachytit celou postavu, tedy všechny tělesné atributy (hlava, trup a končetiny), nebo zda-li zůstali pouze u ztvárnění obličejové části.

Jak je patrné z tabulky č. 5, všech 40 žáků, výjimku tvořil jediný respondent, nakreslilo jednotlivé postavy v jejich celistvé tělesné konstrukci. Čímž bylo naplněno úvodní zadání - „*Nakreslete starého člověka..*“ Pouze v již zmiňovaném případě se respondent rozhodl nakreslit obličej a hlavu pána, který křičí na děti. Takovéto pojetí má spíše doplňkový význam k ostatním postavám na obrázku, jejichž zobrazení nese zcela běžné tělesné proporce.

	ZŠ Za Branou	ZŠ Dukelská
<i>celá postava</i>	20	20
<i>pouze obličej</i>	0	1
<i>více postav</i>	2	7

Tab. č. 5: Zobrazení postav

Pokud se na kresby zaměříme z hlediska provázanosti starého člověka s okolím, zjistíme, že velká část žáků (77,5%) nedává důraz na sociální vazby. Toto zjištění se na druhé straně dostává do kontrastu s dotazníkovým šetřením. V otázce č. 5, která zní: „Co starý člověk má?“, se 5krát jako odpověď objevila rodina a příbuzní. Což zároveň ale nekoresponduje s jejich 4 výtvarnými projevy. V kresbách nalezneme pouze postavu starého jedince, čímž ho autor uzavírá do vlastního světa a izoluje od všech kontaktů na blízké osoby. Zároveň se senior dostává do pozice samotáře, jehož jediným společníkem, jak ukazují některé obrázky, je domácí zvíře (viz. obr. č. 6).

Obr. č. 6: Senior se zvířetem

Naopak zbylých 9 respondentů (22,5%), viz. tabulka č. 5, si při kreslení dokázalo představit nejen postavu starého člověka, ale i jeho rodinu, přátele či náhodně vystupující osoby.

Za povšimnutí stojí okolnost, že zatímco žáci ZŠ Za Branou ve dvou případech zasadili starého člověka do prostředí, kde je obklopen vnoučaty nebo blízkou osobou, žáci ZŠ Dukelská si vybrali buďto osoby přibližně stejného věku (viz. obr. č. 7), sousedy, náhodné chodce, nebo mladší osoby.

Obr. č. 7: Senioři přibližně stejného věku

Na jednom z těchto obrázků se dokonce senior stává obětí krádeže. Do jisté míry je to dáno skutečností, že život ve větším městě s sebou přináší širší škálu situací,

kterým jsou respondenti vystavováni. Což se odráží i na rodinném zázemí. Starý člověk zde vystupuje bez vazby na příbuzné. Naopak v menším městě není tolik rozvinutá kriminalita a jedinec má do jisté míry větší kontakt na rodinné příslušníky.

Provázanost seniorů s okolním prostředím se objevila na 90% kreseb (viz. tab. č. 6). Nejčastěji používaným motivem se stala příroda, např. les (viz. obr. č. 8.).

Obr. č. 8: Senior v lese

U žáků ZŠ Za Branou se staří lidé objevovali na zahrádce mezi kytkami, v lese na výletě s batohem či s košíkem nebo v parku, kde venčili své domácí mazlíčky a krmili ptáky. Jelikož spousta těchto žáků pochází z vesnice, je patrné, že se nechali inspirovat tím, co běžně vidají kolem sebe. Žáci ZŠ Dukelská situovali starého člověka na cestu v blízkosti řeky, do parku, kde se prochází s pejskem nebo jezdí na vozíku (viz. příloha č. 4). V těchto případech spíše převládla městská flóra.

Kromě přírody se starý člověk nejvíce vyskytoval u domu či paneláku nebo před domovem důchodců (viz. obr. č. 9), supermarketem, kostelem. Méně často bychom ho našli u sebe doma, na ulici a silnici nebo na zastávce městské hromadné dopravy.

Obr. č. 9: Senior před domovem důchodců

Motiv zastávky se objevil pouze u skupiny žáků ZŠ Dukelská (viz. příloha č. 5). Tím se ukazuje, že respondenti jsou zvyklí jezdit městskou hromadnou dopravou, a

právě tam mají možnost potkat staré osoby, které, jak vyplývá z jednoho z nápisů na obrázcích, směřují do nemocnice.

	ZŠ Za Branou	ZŠ Dukelská
osoba bez okolního prostředí	2	2
osoba zasazená v prostředí	18	18
<i>příroda (park, les, zahrádka)</i>	9	6
<i>v místnosti</i>	2	1
<i>u domu (panelák, domeček)</i>	3	4
<i>před jinou budovou (DD, supermarket)</i>	3	3
<i>zastávka MHD</i>	0	2
<i>na ulici, silnici</i>	1	2

Tab. č. 6: Zobrazené prostředí

Ve třech případech se respondenti rozhodli umístit seniora dovnitř do bytu či domu (viz. obr. č. 10), jehož základní vybavení nejčastěji tvořily televize, křeslo, stůl a kuchyňská linka. Na dvou kresbách zde kromě starého člověka vystupují i jiné postavy. Z některých popisků (bublina s nápisem „babi“) je patrné, že se jedná o vnoučata nebo o osobu, která zajišťuje chod domácnosti. Žáci s největší pravděpodobností považovali tyto jedince za důležitou součást života starých lidí, a proto je zakomponovali do svých obrázků.

Obr. č. 10: Vybavení domácnosti

Zbylých 10% respondentů nezapojilo seniora do žádného okolního kontextu (viz. obr. 11). Buďto volně pluli v prostoru nebo stáli na čarou vyznačené zemi. Čímž došlo k navození představy staršího jedince jako osamocené osoby bez sociálních vazeb, paralyzovaného ve vlastním světě. Svou roli mohla sehrát buď osobní zkušenost, jelikož se občas stává, že jeden z prarodičů zůstane sám, nebo jen nedostatek času, či nezáměr ze strany respondenta.

Obr. č. 11: Senior bez prostředí

7.1.4. Atributy stáří

Atributy stáří pojmenovávají podkapitolu, která se zabývá charakteristickými znaky a prostředky, jejichž přítomnost je pro tento věk typická.

7.1.4.1. Pomůcky

Brýle

Brýle jsou znamením zhoršeného zraku, který rovněž souvisí s přibývajícím věkem. Jejich zobrazení se objevilo na 17 kresbách (42,5%). Tento výsledek odpovídá podprůměrné hodnotě. Lze tedy usuzovat, že si více jak polovina respondentů dokáže představit starého člověka bez brýlí. Patrně zvyšující se trend používání brýlí ve společnosti vyvrací stereotypní pohled na jejich nositele, kterými dnes nejsou pouze senioři, ale i mladší část populace. Brýle se stávají prestižní záležitostí a ztrácejí příznak zrakového handicapu.

Nejvíce se motiv brýlí vyskytoval na kresbách žáků ZŠ Za Branou, a to hned ve 13 případech. Jejich podobu určovaly tenké černé nebo šedé obroučky s průsvitnými skly, které nechaly vyniknout oči. Všechny měly kulatý až oválný tvar (viz obr. č. 12). Což odkazuje na tradici a původnost jejich vzhledu, kterou mohou vidět u

svých prarodičů nebo jiných postarších příbuzných. Některé z nich končily pod vlasy, jiné byly posazeny za ušima.

Respondenti ze ZŠ Dukelská pojali motiv brýlí obdobně. Pouze u dvou obrázků se objevují neprůhledná skla, čímž můžeme nabýt dojmu, že se jedná spíše o osobu postiženou slepotou než o starého člověka (viz. obr. č. 13). Je celkem možné, že si respondenti neuvědomili, jak ve skutečnosti brýle vypadají nebo pro ně neměly tak zásadní význam, že by se jim detailněji věnovali.

V dotazníkové části se brýle jako odpověď objevily pouze jednou, ale v kresbě daného respondenta o nich nebyla žádná zmínka. Mohlo se stát, že žák na ně zapomněl, nebo pro něj neměly hlubší význam.

Obr. č. 12: Kulaté brýle

Obr. č. 13: Neprůhledné brýle

Hůl

V období stáří se ke slovu dostávají různé typy nemocí, které napadají pohybový aparát a omezují jedince v samostatné chůzi. Oporou se v takovéto situaci starému člověku stává hůl. Její atribut byl přítomen na 24 kresbách (60%)

Vzhledově se od sebe lišily barvou, tloušťkou a zakončením. Barevně nebyly nijak výrazné, převládala hnědá a občas černá. Pouze ve dvou případech se objevila modrá a šedá. Na obrázcích bylo znatelé, že respondenti mají ponětí o prostorové představivosti, jelikož žádný z nich nezobrazil hůl pouze jako svislou čáru, ale dodal jí na šířce. V 5 případech se na konci hole objevil černý rozšířený nástavec, který má usnadňovat chůzi (viz. obr. č. 14). Zřejmě se s podobným zakončením již setkali, a proto ho zařadili do kresby.

Obr. č. 14: Hůl

Všechny postavy drží hůl pevně v ruce, žádná z nich nepluje v prostoru. Z některých obrázků je patrné, že hůl splňuje svůj účel a doplňuje pohyb seniora. Naopak při pozorování ostatních kreseb lze nabýt dojmu, že se hůl stává nadbytečným nástrojem, který nelogicky trčí z ruky a ruší celkovou atmosféru (viz. obr. č. 15).

Obr. č. 15: Hůl

Chodítko

Místo hole se na jednom z obrázků objevilo chodítko, o něž se opírá postarší pán. Černá barva napovídá, že chodítko je pravděpodobně umělé nebo kovové. Modrá madla po stranách a rozšířené konce mu dodávají dojem propracovanosti a detailnosti (viz. obr. č. 16).

Přítomnost tohoto atributu se objevuje pouze u žáka ZŠ Za Branou, na žádném jiném obrázku se nenachází. Důvod bych hledala v osobní zkušenosti respondenta, který se zjevně s touto pomůckou již ve svém životě setkal, a proto ji umístil i do kresby.

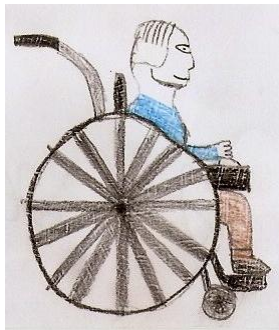
Obr. č. 16: Chodítko

Vozík

Dalším atributem, který našel své místo mezi kresbami, byl vozík. Ten se vyskytoval u dvou respondentů.

Oba se lišili svým pojetím. Na prvním obrázku lze vidět starého člověka, který vozík využívá k pohybu po parku, tedy jako pomocný nástroj (viz. obr. č. 17).

Naproti tomu u druhého obrázku se hlavním atributem stává nikoliv samotný vozík, ale jeho pravé kolo, které svou velikostí částečně zastiňuje sedící osobu. Navíc obsahuje detailnější propracovanost a vyladěnost (viz. obr. č. 18).

Obr. č. 17: Vozík

Obr. č. 18: Vozík

Obě kresby byly vytvořeny žáky ZŠ Dukelská, tedy respondenty z velkého města, v jejichž okolí může převažovat častější výskyt lidí na vozíku a to vlivem větší aglomerace obyvatelstva.

7.1.4.2. Vzhled

Spolu s tím, jak lidé stárnou, se mění jejich celkový vzhled. Nejvíce se tyto změny projevují v obličejové části. Ke slovu se přihlásí vrásky, řídnutí a šedivění vlasů a postupné vypadávání zubů. Sekundárními projevy pokročilého věku se stávají vousy a pleš. U žen se čas od času objeví vlasy stažené do drdolu.

Vrásky

K naznačení vrásek došlo celkem u 12 obrázků (30%), ale pouze u žáků ze ZŠ Za Branou. Této skutečnosti odpovídá i jejich 11 odpovědí z dotazníku.

Ve všech případech se kreslícím nástrojem stala buď černá pastelka, nebo obyčejná tužka.

Vrásky se převážně vyskytovaly kolem úst, na tváři, v okolí očí a v neposlední řadě na čele. Jejich ztvárnění dodalo postavě na autentičnosti a vyvolalo dojem vyššího věku. U méně povedených obrázků se nakreslené vrásky minuly účelem, měly naopak komický účinek, jelikož se svou přílišnou délkou a tloušťkou blížily spíše vousům (viz. obr. č. 19). Tím nesplnily svůj prvotní úkol.

Nelze jednoznačně konstatovat, z jakého důvodu žáci z Českých Budějovic vynechali na svých kresbách atribut vrásek. Přestože v dotazníkovém šetření se odpověď v podobě vrásek objevila hned ve 3 případech. Možná u respondentů

nehrály detaily v obličeji příliš důležitou roli a spíše svou pozornost zaměřili k jiným charakteristickým znakům. Rovněž se mohlo stát, že si ani jeden z nich při vytváření obrázku nedal do spojitosti seniora a vrásky. Příčinou mohlo být ale i prosté zevšednění tohoto atributu, který se stal něčím běžným a samozřejmým. Nebo žáci na vrásky úplně zapomněli, a tím pádem je nemohli ani nakreslit.

Obr. č. 19: Vrásky

Šedivé vlasy a pleš

Šedivější vlasy nepochybně patří ke známkám vyššího věku. Z kreseb bylo patrné, že respondenti tuto skutečnost vnímají, jelikož ji dokázali zachytit na 23 obrázcích. Naproti tomu se v dotazníkovém formuláři tento pojem objevil pouze ve 4 odpovědích a to v otázce číslo 6.: „*Co starý člověk má?*“ a v otázce číslo 8.: „*Co si vybavíš, když se řekne starý člověk?*“.

Nejčastější kreslicí pomůckou se stala obyčejná tužka. Ta umožnila respondentovi využít různé odstíny šedé, které navodily zdání pokročilého věku. Rovněž se v rámci vlasů ke slovu dostaly černá a bílá pastelka. Bílá se vyskytla pouze na jediném obrázku (viz. obr. č. 20), což může plynout z toho důvodu, že sama o sobě není příliš výrazná a znatelná.

Obr. č. 20: Šedivé vlasy

Společnost se však s postupujícím časem proměňuje. Současní senioři se už nemusí za své prošedivělé vlasy stydět, ale mohou využít řadu barvicích prostředků, které nejsou zapovězené ani mužům. A právě možná i z tohoto důvodu se na 4

obrázcích objevují staří lidé s barevně pestrými vlasy - od žluté po hnědou a černou (viz. obr. č. 21).

S přibývajícím věkem nedochází pouze jen k šedivění vlasů, ale také k jejich řidnutí až k úplné ztrátě (viz. obr. č. 22). I tento proces dokázali žáci ve svých kresbách zachytit. Na 16 obrázcích je patrný částečný nebo celkový úbytek vlasů, který respondenti přidělili osobám mužského pohlaví. Naopak osoby ženského pohlaví byly zobrazeny s dostatečně hustou pokrývkou vlasů. Zároveň se ve čtyřech případech objevil drdol, který je často dáván do spojitosti s pokročilejším věkem.

Obr. č. 21: Hnědá vlasy

Obr. č. 22: Ztráta vlasů

Vousy

Vousy všeobecně nelze považovat za základní atribut stáří. Jako mužský sekundární znak se začínají objevovat už v období adolescence a přetrvávají až do pozdního věku. Ale právě v období stáří nabývají vousy trochu odlišný význam.

Atribut vousů obsahovaly převážně obrázky od žáků ze ZŠ Za Branou, jejich počet se pohyboval kolem 11. Nejspíš respondenti žijí v prostoru, kde se nachází nějaká postarší osoba s vousy.

Žáci ze ZŠ Dukelská se tomuto atributu zcela vyhnuli, kromě jedné kresby. Těžko říci, jaký k tomu měli důvod. Možná, že právě ve větším městě o sebe starší lidé více dbají. Jelikož pro život na vesnici není vzhled až tak zásadní.

Pokud se jedná o dotazníkové šetření, pouze jedna odpověď se vztahovala k motivu vousů, v žádných ostatních odpovědích se toto téma nevyskytovalo.

Vousy u jednotlivých postav působí dvěma odlišnými dojmy. Na jedné straně se stávají součástí pokročilého věku jedince, který je založen na představě stařečka s dlouhým prošedivělým plnovousem či knírkem (viz. obr. č. 23). Na straně druhé je patrné, že zde vousy vystupují jako znak jisté zanedbanosti, ošuntělosti, nemožnosti a nedostatečné péče o svůj vzhled. Mají spíše podobu jakéhosi „strniska“ (viz. obr. č. 24).

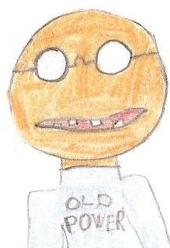
Obr. č. 23: Plnovous

Obr. č. 24: „Strnisko“

Vypadané zuby

Senior s vypadanými zuby se na obrázku objevil jen v jediném případě, a to u žáka ze ZŠ Dukelská. Ten nakreslil zuby jako malé čtverečky, dva na horním patře a dva na dolním patře. Navíc je vybarvil pomocí bílé pastelky (viz. obr. č. 25). Na žádném jiném obrázku bezzubou postavu nenalezneme.

Obr. č. 25: Vypadané zuby

Do jisté míry je to dáno i tím, že většina nakreslených postav nemá otevřená ústa, takže se nedá poznat, zda autor vnímá starého člověka s úplným či jen s částečným chrupem.

Přítom v rámci dotazníku z 9 odpovědí vyplývá, že starý člověk používá protézu nebo již nemá zuby.

Příčinou mohla být navyklá tendence kreslit ústa v podobě čáry, pouze chyběla patřičná dávka koncentrace či zkušenosti. Eventuálně se mohly projevit špatné výtvarné dovednosti, které vedly respondenty ke snaze o zjednodušení práce.

Pokrývka hlavy – klobouk, baret, šátek

Móda klobouků, baretů a šátků není dnes už jen záležitostí starších osob, ale jde napříč generacemi. Přesto byl jejich motiv zachován především ve spojitosti se seniory, u nichž je tento doplněk znakem příslušnosti k jisté skupině obyvatel daného věku. Starší lidé jsou náchylnější k prochladnutí a nemoci, proto o sebe projevují větší strach než mladí lidé. Tato skutečnost se často odráží i ve stylu jejich oblékání. Pro starší pány může mít klobouk zásadní význam, jelikož pro dřívější

generaci byl klobouk prestižní záležitostí. Navíc se muži v pokročilém věku potýkají holohlavostí, a tak se chtějí, co nejvíce chránit před zimou a větrem.

A možná právě proto se pokrývka hlavy objevila na deseti kresbách (25%). Nejčastějším motivem byl baret, jehož nositeli byli nejen muži, ale i ženy (jedna kresba). Jak je patrné z obrázků, někteří respondenti tento motiv propracovali do detailů. Nejspíš měli jasnou představu, jak takový baret vypadá. Tvarově se obrázek od obrázku lišil. Buďto byl podlouhlý a zakrýval tak celou hlavu a vlasy, nebo se spíše řadil k menšímu kloboučku s vystouplým bodem (viz. obr. č. 26). Barevnostně se pohyboval – od fialové až po černou.

Obr. č. 26: Menší klobouček

Klobouk se vyskytoval pouze na dvou kresbách. Měl klasický tvar, kterému dominovaly hnědá a černá barva.

Výjimku tvořil jeden obrázek starého pána, který měl na sobě modrou služební uniformu, jejíž nedílnou součástí byla barevně totožná čepice (viz. příloha č. 6)

Majiteli těchto pokrývek byli muži. Ženám ve dvou případech respondenti přidělili šátek. Jeho provedení vyžaduje notnou dávku představivosti a kreslířského umění, které žákům nechybělo. Barevně jsou oba šátky laděny do teplých tónů (červená a oranžová) a zavázány vzadu do malé mašličky. Nezakrývají celou hlavu, ale nechávají po stranách vykukovat vlasy, čímž kresba získává na autentičnosti a opravdovosti (viz. obr. č. 27).

Obr. č. 27: Šátek

Stav oblečení

Celkový dojem z kreseb vypovídá o tom, že staří lidé se nemusejí oblékat do roztrhaných nebo „ošuntělých“ věcí, ale mohou nosit celkem zachovalé a moderní oblečení bez známek obnošenosti.

Velká část respondentů si dala záležet na tom, do čeho své postavy oblékne. Někteří pánové na sobě měli dlouhé triko a slušivou vestu s knoflíčky, barevně zajímavý svetr, jiní se usmívali v polodlouhém fialovém kabátu. Ženy byly oblečeny do šatů, krátkých i dlouhých sukni a halenek. Někdy se respondenti nevyhýbali ani modernějším kouskům jako např. značkovým botám (viz. obr. č. 28) či přiléhavé halence a sukni nebo žlutým kalhotám s fialovými kapsami.

Obr. č. 28: Značkové boty

Mezi obrázky se našly i ty, na nichž starý člověk nevystupuje příliš upraveně. Částečně je to dáno i použitím černé a hnědé pastelky, která dodává oblečení nevábne vypadající vzhled, nebo rychlým, nepřesným a rozmazaným vybarvením.

Na 4 kresbách žáci ze ZŠ Za Branou pomocí pastelky či tužky naznačili na oblečení známky záplaty (viz. obr. č. 29).

Obr. č. 29: Záplata

Ta právě odlišila tuto čtveřici obrázků od těch ostatních a vytvořila dojem používanosti a obnošenosti. Záplata může upozorňovat na fakt, že většina starých lidí si váží věcí, které má. Dalo by se říci, že na nich přímo lpí, jelikož jim připomínají jejich mládí a vitalitu. A jen tak pro nic za nic je nevyhodí. Navíc důchod nepředstavuje natolik vysokou sumu, která by mohla seniorovi umožnit

pořizovat si stále nové a nové věci. Eventuální pohnutkou pro nakreslení záplaty se mohla stát zkušenost se životem na menším městě, odkud respondenti pocházejí. Jelikož lidé na vesnici na běžné nošení využívají starší oblečení, na kterém nechybí nějaká ta záplata.

S výsledkem kreseb se shoduje i dotazníkový formulář, který až na jednu odpověď, nevypovídá o zhoršeném stavu oblečení. Na otázku - „*Co si vybavíš, když se řekne starý člověk?*“ - odpověděl jeden z respondentů, že si představí starého pána ve starším oblečení. Patrně se dotýčný ve svém životě setkal s někým, kdo byl vyššího věku a měl na sobě obnošené ošacení.

7.1.4.3. Ostatní atributy

Zvíře

Zvířata a obzvláště „domácí mazlíčci“ se stávají člověku nejbližším přítelem. Pro seniory mnohdy takovéto zvířátko představuje jedinou zálibu, kterému se mohou věnovat – chodí spolu na procházky, hrají si s ním. Ovdovělým starým lidem domácí mazlíček pomáhá překonat samotu a plní roli společníka.

Při pozorování kreseb je zřejmé, že respondenti dokáží vnímat dění ve svém okolí, jelikož na třinácti obrázcích vystupují kromě starého člověka i zvířata. Ta jsou zastoupena buďto psem, kočkou, ptáky, a v neposlední řadě hospodářskými zvířaty v podobě kachen. Kachny se objevily pouze v jediném případě, u žáka ZŠ Za Branou. Respondent se tak mohl inspirovat např. vlastní babičkou, která chová kachny.

Pokud jde o psy, ti se často objevovali na procházce po boku svého pána přivázaní na vodítko (viz. obr. č. 30) nebo seděli u jeho nohou. Naopak kočky našly útočiště v babiččině klínu (viz. obr. č. 31) nebo vedle ní.

Obr. č. 30: Pes na vodítku

Obr. č. 31: Kočka na klíně

Do 5 kreseb žáci navíc zakomponovali ptáky, kteří se buď volně vznášejí po obloze, jejich tvar se podobá psacímu písmenu n, nebo se slétli ke starému pánovi, jenž jim sype zrní.

Co se týká dotazníkových odpovědí, ve 2 otázkách se objevil pojem zvíře - „*Co starý člověk dovede?*“ a „*Co starý člověk má?*“. Když jsem však tyto odpovědi porovnávala s kresbami, neshodovaly se. Oba autoři do svého obrázku zvíře nezahrnuli.

Taška

Kromě zvířete našla na obrázcích své místo v 7 případech i taška. I přesto, že významově nespadá do kategorie typických motivů, její přítomnost na jednotlivých kresbách vypovídá o životě starých lidí a pohledu na ně.

Respondenti seniorům přisoudili nejen běžnou nákupní tašku, ale také je zobrazili s aktovkou, baťohem a taškou na kolečkách, která se objevila na jediném obrázku u žáka ZŠ Za Branou (viz. obr. č. 32). A právě tato podoba tašky by se dala posuzovat za klíčovou, jelikož se s ní lze převážně setkat u starších lidí a svým vžitým charakterem doplňuje typický ráz stáří. Je zajímavé, že se objevila pouze v jediném případě. Patrně již není považována za aktuální a její spojitost se seniory se uchovává spíše na menších městech a vesnicích.

Obr. č. 32: Taška na kolečkách

Úsměv

Úsměv dokáže o člověku prozradit hodně. Umí vyjádřit smutek, radost, bolest, pohodu, obavy.

U skupiny žáků ze ZŠ Za Branou se celkem na 13 kresbách objevuje znatelný úsměv (viz. obr. č. 33). Druhá skupina zvolila spíše neutrální výraz (9 obrázků), který nevykazuje zjevné prvky radosti, ani smutku. Znamky úsměvu (koutky úst směřují lehce nahoru) jsou zde patrné ve 4 případech. Zamračený až rozmrzlý

výraz, který je naznačen svěšenými koutky dolů (viz. obr. č. 34) nebo vlnovkou, se objevuje celkem na 6 kresbách a převažuje na straně skupiny ze ZŠ Dukelská.

Z dotazníkového šetření však vyplývá převaha kladných odpovědí ve vztahu k úsměvu, štěstí nad odpověďmi týkajícími se smutku.

Obr. č. 33: Úsměv

Obr. č. 34: Zamračený výraz

Živá a neživá příroda

Příroda patřila k jednomu z druhotných elementů, který vyplňoval prostor kresby, a zároveň tím dotvářel představu starého člověka. Nevyskytovala se výhradně jen tam, kde respondenti umístili seniora ven mimo domov, ale tento atribut byl přítomen i při zobrazení místnosti, např. slunce za oknem.

K nejvíce užívaným přírodním prvkům patřily stromy, tráva, slunce a obloha (viz. tab. č. 7). Díky nim obrázky získávaly na živosti a v některých situacích jejich barevné provedení korespondovalo s pokročilým věkem postavy, např. podzimního období - holé stromy bez listů, nevýrazné barvy (viz. obr. č. 35).

Obr. č. 35: Korespondování přírody a stáří

Z porovnání obou škol vyplývá, že četnost zobrazení přírodnin převažuje spíše na straně ZŠ Za Branou.

	ZŠ Za Branou	ZŠ Dukelská
Živá příroda		
<i>stromy</i>	13	9
<i>květiny</i>	4	1
<i>tráva</i>	11	6
Neživá příroda		
<i>slunce</i>	8	6
<i>mraky</i>	2	0
<i>obloha</i>	6	2
<i>děšť</i>	1	0
<i>řeka</i>	0	1

Tab. č. 7: Zobrazení přírody

Nápis, označení a vysvětlení

Instrukce v rámci zadání kresby zněly následovně – *Nakresli, jak si představuješ starého člověka? Co má, jaký je, kde se nachází a co dělá?*. O písemném komentáři či jiných popiscích nebyla zmínka, přesto se objevily u bezmála 12 obrázků. Příčinou mohla být snaha po zpřesnění děje na obrázku, obava z nepochopení nebo nedostatečné kreativity. Svou roli zde patrně sehrála také fantazie, která kresbě dodala na autentičnosti a reálnosti.

Značná část nápisů nebo označení, s výjimkou jedné kresby, bylo ztvárněných tiskacím písmem za použití obyčejné tužky nebo černé pastelky, popřípadě propisky.

Nejčastěji se jednalo o názvy objektů (domov důchodců, Penny, označení kostela INRI, A.S.A, supermarket, MHD), které jsou jistým způsobem spjaté se životem starého člověka, např. staří lidé chodí častěji do kostela než mladá generace. Kromě toho respondenti ve svých kresbách uvedli různá dovysvětlení (les, vchod, doma, co má, kuchyň, vnouče, ČT1 uvádí Sama doma) nebo označení, kam senior směřuje, či kde byl (MHD – nemocnice, hospoda, Billa). V některých

případech bylo dokonce použito mírného humoru - Hospoda U Dvou manželů (viz. obr. č. 36), dopravní značka Pozor důchodci.

V rámci těchto označení se rovněž v hojném počtu vyskytovaly tzv. bubliny (viz. obr. č. 37), které se často vyskytují v komiksových knihách. Obsah bublin měl nahradit mluvené slovo, díky čemuž si recipient mohl vytvořit představu o tom, co se na obrázku odehrává, např. kresba zachycující 2 postavy okrádající starou osobu; vnučka volající babičku; žena přemýšlící, jak půjde s nákupem pěšky do schodů, jelikož nefunguje výtah.

Obr. č. 36: *Nápis na budově*

Obr. č. 37: *„Bublina“*

7.1.5. Aktivita a pasivita

Pohyb představuje pro člověka jednou z důležitých činností, kterou nutně potřebuje ke svému životu. Čím více stárne, tím dochází ke ztrátě schopností být stále plně aktivní a pohybově zdatný.

Z 24 obrázků (60%) vyplývá, že staří lidé nejsou, jak by se na první pohled mohlo zdát, až tak příliš pasivní, vykazují alespoň náznaky jisté aktivity a pohybu. Přesto se dá říci, že jejich činnost není příliš namáhavá a vyčerpávající. Na kresbách lze vidět seniora na procházce, na výletě, při práci na záhonku s květinami, s košíkem v lese, při venčení domácího mazlíčka. Jistou míru činorodosti a samostatnosti potvrzuje senior nesoucí nákupní tašku nebo bývalý pochůzkář, který se i přes svůj věk neustále věnuje této práci, což v dnešní době není nic neobvyklého. Až přehnaná aktivita, spíše agresivita je patrná z obrázku zobrazujícího křičícího pána na malé děti.

V 16 případech (40%) se dá konstatovat pasivita starého člověka. Respondenti seniory umístili na vozík, na zastávku městské hromadné dopravy, před domov

důchodců nebo dům. Pasivita je naznačena i sledováním televize, upoutáním na lůžko, postáváním, opíráním se o hůl či chodítko.

Za zmínku stojí kresba, na níž se starý člověk stal terčem agresivity dvou mladších osob (viz. obr. č. 38). Zde by mohlo jít o jakýsi druh pasivního postoje, při kterém senior nevykazuje žádné známky odporu a útrpně snáší příkoří, které je mu způsobováno. Pravděpodobně se autor s podobnou situací již setkal nebo eventuálně mohl být sám agresorem.

Obr. č. 38: Útok na seniora

Jisté je, že v obou skupinách se našli respondenti, kteří se pokusili zobrazit seniora alespoň částečně v pohybu, k čemuž v šesti případech přispěly náznaky kroků, dobře vyobrazená prostorová perspektiva, ruce dané v bok.

V rámci aktivity dokázali žáci, ať už úmyslně či nevědomě, neopomněli ztvárnit i záliby starších osob – zvířata, televize, procházky, sbírání hub, návštěva kostela nebo hospůdky. Různorodost zájmů převažovala na straně žáků ZŠ Za Branou. To může být podmíněno větším životním prostorem, které nabízí menší město nebo vesnice. Také se zde mohly projevit zážitky, zkušenosti a fantazie.

Musíme brát rovněž v úvahu míru výtvarných schopností, jelikož ne každý z žáků dokázal na papír převést a realizovat všechny své nápady, které měl.

Postavy se proto často vyskytují ve statické pozici – hlava a tělo jsou natočeny k adresátovi obrázku, obě chodidla směřují stejným nebo opačným směrem. Pouze 6 obrázků zpodobňuje jedince z profilu.

7.1.6. Celkový dojem při pohledu na věk starého člověka

V rámci celistvého pohledu na jednotlivé kresby se dá konstatovat, že každý z výtvorů je svým způsobem jedinečný a přínosný.

Skupině 29 respondentů (72,5%) se více či méně věrohodně podařilo zpodobnit starého člověka adekvátně k jeho věku (viz. obr. č. 39), čemuž odpovídala znatelná přítomnost některých atributů uvedených výše (hůl, vrásky, brýle, šedivé vlasy, šátek, prostředí atd.). V rámci této skupiny ke skutečně přesvědčivému ztvárnění seniora dospěla nemalá část 22 žáků (75,9%).

Zbylých 11 kreseb (27,5%) zřetelně neodpovídalo věkové dataci seniora. Postavy se na první pohled jeví buďto mladší (viz. obr. č. 40) nebo bylo zcela nemožné určit, kolik let danému jedinci je. Spíše jako by respondenti v některých případech zpodobnili sami sebe. Eventuálně by se mohlo jednat o rozdílné vidění seniorů v důsledku vlastní zkušenosti např. s mladě vypadajícími prarodiči nebo sousedy. Tato skupina jedenácti kreseb se jednoznačně odchýlovala od dotazníkového šetření, podle kterého se věková hranice pro stáří pohybovala kolem 45 až 50 let. Navíc obrázek č. 39 není kompatibilní s odpovědí v dotazníku, kde respondentka uvedla, že člověka považuje za starého v 80 letech, s čímž se zobrazená osoba na první pohled neztotožňuje.

Obr. č. 39: Shoda věku a vzhledu

Obr. č. 40: Rozdíl věku a vzhledu

7.2. Výsledky dotazníku a jejich interpretace

Dotazníkové šetření představovalo řadu návodných a doplňujících informací, díky nimž výsledky plynoucí z kresby nabývaly konkrétnějších rysů.

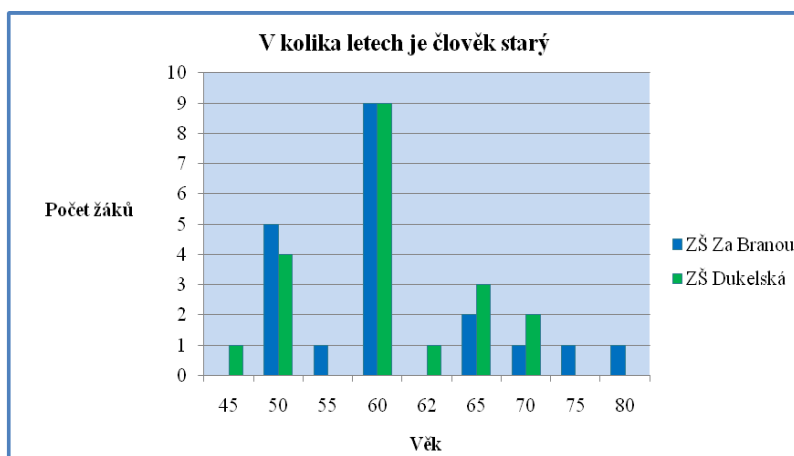

7.2.1. Věk starého člověka

Tato otázka tvořila první bod celého dotazníku, aby již od samého počátku bylo zřejmé, jaké mínění o věku seniorů mezi adolescenty panuje, tj. *od kolika let se podle nich člověk stává starým*. V důsledku toho si i sami žáci měli možnost uvědomit, co pro ně slovo stáří znamená.

Obě skupiny se codo věku seniorů od sebe názorově příliš nelišily. Celkové rozpětí, mapující představu respondentů, se pohybovalo od 45 let do 80 let (viz. obr. č. 41).

Z komplexního pohledu je patrné, že představa žáků ze ZŠ Za Branou o seniirech byla nastavena v rozmezí od 50 let do 80 let. Kdežto respondenti ze ZŠ Dukelská posadili spodní věkovou hranici o něco níže a to na 45tý rok. Současně se ale horní věková hranice oproti první skupině vyšplhala pouze na 70tý rok.

Obr. č. 41: Věk starého člověka

Vzájemná shoda nastala u 4 věkových vymezení. Nejvýraznější odpovědí, jak je z grafu patrné, byl 60. rok. Ten si své místo našel hned v 18 dotaznicích (45%). Za ním následoval 50. rok (22,5%), 65. rok (12,5%) a 70. rok (7,5%).

Ostatních pět roků bylo po každé vybráno pouze jedním respondentem (2,5%). Čímž se potvrdila malá nejednotnost a převážil značný soulad počtu výběrů.

Toto relativně blízké věkové začlenění seniorů se zároveň manifestovalo v podobě celkem vyrovnaného průměrného věku, který u respondentů ze ZŠ Za Branou zakotvil na 60 letech a u žaku ZŠ Dukelská se vyhoupl na 59 let a 1 měsíc. Z čehož lze usuzovat na zřejmé názorové podobenství obou skupin v rámci pojetí věku starých lidí.

Období 60 let představuje etapu, kdy lidé pomalu odcházejí do důchodu, tím se potvrzuje jejich věkové zařazení, a právě toto mohlo být jedním z možných důvodů, který našel uplatnění při vyplňování otázky. Rovněž za zvážení stojí generační rozpětí, ve kterém se respondenti nacházejí - zda-li se v jejich okolí pohybují spíše starší osoby, či naopak mladší.

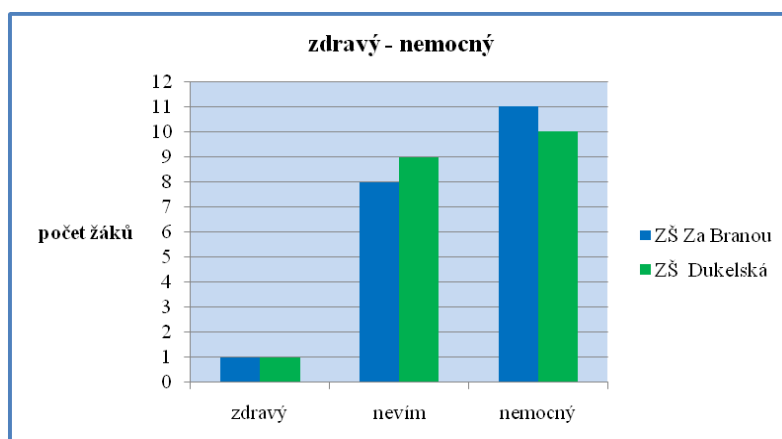
Ať tak či onak, jedno je jisté. Věkové zařazení seniorů se, kromě krajních výchylek, z pohledu žáků navštěvující základní školu v malém a velkém městě relativně shoduje.

7.2.2. Charakteristické rysy starého člověka

Prostřednictvím hodnotové škály mohli respondenti v rámci 11 protikladných pojmů charakterizovat seniora tak, jak ho sami vidí a vnímají. U 7 kontrastních dvojic se obě skupiny žáků ve svých názorech shodly (63,6%), ve zbylých 4 bodech vystupovaly znatelné rozdíly v přístupu ke starému člověku. V tomto oddílu bych zmínila pouze nejdůležitější body, které mají pro zkoumání hlavní význam.

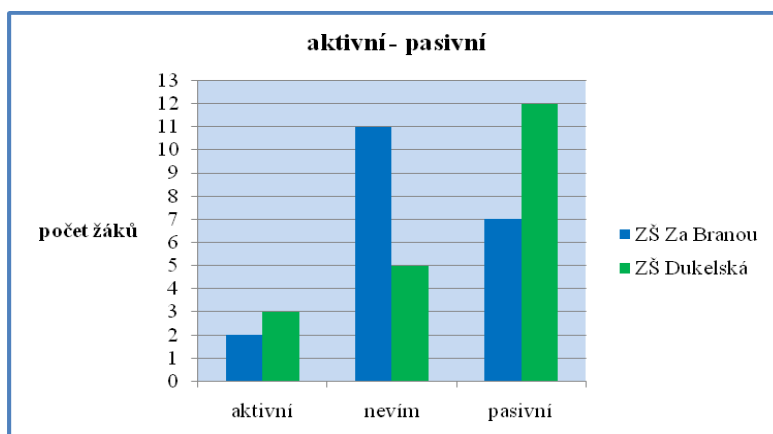
Z odpovědí (viz. obr. č. 42), které žáci na stupnici **zdravý – nemocný** zakroužkovali, vyplývá, že na starého člověka je převážně nahlíženo jako na nemocného a to hned ve 21 případech (52,5%). Další část (42,5%) tvořili respondenti, kteří se nedokázali přiklonit k jednoznačnému stanovisku a zvolili na pětimístné škále číslo 3, tj. odpověď nevím.

Písemné vyjádření představy starého nemocného člověka koresponduje s mnoha motivy na jednotlivých kresbách. Náznaky nemoci se objevily na 27 obrázcích, často se jednalo o přítomnost typického předmětu (hůl, vozík, chodítka), o umístění seniora (postel) nebo o celkové působení (shrbenost).

Obr. č. 42: zdravý - nemocný

Další bod otázky byl tvořen dvojicí výrazů **aktivní – pasivní** (viz. obr. č. 43).

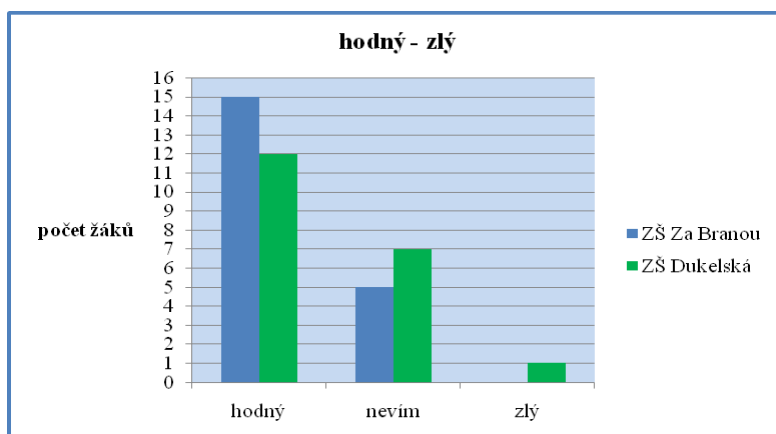

Obr. č. 43: aktivní - pasivní

19 respondentů (47,5%) označilo starého člověka jako pasivního, nemalá skupinka 16 žáků (40%) zůstala ve svém postoji neutrální a nepřiklonila se ani k jedné ze dvou variant. Zbýlých 5 odpovědí (12,5%) označilo seniora za aktivního. Výraznější příklon k pasivnímu pólu se znatelněji odráží v rozhodování žáků ZŠ Dukelská, ti zaznamenali převahu 12:7 oproti skupině ze ZŠ Za Branou. Pasivitu dokládá i fakt, že celých 34 respondentů (85%) označilo starého člověka za pomalého.

Význam aktivního či pasivního života nemusí být výlučně spjat jen s pohybovou činností, ale může zahrnovat i účast na sociálním a veřejném dění.

Při pohledu na obrázek č. 44 je patrné, že 27 respondentů (67,5%) hodnotí povahové vlastnosti seniorů kladně.

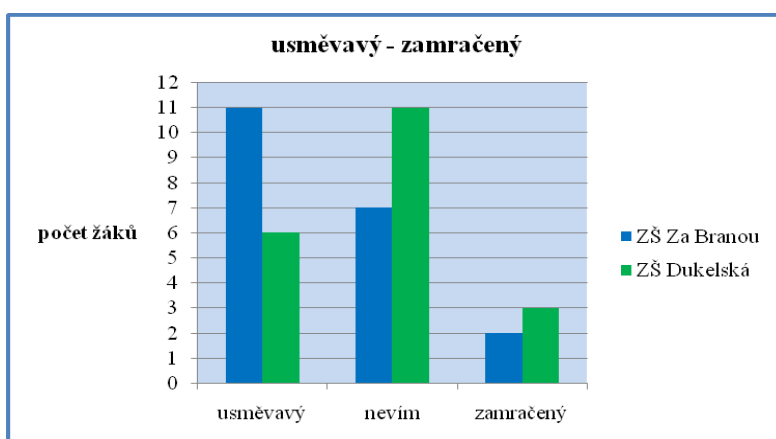

Obr. č. 44: hodný - zlý

Z dvojice pojmů **hodný – zlý** se nejvíce vyskytovalo slovo hodný, což ukazuje na pozitivní postoj vůči starší generaci. Mohl zde také zapůsobit vliv vlastních prarodičů. Ti bývají ke svým vnoučatům často shovívavější, a leckdy i vstřícnější.

Jelikož neplní roli primární autority, mohou si dovolit být ve výchově méně direktivní a více si užívat čas strávený s vnoučaty, i za cenu mírných ústupků. Naopak za zlého seniora považuje pouze 1 respondent. Toto stanovisko může mít svůj reálný základ například v nepříliš dobré zkušenosti se staršími lidmi.

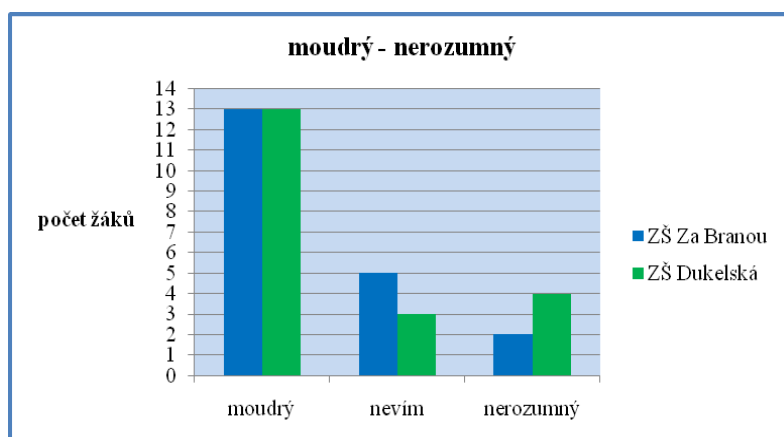
Pokud se jedná o charakteristiku **usměvavý – zamračený**, tak z obrázku č. 45 vyplývá, že poměrně značná část dotázaných (45%) nedokázala s určitostí konstatovat, zda-li je starý člověk spíše usměvavý či spíše zamračený.

Obr. č. 45: usměvavý - zamračený

Přesto ve výsledku převážilo stanovisko, které ukazovalo na fakt, že senioři jsou více vnímáni jako usměvaví (42,5%) než jako zamračení (12,5%).

Obecně platí, že starší lidé bývají zkušenější a v pohledu na život mívají realističtější představy, proto další položku tvořila dvojice slov **moudrý – nerozumný**. Obě skupiny byly ve svých stanoviscích celkem jednotné (viz. obr. č. 46).

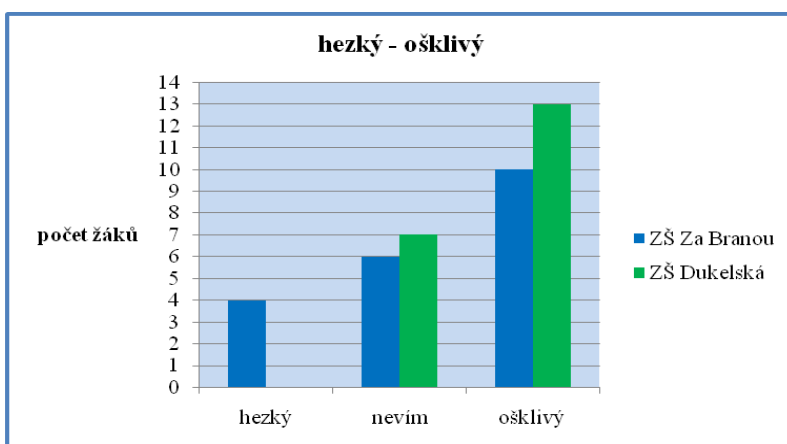

Obr. č. 46: moudrý - nerozumný

Za moudrého seniora označilo 26 respondentů (65%), naopak jako nerozumný vystupuje u 6 dotázaných (15%). Zbylých 20% připadlo na ty odpovědi, které se

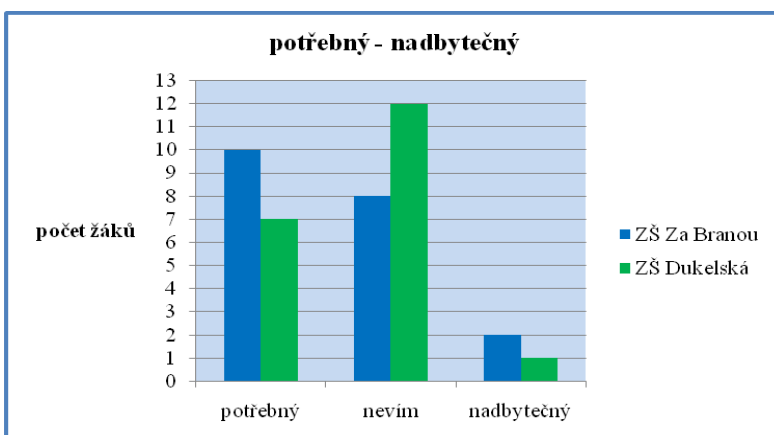
vyjádřily neutrálně či vůbec nebyly označeny. Tento fakt je podpořen kladným vyjádřením 19 respondentů (47,5%). Ti vnímají starého člověka jako chytrého.

V bodu hodnotící starého člověka z pozice **hezký - ošklivý** se 23 žáků (57,5%) přiklonilo ke stanovisku ošklivý. Za hezkého označili seniora pouze 4 respondenti (10%), kteří se řadili do skupiny ZŠ Za Branou. Zbylá část (32,5%) se nedokázala jednoznačně rozhodnout (viz. obr. č. 47). Sice na některých kresbách starý člověk nevypadá zrovna půvabně (senior s vypadanými zuby, „ošuntělý“ pán se psem), přesto se převážně jedná o výjimky.

Obr. č.47: hezký - ošklivý

Poslední dvojicí, která je úzce spjata s pohledem na seniory, lze označit dvěma protikladnými slovy: **potřebný – nadbytečný**. Ve výsledcích byl znatelný pozitivní aspekt (viz. obr. č. 48), jelikož staré lidi za potřebné považuje 17 žáků (42,5%), což sice není nadpoloviční většina, ale ve srovnání se 3 respondenty (7,5%) zastávajícími stanovisko nadbytečnosti seniorů se jedná o výrazný úspěch. Ze zbývajících odpovědí (50%) nevyplývá zřejmý postoj k této otázce, dotazovaní se nepřiklonili ani k jednomu ze dvou zmíněných pólů.

Obr. č. 48: potřebný - nadbytečný

7.2.3. Co starý člověk dovede a nesvede.

Tyto otázky byly koncipovány tak, aby si žáci sami uvědomili, které činnosti mohou staří lidé vykonávat, a s kterými aktivitami by naopak mohli mít potíže. Navíc je zde zapojena otázka srovnání schopností samotných žáků a seniorů – *co já jako zástupce mladé generace dovedu a starý člověk ne, a naopak*.

Mezi nejruznějšími odpověďmi dominovaly ty, které tvrdily, že starý člověk dovede/svede: poradit, ruční a domácí práce, luštit křížovky, rozesmát, otravovat a hodně říci (viz. tab. č. 8).

K dalším méně výrazným aktivitám, které byly uvedeny vždy pouze jedenkrát, žáci ze ZŠ Za Branou řadili např. starání se o vnučata, dívání na televizi, kreslení, lenošení atd. Taktéž žáci ze ZŠ Dukelská formulovali své odpovědi do pojmů jako kritizování, vyslechnutí, starání se o sebe, kontrolování atd.

	ZŠ Za Branou	ZŠ Dukelská
<i>poradit</i>	4	4
<i>ruční práce</i>	2	0
<i>luštit křížovky</i>	2	0
<i>rozesmát</i>	2	1
<i>otravovat</i>	1	3
<i>dovede toho hodně říci</i>	1	1

Tab. č. 8: *Co starý člověk dovede*

Výsledky z dotazu, *co senior dovede a já nikoliv*, mluví samy za sebe – postarat se o sebe, vyndavat zuby, nehýbat se, být celý den doma, lépe vařit, plést, vyprávět příběhy, poradit, hodně číst atd.

Naopak skupinu úkonů, které starý člověk nesvede, tvořily méně rozmanitější odpovědi. Za to codo četnosti byly více jednotné (viz. tab. č. 9). Patřily sem činnosti jako běhání, sportování, práce na počítači. Zároveň respondenti odkazovali na fakt, že staří lidé nedokáží být už tolik aktivní a nedovedou provádět rychlé pohyby.

	ZŠ Za Branou	ZŠ Dukelská
<i>běhat</i>	8	2
<i>sportovat</i>	7	7
<i>být tolik aktivní</i>	3	3
<i>rychlé pohyby</i>	2	1
<i>pracovat na počítači</i>	1	2

Tab. č. 9: Co starý člověk nesvede

Ostatní aktivity se opět vyskytovaly jen po jedné odpovědi. Dotázaní ze ZŠ Za Branou napsali, že starý člověk nesvede např. vykonávat namáhavou práci, postarat se o sebe, dlouhé výlety a procházky. Podobně na tom byli i žáci ze ZŠ Dukelská. Ti uvedli činnosti jako např. tancování, řízení auta. Objevily se zde také odpovědi, že staří lidé nesvedou odporovat nebo vzpomenout si.

V rámci dotazníkové otázky „*Co já dovedu a starý člověk ne?*“, se žáci více méně shodli na již zmíněných odpovědích. Kromě toho se zde objevily i aktivity nové, např. bavit se (užívat si) nebo jezdit na kole.

Je zajímavé, jak si žáci v obou skupinách ve svých názorech odporují. Zatímco z odpovědí žáků ZŠ Dukelská vyplývá, že starý člověk se o sebe dovede postarat. Žáci ze ZŠ Za Branou už tak jednotné stanovisko nezaujímají – někteří vidí seniory jako osoby odkázané na druhé, jiní naopak jako samostatné jedince.

7.2.4. Co starý člověk má a nemá?

Na další bod v dotazníku „*Co starý člověk má?*“ žáci odpovídali celkem shodně. V obou skupinách se objevily pojmy: důchod, vrásky, rodina, zkušenosti, rady, protéza, klid a odpočinek, šedivé vlasy (viz. tab. č. 10)

Dotázaní ze ZŠ Za Branou si navíc myslí, že starý člověk má také nemoc, berli, prožitá léta a brýle. Což zároveň koresponduje s jejich kresbami, na kterých se objevily některé z těchto zmíněných prvků. Žáci ze ZŠ Dukelská oproti předcházející skupině poukázali na to, že staří lidé mají vzpomínky, materiální zabezpečení, zvířata a radost.

	ZŠ Za Branou	ZŠ Dukelská
<i>důchod</i>	4	2
<i>vrásky</i>	4	2
<i>rodinu, blízké</i>	3	2
<i>zkušenosti</i>	3	3
<i>protézu</i>	3	1
<i>odpočinek, klid</i>	3	1
<i>rady, moudrost</i>	2	3
<i>nemoc</i>	2	0
<i>šedivé vlasy</i>	1	2
<i>vzpomínky</i>	0	4

Tab. č. 10: Co starý člověk má.

U otázky „*Co starý člověk nemá?*“ se vyskytly odpovědi typu – práce, energie, mládí, tolik let před sebou, technika, zuby, rychlé nohy a blízké osoby (viz. tab. č. 11). V rámci kresebného projevu se bezzubý starý člověk vyskytl pouze na jediném obrázku.

Kromě těchto nejvíce zastoupených nápadů obsahovala otázka spoustu dalších odpovědí. Žáci ZŠ Za Branou například uvedli, že starý člověk rovněž nemá mládí, sportovní vybavení, facebook (sociální síť) a bystrý zrak, který se na kresbách projevil v podobě brýlí. Naproti tomu u dotazovaných ze ZŠ Dukelská nechyběly slovní spojení jako např. hezká pleť, tolik chuti do života, auto, zdraví, technická zdatnost a sportovní duch.

	ZŠ Za Branou	ZŠ Dukelská
<i>práci</i>	4	1
<i>energii, pohyb</i>	3	5
<i>mládí</i>	2	0
<i>tolik let před sebou</i>	2	2
<i>sportovní vybavení</i>	2	0
<i>techniku</i>	1	2
<i>zuby</i>	1	2
<i>rychlé nohy</i>	1	1
<i>už tolik blízkých lidí</i>	1	1

Tab. č. 11: Co starý člověk nemá.

7.2.5. Když se řekne „starý člověk“, co si vybavíš.

Prostřednictvím této otázky si měli žáci z obou skupin uvědomit, co všechno zahrnuje život seniorů. A tuto inspiraci mohli následně zúročit ve svých kresbách.

Pod pojmem starý člověk si respondenti shodně vybavili – vrásky (21%), hůl (18,4%), člověka staršího věku (13,2%), důchodce (10,5%), křivá záda (5,2%), rodinu a přátele, kteří se o starého člověka postarají (5,2%), brýle (5,2%).

Objevovaly se zde ale i odlišné odpovědi, jejichž téma se odvíjelo od individuálních myšlenek a zážitků. Skupina žáků ZŠ Za Branou si např. představila vousatého kašlajícího dědu, roztřesené ruce, pomalého člověka, úsměv nebo šťastné lidi užívající si vnučata. Naproti tomu prarodiče, starého pána ve starém oblečení, babičku o holi, jídelnu se seniory, úctu a důchodce v městské hromadné dopravě si vybavili žáci ZŠ Dukelská.

Některé ze zmíněných motivů se daly současně vyzorovat na obrázcích, např. brýle, hůl, vrásky, babičku o holi. V dotazníku o vráskách je zmínka u obou skupin respondentů, ale do kresby je zakomponovali pouze žáci ZŠ Za Branou.

7.2.6. Kontakt se starým člověkem

Reakce, které z dotazníku vyplynuly, byly dostatečným důkazem toho, že dnešní mladá generace je v kontaktu se staršími osobami. V jejich společnosti se pohybují buďto *jednou týdně* (56,4%) nebo také *každý den* (30,7%), minimálně *jednou měsíčně* (5,1%). Pouze 2 respondenti ze ZŠ Dukelská netráví se starým člověkem vůbec žádný čas.

Kladnou odpověď na otázku - „*Nachází se v tvém okolí nějaký starý člověk*“? - uvedlo 35 žáků (92,1%), naopak záporně se vyslovili 3 respondenti (7,9%). Na dvou dotaznicích tento řádek zůstal nevyplněn.

Početnou část osob, které se nacházeli v okolí dotazovaných, byli prarodiče. K dalším zmiňovaným patřili prararodiče, sousedé nebo ostatní příbuzní.

7.2.7. Postoje žáků k seniorům

V tomto bodu se respondenti setkali s 10 tvrzeními, která svým obsahem naplňovala jistou představu o starých lidech. S těmito názory žáci mohli souhlasit (rozhodně souhlasím, souhlasím), nebo naopak být rezolutně proti (nesouhlasím, rozhodně nesouhlasím).

Podle výsledků z tab. č. 12 je patrné, že obě skupiny žáků se k jednotlivým výroky vyjádřili shodně.

	ZŠ Za Branou	ZŠ Dukelská
<i>Staří lidé jsou pouze na obtíž.</i>	rozhodně nesouhlasím	nesouhlasím
<i>Staří lidé jsou cenní pro svou moudrost a zkušenosti.</i>	souhlasím	rozhodně souhlasím/ souhlasím
<i>Staří lidé si neustále na něco stěžují.</i>	nesouhlasím	souhlasím
<i>Být starým znamená být nemocným.</i>	nesouhlasím	nesouhlasím
<i>Starý člověk se pozná podle toho, že je v důchodu.</i>	nesouhlasím	rozhodně nesouhlasím
<i>Pokud uvidím starého člověka s nákupem, pomohu mu.</i>	rozhodně souhlasím	souhlasím
<i>Staří lidé nemají pochopení pro dnešní svět.</i>	rozhodně souhlasím	souhlasím
<i>Staří lidé si zaslouhují naši úctu.</i>	souhlasím	rozhodně souhlasím
<i>Staří lidé jsou pro společnost ekonomickou přítěží.</i>	nesouhlasím	nesouhlasím
<i>Staří lidé mě nezajímají.</i>	rozhodně nesouhlasím	nesouhlasím

Tab. č. 12: Postoje žáků ke starým lidem

Výjimkou se staly ohlasy k tvrzení, že si staří lidé neustále na něco stěžují. Skupina žáků ze ZŠ Za Branou se k tomuto problému vyslovila **nesouhlasně**, kdežto skupina žáků ze ZŠ Dukelská zastávala rozdílné mínění, vyjádřila **souhlas**. Zřejmě skutečně spatřovala ve starých osobách jedince, kteří mají potřebu si ustavičně na něco stěžovat. Tomuto rozhodnutí mohla předcházet podobná zkušenost či nepříjemný zážitek.

8. Porovnání výsledků dotazníku a kresby

Dotazník ukázal, že starým se člověk v očích žáků 8. tříd stává v rozmezí 45. až 80. roku života. Tato datace zároveň se shoduje s osobami zachycenými na 29 kresbách.

Zatímco žáci ze ZŠ Za Branou nastavili dolní věkovou mez **od 50. roku**, pro žáky ze ZŠ Dukelská se starým člověk stává již **od 45 let**. Čemuž odpovídá zároveň

fakt, že právě obrázky těchto žáků zobrazovaly seniora v podstatně mladším věku než kresby respondentů ze ZŠ Za Branou. Seniorům chyběly *vrásky*, i když se tento pojem **2krát** objevil v dotazníku, byli oblečeni *do modernějšího oděvu* a působili *mladistvějším dojmem*. Tento fakt by mohl být odrazem odlišného životního stylu, které nabízí větší město. Staří lidé mají přístup k širokému spektru kulturních, sportovních a vzdělávacích příležitostí, také k rozmanitějšímu výběru zboží. Více dbají o svůj zevnějšek. Přesto to byli právě respondenti ZŠ Dukelská, kteří v dotazníku nejvíce označili starého člověka za ošklivého, celých **65%** z 20 žáků. Je otázkou, proč tímto způsobem dotazovaní zareagovali. Možná, že svou roli sehrála představa, že čím je člověk starší, tím je zákonitě i ošklivější. Nebo také naopak pro někoho vzhled a věk spolu nesouvisejí. Z tohoto výsledku usuzuji, že i když senior na obrázku nemá vrásky, nemusí být vnímán jako krásný (viz. příloha č. 5).

V 11 případech výsledky z kreseb nekorespondovaly s dotazníkovým šetřením. U těchto respondentů se odpovědi na otázku - „*Od kolika let považuješ člověka za starého?*“ - pohybovaly **od 50 do 75 let**. Naproti tomu obrázky ukazovaly něco zcela jiného. Senioři zde nejevili známky stáří nebo byl jejich věk u 6 obrázků stěží identifikovatelný. Potenciálně se zde mohla promítnout skutečnost, že respondenti neuměli či nedokázali věrohodně nakreslit starou osobu. Eventuálně se jim senioři v jejich okolí nejeví jako typičtí staříci či stařenky, ale vidí v nich stále mladé a vitální osoby.

V rámci dotazníku považuje seniora *za nemocného* **větší polovina respondentů** (52,5%). Tento výsledek zároveň koresponduje s pojetím starého člověka zachyceným v kresbách. Na některých postavách je těžko poznatelné, zda netrpí nějakou chorobou. Přesto lze na základě zobrazeného **chodítka, vozíku, hole, brýlí** soudit, že se starý člověk potýká s jistými fyzickými obtížemi, nebo dokonce počínající nemocí. Na jednom z obrázků respondentka nakreslila **osobu ležící v posteli**. V tomto případě se nabízejí dvě možnosti. Buďto je starý člověk natolik nemocný či pohybově nemohoucí, že jiná možnost než přebývat v posteli nepřichází v úvahu, nebo senior pouze odpočívá, což je ve vyšším věku zcela běžné, jelikož s přibývajícím věkem ubývá energie.

Ale i přes výskyt těchto atributů kresby ukazují, že staří lidé jsou schopni **podnikat výlety, chodit do lesa, stále vykonávat své povolání** (viz. příloha č. 6), jsou schopni si **obstarat nákup**. Patrně se změnou doby se mění i v tomto ohledu

přístup k seniorům, kteří, pokud nejsou zcela upoutáni na lůžko či vozík, se mohou věnovat nejrůznějším činnostem.

Srovnání výsledků z kreseb a z dotazníků **z pohledu aktivity a pasivity** ukazuje na *ambivalentní postoje*. Dotazníkové šetření naznačilo, že žáci charakterizují staré osoby **více jako pasivní** než aktivní. Toto mínění se odráží i v dalších odpovědích, podle kterých senior *dovede vařit, vykonávat ruční práce, luštit křížovky, nehýbat se, starat se o vnoučata* nebo *vyprávět příběhy*. Jedná se o **méně náročné činnosti**. Naopak *nesvede sportovat a běhat, provádět namáhavou práci, tancovat*. Obrázky se tak **jednoznačně nevyjadřují**. Spíše seniory zachycují **na rozhraní aktivity a pasivity** (*procházka v parku, návštěva kostela, sledování televize, upoutání na vozík*). Výsledek v dotazníku mohlo ovlivnit logické preferování pasivity před aktivitou, jelikož se stářím přichází rychlejší unavitelnost a menší ohebnost. Přičemž v kresbě je možné rozvinout fantazii a představivost, díky které mohou postavy získat na dynamičnosti a činorodosti.

Z pohledu dotazníku **67,5% žáků** vnímá seniora jako **hodného**. Obrázky už tak jednoznačné nebyly. To, zda-li je starý člověk hodný nebo zlý, bylo možné odvodit **z výrazu jeho obličejové části**. Zatímco u žáků ZŠ Za Branou převažuje **úsměv**, žáci ZŠ Dukelská častěji zvolili **neutrální výraz**. Navíc se zde objevil ojedinělý výjev a to kresba s rozzlobenou osobou křičící na děti. Tento výsledek může být způsoben životem ve velkém městě, který se často vyznačuje větší aglomerací lidí (v obchodech, v MHD), a tím i větším odcizením si. Staří lidé si často stěžují, že je nikdo v městské dopravě nepustí si sednout. Může se jednat pouze o můj subjektivní pocit, přesto je to jedno z možných vysvětlení.

Poměrně značná část respondentů (**45%**) nedokázala jasně odpovědět, zda-li je starý člověk usměvavý či zamračený. Přesto se **42%** respondentů přiklonilo k pólu **usměvavý**. Na obrázcích **u žáků ZŠ Za Branou** převážil usměvavý senior, **u žáků ZŠ Dukelská** se více vyskytoval neutrální výraz. Svůj podíl na tom může mít skutečnost, že jako každý člověk i senioři mohou mít tu a tam dobrou, nebo naopak špatnou náladu.

Postoje žáků vzhledem k seniorům se zdají být v jistých ohledech celkem imunní vůči obecně vžitým představám, které ve společnosti panují, nebo které jsou propagovány politickou a mediální oblastí. Např. u vět *„Staří lidé jsou pro společnost ekonomickou přítěží.“*, *„Staří lidé jsou pouze na obtíž.“* – se vyslovili **nesouhlasně**. Naopak za povšimnutí stojí tvrzení - *„Být starým znamená být*

nemocným.“ Zde se označené odpovědi dostávají **do rozporu s obrázky**. Ty ukazují seniora se známkami nemoci, kdežto žáci v dotazníku vyjádřili svůj nesouhlas.

9. Ověření hypotéz

Hypotéza - *Žáci budou nahlížet na seniory spíše jako na pasivní a nemocné osoby.*

Tato hypotéza se z velké části potvrdila. Z obrázků a dotazníků je patrné, že žáci vidí seniory spíše jako pasivní osoby, které se potýkají s nemocemi. O tom svědčí i zachycení nenáročných aktivit (procházky, nákup), a také přítomnost podpůrných prostředků (brýle, hůl, vozík), které pomáhají seniorům v jejich každodenním životě.

Hypotéza - *Kresby žáků nebudou příliš barevné, častěji se objeví odstíny šedé.*

U této hypotézy musím konstatovat, že její předpoklad nebyl naplněn. Pouze jedna kresba byla ztvárněna tužkou, v ostatních případech žáci použili při kreslení nejméně 4 barevné pastelky. Což může dokazovat, že se respondenti dívají na staré osoby jako na plnohodnotné členy společnosti, kteří nemusejí být zahaleni pouze do šedých, nevýrazných odstínů. Nebo se jen chopili příležitosti využít pastelky, které dostali k dispozici. Přesto barevné provedení obrázků dodalo seniorům na vitalitě a chuti do života.

Hypotéza - *Žáci z velkého města umístí staré osoby do odlišného prostředí než žáci z města malého.*

V tomto případě se nedá jednoznačně říci, že by se obě dvě skupiny v zobrazení prostředí seniora od sebe zcela lišily. Momenty jako starý člověk před domem, před domovem důchodců či uvnitř místnosti se shodovaly. Rozdílnost se projevila v zachycení přírody a městského prostředí (MHD). Příroda u žáků ze ZŠ Za Branou nesla prvky vesnice (les, zvířata, košík na houby), kdežto u žáků ze ZŠ Dukelská spíše převažovaly městské parky a hřiště. Naopak motiv hromadné dopravy se vyskytnul pouze u žáků z velkého města. Tyto tendence ukazují na fakt, že do obrázků se promítly motivy, které žáci kolem sebe běžně vnímají.

Hypotéza - *Žáci z malého města budou mít kladnější a bližší vztah k seniorům než žáci z města velkého.*

Všeobecně lze říci, že tato hypotéza se potvrdila, jelikož odpovídá výsledkům plynoucím jak z kreseb, tak i z dotazníkového šetření. U žáků ZŠ Za Branou se na tváři starého člověka častěji objevuje úsměv, má kolem sebe rodinu a blízké osoby, navíc se v otázce - „*Co starý člověk dovede?*“ – objevila odpověď rozesmát. Naproti tomu žáci ZŠ Dukelská v dotazníku uvedli, že staří lidé si neustále na něco stěžují, také dovedou otravovat. Také se tu vyskytla odpověď, že starý člověk je zlý.

10. Závěr praktické části

Úkolem výzkumné části bylo prostřednictvím kresby a dotazníku zjistit, jakým způsobem žáci 8. tříd nahlízejí na staré osoby - tj. *charakteristika seniorů, barevné provedení jednotlivých obrázků, prostředí obklopující postavu, atributy indikující stáří a celkový postoj ke starým lidem.*

Výsledky ukázaly, že žáci zaujímají k seniorům celkem kladný vztah, který se však zřetelněji projevil na straně respondentů z malého města. Ti mnohem častěji zobrazili usmívajícího se starého člověka se známkami dobrého sociálního zázemí (viz příloha č. 7). Na straně žáků z velkého města se v rámci 2 kreseb objevily projevy násilí na starých lidech nebo agrese v podobě křičícího pána. Přesto dopovědi z dotazníku charakterizovaly seniora jako moudrého a chytrého, potřebného, také usměvavého a zábavného. Podle očekávání se žáci shodli na tom, že starý člověk bude už méně aktivní, spíše pomalý, a zároveň i více nemocný. Menší aktivitu bylo možné zaznamenat také na obrázcích. Staří lidé na nich vykonávali nepříliš namáhavou činnost, např. procházky, výlet, práce na zahrádce, sledování televize, ojediněle se vyskytovali osoby ve stálém pracovním nasazení (pochůzkář). Nemoc se na kresbách projevila v podobě přítomnosti vozičku, chodítka, brýlí, hole či ležící osoby v posteli. Tyto atributy již samy o sobě nesou známky stáří. Jejich význam navíc žáci podpořili zobrazením šátku či klobouku, tašky, celkového vzhledu (vrásky, řídké a šedivé vlasy, vypadané zuby, záplaty) nebo zvířete (kočka, pes, domácí zvířectvo). V dotazníku se tato škála znaků ještě více rozrostla.

Už na začátku výzkumu jsem byla zvědavá, od kolika let je pro dnešní adolescenty člověk starý. Odpovědi se nijak příliš nerozcházel s očekáváním. Věk starého člověka se v průměru pohyboval okolo 60 let, což odpovídá všeobecnému

mínění. Samozřejmě se našla i výjimka. Tou byla odpověď označující starého člověka již od 45 let. Rovněž bylo možné zaregistrovat rozdíly mezi vyobrazeným mladě vyhlížejícím starým člověkem a odpovědí od téhož žáka v dotazníku, které se vůbec neshodovaly. Nejspíš dotyčný nedokázal věrohodně nakreslit postavu seniora nebo pro něj věk a fyzický vzhled spolu nijak nesouvisejí.

Také mě zajímalo, zda-li se žáci dostávají se do kontaktu se seniory. Odpovědi byly vesměs pozitivní. Nejčastěji se setkávají s prarodiči, příbuznými nebo sousedy. Jelikož průměrný věk respondentů se pohyboval mezi 13. a 14. rokem, je pravděpodobné, že právě prarodiče jsou těmi, kteří tvoří nedílnou součást adolescentova života.

Když jsem začínala s výzkumem, předpokládala jsem, že i když budou mít žáci během kreslení k dispozici širokou nabídku pastelek, sáhnou, z hlediska jejich věku a pubertálním tendencím, spíše po obyčejné tužce. Opak byl pravdou. Z barevného spektra se častěji objevovaly spíše barvy studené (modrá, hnědá, zelená), ale v nemalém počtu se vyskytovala také červený, žlutý, oranžový, a i fialový odstín. Toto barevné provedení korespondovalo s prostředím, které zobrazovalo seniora v parku na procházce, před obchodem, u kostela, na zahrádce, před domem nebo uvnitř v místnosti, v křesle atd. U některých kreseb bylo na první pohled zřejmé propojení barev s prostředím, které svou sugestivitou dokázalo navodit představu podzimu, jenž jde ruku v ruce s poslední etapou lidského života, tedy se stářím.

I když by se dalo konstatovat, že výzkum nebyl proveden na příliš velkém vzorku (40 žáků), přesto má rozhodně svou výpovědní hodnotu, která není zanedbatelná. Pokud bych měla žákům zadávat nakreslení starého člověka znovu, určitě bych pro přehlednost přidala požadavek, aby k obrázku připojili popis toho, co výtvarně ztvárnili.

Na závěr bych chtěla poznamenat, že v rámci výzkumné práce získané výsledky z nemalé části prokázaly rozdílné vnímání seniorů žáky ze základní školy v Pacově a v Českých Budějovicích.

Závěr

Cílem diplomové práce bylo nahlédnout do oblasti, o které se v dnešní společnosti vedou nekonečné diskuze, a která může být mnohými považována za problematickou. Ta je zastoupena starší částí populace, tedy seniory, kteří se díky kvalitnější zdravotní a sociální péči dožívají delšího věku. Tím pádem jejich počet v populaci vzrůstá a přináší s sebou, především pro stát, i jistou ekonomickou zátěž.

Mě jako studentku pedagogické fakulty zajímalo, jak jsou staří lidé vnímáni z pohledu žáků 8. třídy základní školy. Tedy zástupců mladé generace, jejichž život je teprve na samém počátku, tudíž v přímém protikladu ke stáří. Zároveň jsem se chtěla přesvědčit, zda-li jsou senioři opravdu považováni za přítěž, jak vyplynulo z průzkumu *Věková diskriminace - ageismus*⁵³, o kterém byla již zmínka v průběhu teoretické části.

Teoretická část sama o sobě měla přiblížit a rozvinout poznatky, které byly nosné pro pochopení samotného tématu. Její podstatu tvoří kompilace dosud získaných informací o jednotlivých odvětvích, které byly pro tuto práci důležité, tj. adolescence, senior a kresba. Praktická část se následně opírala o výsledky, které přineslo šetření v rámci kresby a dotazníku.

Pro výzkum jsem si vybrala dvě školy, jejichž zázemí se od sebe lišilo. Jedna se nalézala v malém městě (ZŠ Za Branou v Pacově), a druhá naopak sídlila ve městě velkém (ZŠ Dukelská v Českých Budějovicích), což umožnilo vzájemně porovnat přístup žáků z obou destinací, a získat tak dvojí stanovisko k otázce percepce seniorů.

Souhrnně lze říci, že u žáků z obou škol převažuje spíše pozitivní vztah ke starým lidem. Žáci do svých kreseb umísťovali usměvavé, občas zamračené postavy, které kromě toho, že koukají na televizi, sedí v křesle nebo jen tak postávají, rovněž chodí na procházky, s košíkem do lesa, venčí své domácí mazlíčky, navštěvují kostel, nakupují nebo se starají o květiny. Dotazníky, ani kresby neprokázaly, že by se respondenti vůči seniorům stavěli ve větší míře negativně. A když už, tak šlo o málo frekventované náznaky, které se více objevily na straně žáků ZŠ Dukelská – např. starý člověk dovede otravovat, neustále si na

---

⁵³ Vavroň, Jiří *Čtvrtina mladých lidí chápe seniory jako přítěž, která jim bere peníze*. <http://www.novinky.cz/ekonomika/198755-ctvrtina-mladych-chape-seniory-jako-pritez-ktera-jim-bere-penize.html> (staženo: 30. 4. 2010)

něco stěžuje, nemá pochopení pro dnešní svět, umí vyndavat zuby, křičící pán. Z čehož jsem usoudila, že žáci z menšího města budou mít k seniorům bližší vazby než žáci z města velkého.

Celkové výsledky převážně dokazují, že staří lidé nejsou chápáni pouze jako přítěž, tedy alespoň ne z pohledu žáků 8. tříd. Ti v dotaznících a kresbách prokázali, že solidarnost a úcta ke starým lidem nevymizela.

Při kreslení a vyplňování dotazníku mohli žáci hledat inspiraci u svých prarodičů či praprarodičů. Ti byli také uvedeni jako nejčastější odpověď na otázku - „*Nachází se v tvém okolí nějaký starý člověk?*“. Na což upozorňuje i jeden z obrázků, na němž vnoučata obklopují seniora. Dříve bylo obvyklé vícegenerační soužití. V jedné domácnosti tak současně bydleli prarodiče, rodiče a děti. Dnes je toto vzájemné soužití spíše výjimkou. Dá se říci, že nejvíce přetrvalo na vesnicích.

Většinou jsou to právě prarodiče, kteří z velké části ovlivňují své vnuky a vnučky prostřednictvím nepřeborného množství rad a zkušeností, které sami nasbírali během života, a které se snaží jako odkaz předávat další generaci, i když ta o to někdy příliš nestojí. Aniž si to mnohdy uvědomujeme, staří lidé hrají ve společnosti nezastupitelnou roli, která je často neprávem opomíjena a zlehčována.

Díky této práci jsem měla možnost, nechat se vtáhnout do dvou rozdílných životních etap a poznat svět jejich aktérů. Sama jsem byla kdysi adolescentem, což mi usnadnilo pochopení teoretických, ale i praktických informací. Pokud jde o stáří, dotýká se nás všech, a nejvíce ho pociťujeme sami na sobě, nebo na našich nejbližších. V rámci své praxe jsem pracovala jak se seniory, tak s adolescenty, což mi v uchopení tématu velice pomohlo.

V průběhu psaní jsem nahlédla do mnoha publikací a časopisů, díky kterým jsem si rozšířila dosavadní povědomí o stáří a jeho podobách, o diskriminaci seniorů, o světě dospívajících a v neposlední řadě o kresbě a jejím významu pro pochopení dětského světa. Doufám, že získané poznatky mi pomohou při výkonu budoucí pedagogické profese.

Literatura

- Davido, Roseline *Kresba jako nástroj poznání dítěte*. Praha: Portál, 2001, ISBN: 80-7178-449-4
- Generace, 2009, 11. roč., č. 1, s. 10-11, ISSN: 1213-7626
- Gruss, Peter *Perspektivy stárnutí*. Praha: Portál, 2009, ISBN: 978-80-7367-605-6
- Hartl, Pavel, Hartlová Helena *Psychologický slovník*. Praha: Portál, 2000, ISBN: 80-7178-303-X
- Heider, David *Význam hranic v dospívání*. *Psychologie Dnes*, 2007, 13. roč., č. 1, s. 26-29, ISSN: 1212-9607
- Haškovcová, Helena *Fenomén stáří*. Praha: Panorama, 1989, ISBN: 80-7038-158-2
- Hauserová-Schönerová, Isabella *Děti potřebují prarodiče*. Praha: Portál, 1996, ISBN: 80-7178-105-3
- Jandourek, Jan *Sociologický slovník*. Praha: Portál, 2001, ISBN: 80-7178-535-0
- Kadlecová, Jaroslava *Percepce seniorů dětmi*. Diplomová práce, České Budějovice: Jihočeská univerzita, Pedagogická fakulta, 2009
- Kramulová, Daniela *Být dospělým už mladé neláká*. *Psychologie Dnes*, 2010, 16. roč., č. 5, s. 11, ISSN: 1212-9607
- Langmeier, Josef, Krejčířová, Dana *Vývojová psychologie*. Praha: Grada Publishing, 1998, ISBN: 80-7169-195-X
- Macek, Petr *Adolescence*. Praha: Portál, 2003, ISBN: 80-7178-747-7
- Mikšovská, Jana *Role prarodičů ve výchově vnoučat*. *Generace*, 2008, 10. roč., č. 1, s. 13, ISSN: 1213-7626
- Ort, Jiří *Kapitoly ze sociologie stáří*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelista Purkyně, Pedagogická fakulta, 2004, ISBN: 80-7044-636-6
- Pacovský, Vladimír *O stárnutí a stáří*. Praha: Avicenum, 1990, ISBN: 80-201-0076-8
- Pichaud, Clément, Thureauová Isabelle *Soužití se staršími lidmi*. Praha: Portál, 1998, ISBN: 80-7178-184-3

- Prášilová, Halka *Starý mladý, nebo mladý starý?*. Psychologie Dnes, 2002, 8. roč., č. 2, s. 18-19, ISSN: 1212-9607
- Pražská skupina školní etnografie *Psychický vývoj dítěte od 1. do 5. třídy*. Praha: Karolinum, 2005, ISBN: 80-246-0924-X
- Read, Herbert *Výchova uměním*. Praha: Odeon, 1967, ISBN: 01-521-67
- Říčan, Pavel, Krejčířová, Dana. a kol. *Dětská klinická psychologie*. Praha: Grada Publishing, 2006, ISBN: 80-247-1049-8
- Snopek Mojmir, Hublová, Veronika *Sociální opora a její vztah k životní spokojenosti, sebehodnocení a osobnostní u adolescentů rodové rozdíly*. Československá psychologie, 2008, roč. 52, č. 5, s. 507, ISSN: 0009-062X
- Stuart-Hamilton, Ian *Psychologie stárnutí*. Praha: Portál, 1999, ISBN: 80-7178-274-2
- Svobodová, Linda *Percepce seniorů dětmi mladšího školního věku (věk 8 – 10 let)*. Diplomová práce. České Budějovice: Jihočeská univerzita, Pedagogická fakulta, 2010
- Vágnerová, Marie *Vývojová psychologie I. Dětství a dospívání*. Praha: Karolinum, 2005, ISBN: 80-246-0956-8
- Vágnerová, Marie *Vývojová psychologie II. Dospělost a stáří*. Praha: Karolinum, 2007, ISBN: 978-80-246-1318-5
- Vágnerová, Marie, Klégrová, Jarmila *Poradenská psychologická diagnostika dětí a dospívajících*. Praha: Karolinum, 2008, ISBN: 978-80-246-1538-7
- Vidovičová, Lucie *Stárnutí, věk a diskriminace – nové souvislosti*. Brno: Masarykova univerzita Mezinárodní politologický ústav, 2008, ISBN: 978-80-210-4627-6
- Weber Joseph , Cooper Kathy, Hesser Jenny, *Childrens drawings of elderly: Young ideas abandon old age stereotypes*. Art Therapy: Yournal of the American Art Therapy Association, 1996, roč. 13, č. 2, s. 114-117, ISSN: 0742-1656

Internetové zdroje

- Černá, Lenka *Obdivuhodní senioři: průvodce projektem*.http://www.hest.cz/ruzne/Obdivuhodni_seniori.pdf (staženo: 26. 10. 2010)
- Vavroň, Jiří *Čtvrtina mladých lidí chápe seniory jako přítěž, která jim bere peníze*.<http://www.novinky.cz/ekonomika/198755-ctvrtina-mladych-chape-seniory-jako-pritez-ktera-jim-bere-penize.html> (staženo: 30. 4. 2010)

Seznam příloh

Příloha č. 1: Dotazník

Příloha č. 2: Příklad vyplněného dotazníku žáků 8. třídy ZŠ Za Branou

Příloha č. 3: Příklad vyplněného dotazníku žáků 8. třídy ZŠ Dukelská

Příloha č. 4-5: Příklad kreseb 8. třídy ZŠ Dukelská

Příloha č. 6-7: Příklad kreseb 8. třídy ZŠ Za Branou

Příloha č. 1: Dotazník

Jméno: _____

Datum narození: _____

Zaškrtni, zda-li jsi:

- a) dívka
- b) chlapec

1) V kolika letech považuješ člověka za starého? _____

2) Starý člověk je: (v rozmezí od 1 do 5 vyber číslo, které se nejvíce blíží tvému mínění)

zdravý	1	2	3	4	5	nemocný
hodný	1	2	3	4	5	zlý
veselý	1	2	3	4	5	smutný
chytrý	1	2	3	4	5	hloupý
moudrý	1	2	3	4	5	nerozumný
hezký	1	2	3	4	5	ošklivý
rychlý	1	2	3	4	5	pomalý
potřebný	1	2	3	4	5	nadbytečný
aktivní	1	2	3	4	5	pasivní
zábavný	1	2	3	4	5	nudný
usměvavý	1	2	3	4	5	zamračený

3) Co starý člověk dovede?

_____

4) Co starý člověk nesvede?

_____

5) Co starý člověk má?

_____

6) Co starý člověk nemá?

_____

7) Když se řekne „starý člověk“, co si vybavíš?

_____

8) Nachází se ve tvém okolí nějaký starý člověk? Pokud ano, tak kdo?

_____

9) Kolik času trávíš se starými lidmi?

- a) každý den
- b) jeden den v týdnu
- c) jeden den za 2 týdny
- d) jednou měsíčně
- e) vůbec

10) Co starý člověk dovede a já ne?

---

11) Co já dovedu a starý člověk ne?

---

12) K tvrzením vyber odpověď (A,B,C,D), která odpovídá tvému přesvědčení

- A) Rozhodně souhlasím
- B) Souhlasím
- C) Nesouhlasím
- D) Rozhodně nesouhlasím

- _____ Staří lidé jsou pouze na obtíž.
- _____ Staří lidé jsou cenní pro svou moudrost a zkušenosti.
- _____ Staří lidé si neustále na něco stěžují.
- _____ Být starým znamená být nemocným.
- _____ Starý člověk se pozná podle toho, že je v důchodu.
- _____ Pokud uvidím starého člověka s nákupem, pomohu mu.
- _____ Staří lidé nemají pochopení pro dnešní svět.
- _____ Staří lidé si zasluhují naši úctu.
- _____ Staří lidé jsou pro společnost ekonomickou přítěží.
- _____ Staří lidé mě nezajímají.

Příloha č. 2: Příklad vyplněného dotazníku - 8. třída ZŠ Za Branou

Dotazník

Jméno: Lukáš Novotný

Datum narození: 14. 3. 1994

Zaškrtni, zda-li jsi:

- a) dívka
b) chlapec

1) V kolika letech považuješ člověka za starého? 60 let a více

2) Starý člověk je: (v rozmezí od 1 do 5 vyber číslo, které se nejvíce blíží tvému mínění)

zdravý	1	2	3	4	5	nemocný
hodný	1	2	3	4	5	zlý
veselý	1	2	3	4	5	smutný
chytrý	1	2	3	4	5	hloupý
moudrý	1	2	3	4	5	nerozumný
hezký	1	2	3	4	5	ošklivý
rychlý	1	2	3	4	5	pomalý
potřebný	1	2	3	4	5	nadbytečný
aktivní	1	2	3	4	5	pasivní
zábavný	1	2	3	4	5	nudný
usměvavý	1	2	3	4	5	zamračený

3) Co starý člověk dovede?

lenožit, sbírat se o vlny/mušky

4) Co starý člověk nesvede?

namáhané práce

5) Co starý člověk má?

protězu, vrásky

6) Co starý člověk nemá?

zuby, práci

7) Když se řekne „starý člověk“, co si vybavíš?

člověka nad 60 let

8) Nachází se ve tvém okolí nějaký starý člověk? Pokud ano, tak kdo?

děda, babička

9) Kolik času trávíš se starými lidmi?

- a) každý den
- b) jeden den v týdnu
- c) jeden den za 2 týdny
- d) jednou měsíčně
- e) vůbec

10) Co starý člověk dovede a já ne?

celý den jen sedět / být doma

11) Co já dovedu a starý člověk ne?

rychlý běh

12) K tvrzením vyber odpověď (A,B,C,D), která odpovídá tvému přesvědčení

- A) Rozhodně souhlasím
- B) Souhlasím
- C) Nesouhlasím
- D) Rozhodně nesouhlasím

- C Staří lidé jsou pouze na obtíž.
- B Staří lidé jsou cenní pro svou moudrost a zkušenosti.
- B Staří lidé si neustále na něco stěžují.
- C Být starým znamená být nemocným.
- C Starý člověk se pozná podle toho, že je v důchodu.
- A Pokud uvidím starého člověka s nákupem, pomohu mu.
- B Staří lidé nemají pochopení pro dnešní svět.
- B Staří lidé si zasluhují naší úctu.
- D Staří lidé jsou pro společnost ekonomickou přítěží.
- D Staří lidé mě nezajímají.

Příloha č. 3: Příklad vyplněného dotazníku - 8. třída ZŠ Dukelská

Dotazník

Jméno: Petra U

Datum narození: 22.5.1997

Zaškrtni, zda-li jsi:

- a) dívka
 b) chlapec

1) V kolika letech považuješ člověka za starého? přes 70 let.

2) Starý člověk je: (v rozmezí od 1 do 5 vyber číslo, které se nejvíce blíží tvému mínění)

zdravý	1	☒ 2	3	4	5	nemocný
hodný	1	2	☒ 3	4	5	zlý
veselý	1	2	☒ 3	4	5	smutný
chytrý	1	☒ 2	3	4	5	hloupý
moudrý	1	2	3	☒ 4	5	nerozumný
hezký	1	2	3	☒ 4	5	ošklivý
rychlý	1	2	3	4	☒ 5	pomalý
potřebný	1	2	☒ 3	4	5	nadbytečný
aktivní	1	2	3	☒ 4	5	pasivní
zábavný	1	2	☒ 3	4	5	nudný
usměvavý	1	2	☒ 3	4	5	zamračený

3) Co starý člověk dovede?

Vyslechnout někoho blízkého v nesnázech.

4) Co starý člověk nesvede?

Héjbat sporty.

5) Co starý člověk má?

Spoustu věcí prožitých a zkušeností.

6) Co starý člověk nemá?

Nemá moc dobrou rovnováhu a chuť.

7) Když se řekne „starý člověk“, co si vybavíš?

Člověka, který má šedivé vlasy vrásky...

8) Nachází se ve tvém okolí nějaký starý člověk? Pokud ano, tak kdo?

Ano. Moje prababička.

9) Kolik času trávíš se starými lidmi?

- a) každý den
- b) jeden den v týdnu
- c) jeden den za 2 týdny
- d) jednou měsíčně
- e) vůbec

10) Co starý člověk dovede a já ne?

~~Dovede~~ Když se nudí dovede celý den číst

11) Co já dovedu a starý člověk ne?

Nejaké sporty a větší zátěž.

12) K tvrzením vyber odpověď (A,B,C,D), která odpovídá tvému přesvědčení

- A) Rozhodně souhlasím
- B) Souhlasím
- C) Nesouhlasím
- D) Rozhodně nesouhlasím

- D Staří lidé jsou pouze na obtíž.
- A Staří lidé jsou cenní pro svou moudrost a zkušenosti.
- B Staří lidé si neustále na něco stěžují.
- D Být starým znamená být nemocným.
- D Starý člověk se pozná podle toho, že je v důchodu.
- A Pokud uvidím starého člověka s nákupem, pomohu mu.
- B Staří lidé nemají pochopení pro dnešní svět.
- A Staří lidé si zasluhují naši úctu.
- C Staří lidé jsou pro společnost ekonomickou přítěží.
- C Staří lidé mě nezajímají.

Příloha č. 4: Příklad kresby - 8. třída ZŠ Dukelská (dívka 13;4)

Pán na vozíku

Příloha č. 5: Příklad kresby - 8. třída ZŠ Dukelská (chlapec 14;8)

Pán na zastávce

Příloha č. 6: Příklad kresby - 8. třída ZŠ Za Branou (chlapec 13;3)

Pochůzkář

Příloha č. 7: Příklad kresby - 8. třída ZŠ Za Branou (dívka 13;0)

Senior sledující televizi